

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20582> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Visser, Willem Gerrit

Title: De classis Brielle 1574-1623

Issue Date: 2013-02-28

De predikanten

INLEIDING

In het vorige hoofdstuk zagen we dat in de classicale bijeenkomsten de predikanten prominent aan- en ouderlingen in dezelfde mate afwezig waren, ondanks synodale aansporingen en classicale voornemens de ouderlingen meer bij het classicale werk te betrekken. Ook al laten de opgaves van de aan- en afwezigheid in de acta, in letterlijke zin genomen, toe dat ook ouderlingen wel eens aanwezig waren, dan nog is de ouderling in zijn rol als afgevaardigde van zijn gemeente een vrijwel onzichtbare figuur gebleven. De dominees domineerden de classes, die dan ook – aldus Tukker – alle trekken van dominocratie vertoonden.⁹¹⁰

In dit hoofdstuk komen de predikanten als groep voor het voetlicht. Groenhuis heeft in zijn dissertatie *De Predikanten* uiteengezet dat het beeld van de predikanten in de begintijd van de gereformeerde kerk nu niet bepaald gunstig was en lardeert dit met tal van citaten van tijdgenoten.⁹¹¹ ‘Men houdt ons voor kootjongens, men acht ons niet’, met deze uitspraak van de Amsterdamse predikant Smout kan het zo ongeveer wel worden samengevat. Er werd geklaagd over ‘onkunde, absenteïsme, luiheid, oneerlijkheid, ontrouw, dronkenschap en verwaarlozing van de pastorale taak.’⁹¹² Nu zijn veel van deze klachten geuit in de felle strijd tussen katholieken en protestanten en later tussen remonstranten en contraremonstranten. Maar ook al hangt het oordeel grotendeels af vanuit welk standpunt de predikanten worden bekeken, het valt niet te ontkennen dat de klachten ‘niet alleen vijandige laster zijn geweest en dat het beeld van de evangeliedienaar in het begin van de zeventiende eeuw nogal wat lelijke trekken heeft vertoond.’⁹¹³ Dit oordeel treft natuurlijk ook, en misschien wel *a fortiori*, de predikanten van de late 16^e eeuw. Groenhuis noemt een drietal factoren die aan de negatieve beeldvorming hebben bijgedragen.

De eerste is het gedrag van de predikanten zelf. Er waren nog al wat predikanten, en de classicale acta illustreren dit ruimschoots, die tekortschoten in hun ambt en in hun levenswandel. De classes hadden somtijds hun handen vol aan de tuchttoefening ten opzichte van hun ambtsbroeders. De wijze waarop de classis het aan haar toevertrouwde toezicht op leer en leven van de dienaren des Woords invulling heeft gegeven komt in dit hoofdstuk aan de orde en een aantal tuchtzaken zal breder worden besproken.

De tweede factor is de veelal geringe sociale afkomst van de predikanten en, in samenhang daarmee, ook het opleidingsniveau. En afgezien daarvan: de predikanten waren ook niet meer de eerste stand zoals de geestelijkheid in de middeleeuwse maatschappij wel was. Sociaal gezien waren zij een middengroep binnen de burgerij. Een relatief laag sociaal aanzien bleef de predikant ook voorlopig nog aankleven omdat in hogere sociale kringen maar weinig animo bleek te bestaan voor de predikantsopleiding, ook al werd die aan de nieuw opgerichte Leidse universiteit gegeven.⁹¹⁴

Een laatste factor die Groenhuis noemt is gelegen in het feit dat in de eerste halve eeuw van de gereformeerde kerk in de Noordelijke Nederlanden nog al wat predikanten uit het zuiden werkzaam waren. Een groeiende afkeer van zuiderlingen was een van de oorzaken van het ongunstige beeld van de predikant. De Vlaamse en Brabantse predikanten stonden bekend om hun onstuimigheid, felheid en onverdraagzaamheid, anders dan bij voorbeeld de Amsterdammers ‘als meest door koopmanschap en onderlinge liefalligheid’ bestaande.⁹¹⁵ Toch hebben de Vlamingen en Brabanders onder de predikanten

---

⁹¹⁰ Tukker, *De classis Dordrecht*, 28.

⁹¹¹ Groenhuis, *De Predikanten*, 108-121.

⁹¹² *Ibidem*, 108.

⁹¹³ *Ibidem*.

⁹¹⁴ Behalve (zeer waarschijnlijk) Sibrandus Sixti en Gerardus Vinhemius heeft geen enkele predikant, die tussen 1574 en 1623 in de classis Brielle diende, in Franeker. gestudeerd.

⁹¹⁵ Groenhuis, *De Predikanten*, 112. Hierover ook Van Deursen, *Mensen van klein vermogen*, 50-52.

ook toen de beeldvorming van de predikanten mede bepaald. We zullen daarom ook voor de classis Brielle nagaan in hoeverre zuiderlingen de preekstoelen van Voorne en Putten hebben bezet.

Daarnaast komen nog enkele andere vragen ter sprake. In de toelating tot het ambt was een belangrijke taak toebedeeld aan de classis; hoe werd door de classis Brielle daaraan vorm en inhoud gegeven? Nagegaan zal worden welke rol de classis speelde ten opzichte van de plaatselijke gemeenten in het beroepingswerk. In een volgend hoofdstuk komt het beroepingswerk nog een keer terug maar dan in relatie tot de rol van de wereldlijke overheid daarin. Tenslotte wordt nog het een en ander meegedeeld over wat misschien wel de eerste nabestaandenverzekering kan worden genoemd: de zorg voor de predikantsweduwen en –wezen.

ENKELE CIJFERS

In de periode april 1572 – januari 1623 hebben 138 predikanten in de classis Brielle voor kortere of langere tijd gediend. In totaal hebben zij 1081 dienstjaren in de gemeenten mogen volmaken, verdeeld over 168 dienstperioden (sommige predikanten hebben in de classis meer dan één dienstperiode vervuld).⁹¹⁶ Gemiddeld stond een predikant dus ongeveer zes en een half jaar op één plaats. Verreweg het grootste deel (104) van deze 168 perioden valt echter in de categorie 1 tot 5 jaar; 32 perioden duurden 6 tot 10 jaar en een even groot aantal duurde langer dan 10 jaar. Nicolaes Tijckmaecker spant de kroon: begin 1623 had hij er in Geervliet 37 jaar opzitten als dienstdoend predikant (in 1624 zou hij met emeritaat gaan). Maar er zijn er ook verscheidene die niet langer dan een á twee jaar een gemeente hebben gediend. Allardus Theodori, die van Monster naar Spijkenisse kwam, werd in 1574 al na enkele maanden geveld door de pest. Johannes Florianus heeft eveneens maar heel kort (1582) in Spijkenisse gewerkt; in de *classicale acta* heeft hij zelfs geen spoor nagelaten. Pieter Hazaert, een uit Vlaanderen afkomstige hageprediker en die een veelbewogen zwervend bestaan heeft geleid, heeft slechts korte tijd (1587-1588) in Rockanje gestaan.

In de lijst van predikanten treffen we bekende en onbekende namen aan. Reynier Donteclock, Caspar Barlaeus, Nicolaas Dammius, Carolus Rijkewaert en anderen hebben meer of minder bekendheid gekregen, maar er zijn er ook die voor ons niet meer zijn dan namen waaraan nauwelijks een biografisch gegeven valt vast te knopen, zoals Johannes Culhemius die in 1574 aan de pest bezweek, Adriaen Froonen, een schoolmeester die het nooit verder bracht dan proponent en Johannes Ossius die vanwege zijn levenswandel het veld moest ruimen. Raadselachtig is ook Paschasius die op 16 juli 1576 met een attestatie uit Dordrecht (classis of kerkenraad) als een lid van de classis Brielle wordt verwelkomd.⁹¹⁷

Van de genoemde groep van 138 predikanten waren er in januari 1623 26 in functie. Over de gehele periode 1572-1623 zijn 33 predikanten overleden en zijn er zeven met emeritaat gegaan. De grootste groep (41 predikanten) is uit de classis vertrokken vanwege een beroep. De helft hiervan (20) vertrok naar een plaats in Holland, anderen kregen elders een standplaats. Twee predikanten aanvaardden na het predikantschap een andere functie. Reynier Donteclock werd in 1604 rector van de Latijnse school in Brielle en Casparus Barlaeus werd in 1612 onderregent van het Statencollege in Leiden. Verder heeft in

---

⁹¹⁶ Onder ‘dienstperiode’ wordt verstaan een aaneengesloten periode waarin een predikant op één standplaats staat. Zeer korte perioden van minder dan een kalenderjaar zijn toch als 1 jaar geteld.

⁹¹⁷ Het kwam wel meer voor dat een predikant in de classis werd opgenomen en pas daarna aan een gemeente werd verbonden. Er is wellicht een kleine kans dat het hier gaat om Johannes Packhuesius, die twee jaar later op dezelfde basis in de classis Dordrecht wordt opgenomen, zie Kleyn, *Algemeene kerk*, 54n. Packhuesius is in het repertorium van Lieburg opgenomen onder de naam Bachusius, Van Lieburg, *Repertorium* I, 12. Hij werd in 1576 verdreven uit de Palts en werd in 1578 predikant in Gouda. Een kort intermezzo in de classis Brielle past daar chronologisch in. Zonder de schrijver van de Brielse *acta* tekort te doen, zou het hier kunnen gaan om een verschrijving van de naam van Packhuesius dan wel Backhuesius. Voorbeelden van lees- en daaruit resulterende schrijfvarianten van namen: Rutgers, *Acta*, 36-41 (handtekeningenlijst Convent van Wezel).

twee gevallen de classis de aanvaarding van het ambt tegengehouden. In 1587 had Caspar van Bijgaerden zich nog maar net meester gemaakt van de preekstoel in Bommenede, of de classis sommeerde hem die te verlaten. In het nabijgelegen Brouwershaven had hij al problemen gehad en de classis Brielle beoordeelde zijn intrede in Bommenede als ‘onordelick ende onwettelick’.⁹¹⁸ Tevergeefs tekende hij beroep aan bij de classes Delft en ’s-Gravenhage. Ook Maerten Leendertsz. moest, na onhandig opereren van de Brielse predikanten (buiten de classis om) en aanmatigend optreden van hemzelf, op gezag van de classis afzien van de kansel in Oudendoorn die hij had gemeend te kunnen bezetten. Van twee predikanten is de reden van beëindiging van hun dienstwerk onbekend. Eén predikant, Philippus Louwijck, heeft om onbekende redenen zelf zijn ambt neergelegd.⁹¹⁹

Blijft over een aantal van 21 predikanten van wie de ambtsperiode voortijdig door de classis of een particuliere synode is afgebroken. Hiertoe behoren de 10 remonstrantse predikanten die na afloop van de godsdiensttwisten hun ambt moesten neerleggen. In het hoofdstuk ‘De classis gescheurd’ zal hier dieper op worden ingegaan. De overige 11 predikanten zijn in aanraking geweest met de toepassing van de kerkelijke tucht. Deze tuchtgevallen zullen hierna in dit hoofdstuk afzonderlijk worden besproken.

GEOGRAFISCHE HERKOMST

Eén van de oude zerken in de Brielse St.-Catharijnekkerk dekt het graf van de in 1603 overleden Jakemintgen Waelens. Er valt te lezen dat zij was ‘van Erigem in Vlaenderen’.⁹²⁰ Het is de enige (althans overgebleven) grafsteen in de kerk waarop een Vlaamse afkomst staat vermeld, hoewel deze Jakemintgen zeker niet de enige in Brielle is geweest met een uitheemse achtergrond. Tussen 1591 en 1603 zijn in Brielle 43 immigranten in het huwelijk getreden.⁹²¹ De schattingen van het aantal Zuid-Nederlandse immigranten die naar de noordelijke Nederlanden zijn getrokken in de periode 1580-1630 lopen uiteen van 60.000 tot 150.000. Het laatste getal is afkomstig van Briels, die deze schatting baseerde op een demografisch onderzoek waarbij onder meer 11 Hollandse steden (waaronder voor ons helaas niet Brielle) waren betrokken. Dat hij zo hoog met zijn schattingen uitkomt wordt ook hierdoor veroorzaakt dat hij ook de ‘derde-generatie-Vlamingen’ nog meetelt. Briels trekt mede daardoor tamelijk geprononceerde conclusies over het karakter van de gereformeerde kerk: een intolerante (gereformeerde) kerk, waarvan het kerkvolk voor het leeuwendeel allochtoon was en uit de immigratie (lees: uit de Zuidelijke Nederlanden) stamde; ‘deze kerk was primair een emigrantenkerk’.⁹²² Het beeld van een bevolking, bestaande uit een relatief kleine groep belijdende lidmaten van de gereformeerde kerk enerzijds, een in aantal teruglopende groep katholieken anderzijds met daartussenin een veel grotere (ook autochtone) middengroep bestaande uit kerkgangers (‘liefhebbers der waarheid’) en mensen die weliswaar niet meer katholiek kunnen worden genoemd maar pas in de loop van de tijd een definitieve keuze maakten voor het gereformeerde protestantisme, dat beeld is duidelijk niet aan Briels besteed. Daar komt nog bij dat Briels zijn conclusies trekt uit cijfers die betrekking hebben op de Hollandse stadsbevolking. Het is nog maar zeer de vraag in hoeverre zijn conclusies ook mogen worden doorgetrokken naar het platteland, dat hoe verstedelijkt Holland ook was, nog altijd rond de 40 % van de bevolking herbergde. Voor de bevolking in het juist niet verstedelijkte Voornse en Puttense gebied ontbreken echter ten enenmale de gegevens die de visie van Briels ondersteunen dan wel ontkrachten.

---

⁹¹⁸ ACBr 13 apr. 1587, Van Lieburg, *Een eiland na de Reformatie*, 27 en 37.

⁹¹⁹ Hij stond in Stad aan het Haringvliet, in juli 1601 wordt daar Tobias Pijlaert beroepen, ACBr 4 juli 1601.

⁹²⁰ Bloys van Treslong, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden* I, 49.

⁹²¹ Briels, *Zuid-Nederlanders in de Republiek*, 222 n5.

⁹²² Briels, *Zuid-Nederlanders in de Republiek*, 269 en 271. Het karakter van ‘emigrantenkerk’ zou eerder van toepassing zijn op enkele van de stromingen waarin de doopsgezinde beweging in de 2^e helft van de 16^e eeuw uiteen was gevallen, zoals de Hoogduitsers en de Vlamingen. Over het ontstaan van deze stromingen langs de lijnen van geografische herkomst, zie Zijlstra, *Om de ware gemeente* 270-315.

Hoewel we van lang niet alle predikanten, die gedurende de eerste 50 jaar in de classis Brielle hebben gediend, hun geografische herkomst kennen, valt toch al bij een slechts oppervlakkige kennisneming van de predikantenlijst de hoge frequentie van een Brabantse of Vlaamse afkomst op. In zijn dissertatie *Profeten en hun vaderland* heeft Van Lieburg de geografie van het predikantenkorps van de Gereformeerde Kerk van 1572 tot 1816 ontrafeld. Uit een door hem samengesteld totaaloverzicht van de geografische herkomst van alle gereformeerde predikanten in Nederland van 1572-1816⁹²³ is de onderstaande deeltabel over de periode 1572-1624 afgeleid waaraan tevens de overeenkomstige aantallen uit de classes Walcheren/Zuid-Beveland, Brielle en Delft zijn toegevoegd.

Tabel 14.⁹²⁴ Herkomst predikanten

Herkomstgebied	Aantallen				Percentages van alle gevallen				Percentages van de bekende gevallen			
	Ned.	W-Zb	Brielle	Delft	Ned.	W-Zb	Brielle	Delft	Ned.	W-Zb	Brielle	Delft
Zuid.Nederlanden	215	55	32	14	8	32	23	17	16	52	36	20
Noord.Nederlanden	779	38	46	50	29	22	33	62	60	36	53	72
Duitse landen	282	4	5	5	11	2	4	6	22	4	6	7
overig buitenland	29	9	4	1	1	5	3	1	2	8	5	1
totaal aantal bekend	1305	106	87	70	49	61	63	86	100	100	100	100
Onbekend	1362	68	51	11	51	39	37	14	nvt	nvt	nvt	nvt
TOTAAL	2667	174	138	81	100	100	100	100	100	100	100	100

Bij de interpretatie van deze cijfers moet in ogenschouw worden genomen dat bij de beoordeling van de geografische herkomst alleen de eerste generatie is meegeteld. In het noorden geboren kinderen uit Vlaamse ouders zijn dus als Noordnederlands geteld. De cijfers laten om te beginnen zien dat het procentuele aandeel van het aantal predikanten waarvan de afkomst kan worden vastgesteld voor onze classis wat gunstiger ligt dan voor geheel Nederland: 62 % ten opzichte van 49 %, maar een stuk lager ten opzichte van de Delftse classis en vergelijkbaar met dat van Walcheren/Zuid-Beveland. Verder blijkt het Zuid-Nederlandse gehalte in de Brielse classis in de groep predikanten waarvan de afkomst bekend is meer dan twee keer zo hoog te zijn als in het hele gebied van de Noordelijke Nederlanden en bijna twee maal zo hoog als in de classis Delft, maar weer lager dan dat in het Zeeuwse gebied. In de groep ‘alle predikanten’ is het verschil tussen de classis Brielle en Delft minder uitgesproken. Voor het eiland Schouwen zijn geen exacte cijfers beschikbaar maar ook daar waren verscheidene predikanten van Zuid-Nederlandse origine werkzaam.⁹²⁵ Maar de tendens is zowel duidelijk als weinig opzienbarend: hoe zuidelijker gelegen, hoe ‘Zuid-Nederlandser’ ook de samenstelling van het predikantenkorps. Kalma telt in de classis Sneek in Friesland slechts vier Vlamingen op een totaal van 67 predikanten in de periode 1583 – 1600.⁹²⁶ De ligging ten opzichte van de Zuidelijke Nederlanden speelde dus een belangrijke rol, te meer omdat bij veel Zuid-Nederlanders nog lange tijd de hoop op een mogelijke terugkeer voortleefde. Op de synode van Dordrecht in 1574 uit de classis Voorne en Putten de vrees dat als Vlaanderen, Brabant en West-Friesland ‘overghijngen’ een aantal gemeenten die nu ‘onseeckere’ dienaren hebben, ‘blootgemaect werden tot groot achterdeel der kercke.’⁹²⁷ In 1604 wil Oude Tonge de predikant van

⁹²³ ‘Nederland’ opgevat als het grondgebied van de Republiek in 1648. Zie voor de gehele tabel: Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 53.

⁹²⁴ De getallen voor ‘Walcheren/Zuid-Beveland’ betreffen de combinatie van deze twee classes. Zij zijn gebaseerd op de predikantenlijst in: Bouterse (ed.), *Classicale acta Walcheren en Zuid-Beveland*, 452-462. De geografische herkomst is ontleend aan Van Lieburg, *Repertorium* I. De predikanten van de Waalse en Engelse kerken zijn niet meegeteld; Calais is meegeteld als liggend in de Zuidelijke Nederlanden. De cijfers voor de classis Brielle zijn gebaseerd op eigen tellingen. Voor de getallen uit de classis Delft: zie Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 429.

⁹²⁵ Over de opbouw van het predikantenkorps op Schouwen: Van Lieburg, *Een eiland na de Reformatie*, 18-30 waar ook verscheidene Vlamingen worden genoemd.

⁹²⁶ Kalma, *Classisboek Sneek*, XIV.

⁹²⁷ Rutgers, *Acta*, 197.

Ouddorp, Cornelis Damman, beroepen maar Damman toont zich niet erg toeschietelijk, mede omdat hij ‘daerenboven noch wel lust soude hebben in Vlaenderen te wonen.’⁹²⁸ De bewering van Briels, dat de kerk voor het ‘leeuwendeel’ allochtoon was, is voor Voorne en Putten wat betreft het kerkvolk waarschijnlijk tamelijk overdreven, maar het is daarentegen onmiskenbaar dat, veel meer dan in geheel Noord-Nederland en in de classis Delft, het uitheemse, en zeker het Zuid-Nederlandse, element een stevig stempel heeft gedrukt op het predikantenkorps in de Brielse classis.⁹²⁹

De Duitse en de ‘overige’ landen spelen in deze contreien een relatief geringe rol als leverancier van predikanten. Wat betreft Zeeland bevinden zich onder de negen predikanten uit de ‘overige’ landen een relatief groot aantal uit Engeland, hetgeen gezien de contacten tussen de calvinisten in deze kuststreken met de Engelse vluchtelingengemeenten ook zeer verklaarbaar is.⁹³⁰ Ten opzichte van de classis Delft liggen voor de Duitse landen de verhoudingen in de classis Brielle niet veel anders.

Nu zijn de classes Brielle, Delft, Walcheren en Zuid-Beveland gelegen in de kuststreken. Valt er ook iets over de geografische herkomst te zeggen ten opzichte van meer landinwaarts gelegen classes? Verschoor meldt tenminste dat in de classis Gorinchem van een instroom van Vlamingen helemaal geen sprake lijkt te zijn.⁹³¹ Elliott, die in zijn dissertatie de Zuid-Nederlandse inbreng in de classis Dordrecht heeft uitgedrukt in een percentage van het totaal aantal dienstjaren van de predikanten, komt voor de stad Dordrecht over de periode 1572-1599 uit op een inbreng van 74 % van het aantal dienstjaren en voor 1600-1619 op een inbreng van 80 %.⁹³² Voor de stad Brielle zouden deze percentages uitkomen op niet meer dan 14 respectievelijk 15 (het betreft alleen de predikanten Dontclock en Fraxinus). Voor het classicale ressort buiten Dordrecht komt Elliott op een Zuid-Nederlands aandeel in het aantal dienstjaren van 24 %, voor de classis Brielle bedraagt dit 27 % hetgeen elkaar niet veel ontloopt.⁹³³ Met betrekking tot de steden Brielle en Dordrecht vormen beide classes op dit punt elkaars tegenbeeld.

Uiteraard was de instroom vanuit de zuidelijke Nederlanden een tijdelijk verschijnsel. Uit door Van Lieburg gepresenteerde cijfers blijkt dat op ‘landelijk’ niveau het aantal uit het zuiden binnenkomende predikanten van 110 in de jaren 1572-1599 daalde naar 22 in de kwarteeuw daarna om vervolgens, op enkele individuele gevallen na, geheel op te drogen.⁹³⁴ Het onderstaande staatje laat de aantallen in de classis Brielle binnenkomende predikanten zien verdeeld over twee perioden: voor en na 1600.

---

⁹²⁸ SAGO, AHG Oude Tonge, inv.nr. 78. Begrijpelijkerwijs leefde het verlangen naar Vlaenderen bij veel uitgeweken Vlamingen. Jacobus Barlaeus, de oom van Casparus, wordt in 1593 rector van de Latijnse school in Brielle. Bij zijn aanstelling werd bepaald dat, indien de stad Antwerpen (‘zijn vaederlicke stadt’) ‘werde gereduceert ende overginck aen deze zijde’ hij terstond mag vertrekken zonder opzegtermijn, zie De Jager, ‘Het schoolwezen te Brielle’, 201. Baudartius wilde zich in 1596 niet blijvend aan Kampen verbinden in verband met hoop op terugkeer naar het Vlaamse vaderland, Van Deursen, *Mensen van klein vermogen*, 50-51.

⁹²⁹ Meer algemeen over de instroom vanuit het zuiden: Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 113-117.

⁹³⁰ Over Zeeuwen in de vluchtelingenkerken: Rooze-Stouthamer, *Hervorming in Zeeland*, 439-444. Het gaat hier om in Engeland geboren predikanten ongeacht hun genealogische achtergrond. Van de uit Engeland overgekomen predikanten is alleen Nicolaas Rushius een ‘autochtone’ Engelsman, zie ook Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 244-247.

⁹³¹ Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, LXXXVIII.

⁹³² Elliott, *Protestantization*, 603-604.

⁹³³ Voor de periode 1600-1619 heeft Elliott deze exercitie niet uitgevoerd. Verder roept de cijfermatige opstelling van Elliott vragen op: het is onduidelijk waarom hij de dienstjaren (ad 110) door (ex)proponenten van de Dordtse propositieschool meerekent bij de dienstjaren van Zuid-Nederlanders. Hij komt daardoor op een percentage van 45. In de berekening van het hierboven genoemde percentage van 24 % zijn deze dienstjaren niet meegerekend. Zie Elliott, *Protestantization*, 604-606.

⁹³⁴ Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 116.

Tabel 15. Herkomst predikanten in de classis Brielle

Herkomstgebied	Aantallen		Percentages van alle gevallen		Percentages van de bekende gevallen	
	1574-1599	1600-1623	1574-1599	1600-1623	1574-1599	1600-1623
Zuid. Nederlanden	21	11	25	20	45	27
Noord. Nederlanden	20	26	24	48	44	64
Duitse landen	4	1	5	2	9	2
overig buitenland	1	3	1	6	2	7
totaal aantal bekend	46	41	55	76	100	100
Onbekend	38	13	45	24	nvt	nvt
TOTAAL	84	54	100	100	100	100

Ook al zit er in deze cijfers nog de nodige ruis door het hoge aandeel van de categorie ‘onbekend’ (dat in de twee perioden ook nog eens sterk van elkaar verschilt), de richting is volstrekt helder: in het eerste kwart van de 17^e eeuw is de Zuid-Nederlandse inbreng op zijn retour.

SOCIALE ACHTERGROND EN OPLEIDINGSNIVEAU

De sociale afkomst van de predikanten en hun opleidingsniveau droegen eveneens bij tot een negatief beeld van de predikantenstand. Wat kan men immers verwachten van lieden van ‘sobere afcoemste, sobere conditie en sober vermogen’, die niet eens het Latijn beheersten, laat staan Grieks en Hebreeuws?⁹³⁵ Tijckmaecker werd in Ooltgensplaat afgewezen omdat ‘zyn stemme cleyn ware ende dat hy niet ervaren ware in de latynsche sprake.’⁹³⁶ Het eerste was een valide reden: de stem van een predikant was een belangrijk selectie criterium voor een gemeente die een beroep uitbracht.⁹³⁷ Maar het tweede zullen we waarschijnlijk wel als een gelegenheidsargument moeten beschouwen, hoewel de smoes kennelijk toch goed genoeg was om mee voor de dag te komen.

Een beeld van de sociale achtergrond van de predikanten van de classis Brielle en hun opleidingsniveau (tussen die twee bestaat ook uiteraard verband) moet helaas een onvolledig beeld blijven: van slechts 76 van de 138 predikanten weten we daar iets meer over. Van Deursen onderscheidt drie groepen van predikanten.⁹³⁸

De eerste groep is die van de voormalige katholieke geestelijken, een groep ook die mettertijd is verdwenen. Onder de genoemde 76 predikanten bevinden zich er 12 die in hun vorige leven pastoor, monnik of kapelaan waren geweest. De synode van Dordrecht van 1574 bepaalde dat zij pas konden worden toegelaten na onderzoek door de classis.⁹³⁹ Zij moesten de ‘leere des pausdoms’ en hun eerdere roeping ‘versaecten’, geoeffend zijn in ‘oetmoedicheijt ende patientie’, in het bezit zijn van gaven om te preken en tenslotte de ‘rechte leere bekennen’ en zich aan de tucht onderwerpen.

De tweede groep is die van de ‘Duytsche klercken’, de predikanten die geen academische opleiding hadden genoten.⁹⁴⁰ Hieronder bevonden zich 12 gewezen schoolmeesters. De kerk heeft in de begintijd vaak geput uit deze beroepsgroep om het schreeuwend tekort aan predikanten te bestrijden. Al op één van de eerste vergaderingen besloot de classis ‘dat die schoolmeesters, van denwelcke een hope is om tot

⁹³⁵ *Ibidem*, 108-111.

⁹³⁶ ACBr 28 mei 1584.

⁹³⁷ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 43. Tijckmaecker heeft inderdaad waarschijnlijk geen krachtige stem gehad: in november 1600 willen kerk en gerecht van Strijen hem horen om te zien in hoeverre hij en zijn stem de gemeente bevallen, Van Dooren, *Classicale Acta Dordrecht 1573-1600*, 553 (Acta deputatorum, 29 nov. 1600).

⁹³⁸ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 35. Een min of meer gelijksoortige indeling bij Kuyper, *De opleiding*, 287-291.

⁹³⁹ Rutgers, *Acta*, 141. Zie ook Kuyper, *De opleiding*, 346-347.

⁹⁴⁰ Meer over deze categorie predikanten: Van Lieburg, ‘Preachers between inspiration and instruction’. Voor 1620 zou meer dan de helft van de predikanten onder de Duytsche clercken geschaard moeten worden, *ibidem*, 171.

predicant in toecomende tijden te verkiesen' toe te laten. Daar konden overigens zeer bekwame predikanten uit voortkomen. Het grote voorbeeld in de classis Brielle is wel Willem Crijnsz., een schoolmeester uit Vlaardingen, die het bracht tot stadspredikant in Brielle. Zijn in het classicaal archief achtergebleven stukken tonen zijn zeer verzorgde schrijfstijl.

Maar de door de classis geopende deur tot het ambt trok ook andere lieden aan, zoals de Hekelingse schoolmeester Cornelis Ambrosius die alvast zelf maar de preekstoel had beklommen. Daarover door de classis ter verantwoording geroepen, bleek hij niet van zins het prediken te laten 'al soude hij in de weijde ghaen praedigen.'⁹⁴¹ Het jaar daarna was hij schoolmeester in Piershil en daar probeerde hij het weer, nu met *nota bene* de steun van schout en schepenen. Ook hier ging de classis niet in mee.⁹⁴² We zien Cornelis nog één keer terug bij de classis, ruim twee jaar later, waarin hij 'voergaeff dat hem die geist des Heren beweegt ende drijfft tot den dijnst des predichampz.'⁹⁴³ Boven de betreffende alinea in het actaboek staan nog met vrij grote letters de woorden bijgeschreven: 'van den gyst des Heren, het is die aude geist', woorden die wellicht uit Cornelis' mond zijn opgetekend en het vermoeden wekken dat de man trekjes van geestdrijverij vertoonde. De classis gaf hem het nuchtere advies 'sijnen schooldynst myt stilheit bedijnen ende bekummeren.' Heeft de classis hier een tot mislukken gedoemde predikantencarrière weten te voorkomen, anders was het met de Dordtse schoolmeester Pieter Zegers, met wie de classis, zoals we hierna nog zullen zien, heel wat te stellen zou krijgen.

Onder de Duitse klerken tellen we voorts nog een Antwerpse schoenmaker (Erasmus Puttaert) en Cornelis Adriaensz., een lakenkoper uit Vlaardingen die daar ook vroedschap, schepenen en burgemeester was geweest en dus – vrij uitzonderlijk trouwens - afkomstig was uit de Vlaardingse elite.⁹⁴⁴ Buiten Arnoldus de Steur te Sommelsdijk zijn er in de classis Brielle voor zover bekend geen ziekentroosters tot de geleerden van de predikanten toegetreden.⁹⁴⁵ Wel heeft Willem Crijnsz. in 1593 (hij was toen nog schoolmeester in Vlaardingen) te Delft op de nominatie gestaan om daar ziekentrooster te worden, maar uiteindelijk gaf de Delftse kerkenraad de voorkeur aan een ander.⁹⁴⁶

De derde, verreweg grootste, groep wordt gevormd door de predikanten met een academische achtergrond, 44 van de bovengenoemde groep. Er zit een oud-hoogleraar bij, Nicolaes Dammius, die in Leuven had gestudeerd en in Leiden hoogleraar was geweest en Johannes Florianus, die rector van de Latijnse school in Antwerpen is geweest. De overige academici hebben meest in Leiden, enkele in Franeker, Genève of Heidelberg gestudeerd.

De gegevens laten dus maar een deel van de werkelijkheid zien. Vermoedelijk geven ze, althans wat de aantallen betreft, ook een vertekend beeld: de twee eerstgenoemde groepen zouden langzamerhand gaan verdwijnen ten gunste van de academische gevormde predikanten. Deze laatste groep zal in de 76 predikanten waarvan het opleidingsniveau of achtergrond bekend is voor deze periode zijn oververtegenwoordigd; de groep 'onbekend' zal veel predikanten bevatten die als Duitse klerk zouden moeten worden aangemerkt.

TOELATING EN EXAMINERING

De opleiding en de toelating van predikanten – we hebben daar zojuist al iets van gezien - was van meet af aan een punt van zorg voor de kerk en daarin speelde de classis een centrale rol.⁹⁴⁷ Reeds het convent

---

⁹⁴¹ ACBr 9 jan. 1581.

⁹⁴² ACBr 28 aug. 1582.

⁹⁴³ ACBr 1 okt. 1584.

⁹⁴⁴ In Zeeland was Willem Teellinck, afkomstig uit het patriciaat van Zierikzee, zo'n uitzondering.

⁹⁴⁵ Volgens De Niet was doorstroming van ziekentroosters naar het predikantschap vooral in de beginperiode 'niet zeldzaam', De Niet, *Ziekentroosters*, 37.

⁹⁴⁶ Jaanus, *Hervormd Delft*, 53-54.

⁹⁴⁷ Uitvoerig over de predikantenopleiding en de geschiedenis daarvan: Kuyper, *De opleiding tot den dienst des Woords*.

van Wezel schetste in kernachtige bewoordingen hoe de opleiding tot een bekwame predikant er uit zou moeten zien. De toekomstige predikant moet kennis hebben van de talen (Grieks, Latijn, Hebreeuws), de wetenschappen (retorica, dialectica, grammatica en theologia) en (door middel van proposities) geoefend zijn in het verklaren van de Schrift.⁹⁴⁸ Voorlopig was die (universitaire) opleiding nog een ideaal, wel stelde de synode van Emden (1571) toelating door de classis verplicht.⁹⁴⁹ De synode van Dordrecht van 1574 opent de mogelijkheid dat ‘ongestudeerde personen’ na een aantal proposities worden toegelaten, maar de classis houdt hoe dan ook de controle over het toelaten of weren van lopers of gewezen katholieke geestelijken. Op die basis is in de beginjaren van de classis Brielle een aantal proponenten toegelaten tot de bediening van het evangelie.

Theodorus Roestius opent in september 1574 de rij van de door de classis Brielle geëxamineerde personen. Zijn achtergrond is verder geheel onbekend. De acta melden kortweg dat hij geëxamineerd is en ‘by het oordeel der classen bequaem bevonden tot den dienst der kercken.’⁹⁵⁰ Over de eisen die hem bij het examen werden gesteld tasten we volledig in het duister. In het jaar daarna, 1575, wordt Adrianus Johannis ‘gehoort zijnde zijne propositie’ tot de dienst des Woords aangenomen.⁹⁵¹ Hij wordt predikant in Oostvoorne waar hij de eerste predikant van die plaats, de afgezette Wilhelmus Adriani van Eck, opvolgt. De volgende kandidaat was een gewezen monnik, Jacobus Louff. Al op 13 september 1574 was hij in principe toegelaten tot de classis onder voorwaarde van een attestatie van de classis Dordrecht, ‘daer hij onder lestmael gediendt heeft’ en het doen van een propositie in de volgende classicale bijeenkomst. Helemaal vlot ging het niet want pas als er begin 1576 een attestatie uit Dordrecht wordt voorgelezen wordt besloten om hem de volgende keer te examineren. Dat gebeurde op 14 mei waarop de broeders besloten ‘also hij nu alrede een tijt lanck gepredict heeft, toegelaeten te prediken op hopenghe dat hij hem voortan naerstich oeffenen sal in 't lesen der Heijliger Schriftuer, maer soo hij sulcx niet soude naecomen, soo soude hij qualicken het predickampt bedienen conen.’⁹⁵² De voormalige prior blonk kennelijk niet uit in Bijbelkennis maar desondanks heeft hij, afgaande op het vervolg, verder gewoon tot 1588, toen hij met emeritaat ging, als predikant in Simonshaven gefunctioneerd.

Kort daarop is weer sprake van een drietal kandidaten (‘expectanten’) die – zo valt tenminste uit de context op te maken – door de kerk van Den Briel namens de classis zijn geëxamineerd.⁹⁵³ De eerstgenoemde van de drie, Arnoldus Arnoldi kwam als predikant terecht in Oostvoorne, de tweede Johannes (Jan) Anthonisz. werd om niet nader vermelde redenen nog niet toegelaten⁹⁵⁴ en de derde, Balthazar (van Dijck), werd predikant te Simonshaven waar hij echter al na een paar jaar (1580) werd afgezet vanwege zijn levenswandel.⁹⁵⁵

In deze beginfase was er slechts één examen waarna de betreffende kandidaat werd toegelaten tot de dienst: het classicale examen. Noch de procedure, noch de inhoud van het examen zullen dan al volledig zijn geformaliseerd.

Inmiddels was in Leiden in 1575 de universiteit (zij het moeizaam) van start gegaan waarmee de predikantenopleiding in Holland was verzekerd. De kerk stond echter geheel buiten het bestuur van de universiteit.⁹⁵⁶ De synode van Dordrecht in 1578 bepaalde dat zij, die door de universiteit ‘ofte eenighe

---

⁹⁴⁸ ‘(...) linguarum disciplinarumque cognitionem ac explicandarum Scripturarum assiduas exercitationes (quas propositiones sive prophetias vocant) (...)’, Rutgers, *Acta*, 9.

⁹⁴⁹ Art. 13: ‘met het oordeel ende goet duncken der classischer versamelinghe’, Rutgers, *Acta*, 61; Van den Broecke, *Een geschiedenis van de classis*, 71.

⁹⁵⁰ ACBr 15 sept. 1574.

⁹⁵¹ ACBr 28 juni 1575.

⁹⁵² ACBr 14 mei 1576

⁹⁵³ ACBr 18 juni 1577 en 15 juli 1577

⁹⁵⁴ ACBr 19 aug. 1577. Afgaande op de volgorde van het rooster voor de proposities (zie ACBr 15 apr. 1577) moet Jan Anthonisz. na Franciscus Gootens, die begin 1578 in Nieuwenhoorn aantrad, als predikant in Korendijk zijn begonnen.

⁹⁵⁵ ACBr 20 juni 1580

⁹⁵⁶ Koopmans, *De Staten van Holland*, 163-164.

andere universiteit onser religie' als bekwaam werden beoordeeld niet nog eens door de classis hoefden te worden geëxamineerd.⁹⁵⁷ Iemand als Joachim Horstius kwam als predikant van Oude-Tonge op die manier zonder classicaal examen in de classis. Leidse proponenten waren overigens niet eens zo erg in trek: in de praktijk bleken de gemeenten duidelijk de voorkeur te geven aan predikanten die door de classis waren geëxamineerd.⁹⁵⁸ Tukker aarzelt trouwens niet om het theologisch onderwijs in Leiden ronduit slecht te noemen, deels door onderbezetting van de leerstoelen, deels door het gedrag van de studenten zelf.⁹⁵⁹ Het Statencollege, opgericht voor minder draagkrachtige studenten, dat later ook nog eens gebukt ging onder de godsdiensttwisten, werd door Gisbertus Voetius betiteld als een 'cuyle Josephs'. Van de 200 studenten die er vanaf de oprichting tot 1610 hebben gestudeerd werden er uiteindelijk niet meer dan 52 predikant, een pover resultaat. Pas na de synode van Dordrecht toen het college kwam onder de leiding van Festus Hommius werd de opleiding op een betere leest geschoeid. Hommius zorgde er voor dat de bursalen een soort stage bij predikanten konden volgen 'opdat se metten selven mochten gaen besoecken den siecken, oock voorlesen in de kercken ende somtijts mede in de kerckenraeden verschijnen, ende daerna voorts altemet opten predickstoel gebracht werden', voor het eerst dus naast de traditionele aandacht voor de dogmatische kennis en het proponeren ook duidelijk ruimte voor het praktische pastoraat.⁹⁶⁰ Maar dat was pas na onze periode.

Vanaf 1589 mochten in Holland alleen predikanten dienen die door de classis geëxamineerd en tot de dienst bevorderd waren.⁹⁶¹ Vanaf dat moment was het in feite onmogelijk buiten de classis om als predikant binnen haar ressort op te treden.

De particuliere synode van 's-Gravenhage stelt nog in 1591 één (universitair of classicaal) examen vast, af te leggen ten overstaan van synodale gedeputeerden.⁹⁶² De particuliere synode van Delft maakt in 1596 echter onderscheid tussen een examen waarin de kandidaat 'eenichsints beproeft' wordt en het 'volkommen examen'.⁹⁶³ Dat laatste examen is dan het eigenlijke examen op basis waarvan een proponent al dan niet wordt toegelaten tot het ambt.⁹⁶⁴ Het eerste preparatoire examen diende als een eerste schifting door de classis zelf, waardoor vooraf de kandidaten werden getest 'off sy in examine sullen connen redelyckerwyse bestaen'.⁹⁶⁵ Daarmee sloeg men twee vliegen in één klap. In de eerste plaats werden kosten en moeiten bespaard voor de synodale gedeputeerden, die bij het examen aanwezig moesten zijn, en wel eens reizen zullen hebben ondernomen om een of meer geheel incompetent kandidaten aan te

---

⁹⁵⁷ Rutgers, *Acta*, 235, evenzo de nationale synode van Middelburg in 1581, Rutgers, *Acta*, 403. In Friesland gaf de particuliere synode van Harlingen pas in 1617 toestemming aan Maccovius (universiteit Franeker.) te examineren en toe te laten tot het ambt, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* VI, 254.

⁹⁵⁸ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 37-38.

⁹⁵⁹ Tukker, 'The recruitment and training', 212.

⁹⁶⁰ Otterspeer, *Groepsportret met dame* I, 158-160. Geheel cfm. Kalma, 's Lands voedsterlingen', 158 inzake de opleiding te Franeker: 'Het merendeel van de theologen onder de professoren die Franeker heeft gehad, lette te weinig op wat dominees straks in de gemeente wachtte en leerde de opgekomen discipelen misschien wel volgens de traditionele methode redetwisten, maar bemoeiden zich weinig met wat eigenlijk de taak van de kerk zou moeten zijn'.

⁹⁶¹ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 76, Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 11.

⁹⁶² Hij bepaalde 'opdat niemandt lichtveerdich ende onbequaem tot den dienste gadmitteert worden, dat het examen van alsulcke geschieden sal bij den classe ten overstaan der gedeputeerde des synodi of eenige derselven.' Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 401.

⁹⁶³ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 76. De nationale synode te 's-Gravenhage van 1586 leek al eerder in art. 18 een soort voorbereidend examen te suggereren, Rutgers, *Acta*, 492.

⁹⁶⁴ Voor wat betreft de Leidse studenten bepaalt de particuliere synode van 's-Gravenhage in 1599 dat binnen de classis Leiden de studenten die het examen van de gehele faculteit (dus 'niet van eenen professor alleen') hebben afgelegd mogen worden gehouden 'voor absolute geexamineerde dienaren'. Die mogelijkheid heeft daarna echter nog maar kort bestaan.

⁹⁶⁵ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 76. In de classis Edam werd het onderscheid preparatoir en peremptoir later (1610) gemaakt. En dan nog is het zo dat tot 1621 slechts één maal een preparatoir examen is afgenomen, Geudeke, *Classis Edam*, 276-277.

horen.⁹⁶⁶ Het tweede voordeel was dat al in een vroeg stadium kandidaten, die zodra zij ‘dry ofte vier bladeren in den Bibel gelesen’ hebben predikant willen worden, de pas werd afgesneden.⁹⁶⁷ In 1602 stelt de particuliere synode van Schiedam dan ook vast dat niemand mag proponeren

‘sonder voorgaende prae-examen van leer ende leven by den classen, ofte in plaetse van dese te hebben testimonium facultatis, waerby de studiosus expresselick verclaert werde uut het prae-examen bequaem bevonden te syn tot sodanighe oeffeninghen; dat oock degeene, die also praeparatorie geexamineert syn ten minsten ses weecken (ofte langer, soo’t van noode is, nae discretie der classen) geexerceert sullen werden, eer sy fynalycken geexamineert ende tot den ordinaris dienst toegelaten werden’.

Het classicale examen (voortaan aangeduid als het peremptoir examen) omvatte in feite twee delen: het houden van een propositie en het eigenlijke examen waarbij de kandidaat werd getoetst op zijn theologische kennis. De kandidaten kregen zes tot acht dagen tevoren een tekst voor de propositie. Aan de hand van de propositie werd dan bepaald of de kandidaat bekwaam genoeg was ‘om voirts te treden totter examinatie’.

Daarmee was de ontwikkeling in de examinering van predikanten in principe voltooid: vanaf 1596 kennen we een praeparatoir examen als eerste en een peremptoir examen als definitief examen en betreft het een Leidse afgestudeerde dan geldt vanaf 1602 dus het examen van de faculteit als het praeparatoir examen.

Voor iemand zonder academische opleiding zag de procedure voor de toelating tot het ambt *tot 1596* er als volgt uit.

- De kandidaat meldt zich bij de classis.
- De kandidaat houdt één of meer proposities voor de classis tot hij geschikt wordt geacht voor het examen.
- De kandidaat legt het classicaal examen af en wordt al dan niet toegelaten tot het ambt (soms moet de betreffende persoon ook na de toelating tot het ambt nog een aantal proposities houden voor de classis voor verdere oefening en ontwikkeling).

Na 1596 geldt de volgende procedure:

- De kandidaat meldt zich bij de classis.
- De kandidaat houdt één of meer proposities voor de classis tot hij geschikt wordt geacht voor het praeparatoir examen.
- De kandidaat legt het praeparatoir examen af.
- De kandidaat krijgt een beroep van een gemeente.
- De kandidaat proponeert nog een aantal keren voor de classis ter voorbereiding op het peremptoir examen.
- De kandidaat legt het peremptoir examen af bij de classis waartoe de beroepende gemeente behoort en wordt pas daarna toegelaten tot het ambt.

Voor 1599 geldt voor Leidse alumni dezelfde procedure als niet-academici. Tussen 1599 en 1602 heeft het examen van de faculteit dezelfde waarde als het peremptoir examen in de classis, maar na 1602 geldt ook voor de Leidse afgestudeerden dezelfde procedure als voor de niet-academici met dien verstande dat het praeparatoir examen voor de faculteit wordt afgelegd.

Was het peremptoir examen moeilijk en waren de examinatoren streng? De examens, waarin de kandidaten werden beproefd op hun kennis omtrent de hoofdpunten van de gereformeerde leer, vonden plaats volgens de opzet van de Heidelbergse catechismus of de Nederlandse geloofsbelijdenis maar dat is dan ook de enige inhoudelijke informatie die we uit de Brielse acta kunnen halen. Van Baltasar van

---

⁹⁶⁶ Op achtereenvolgende particuliere synoden was dat een terugkerend punt, bijv. op de particuliere synode te Brielle in 1593, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III 7 en volgende synodes.

⁹⁶⁷ Citaat afkomstig van Ruardus Acronius, Hofman, *Eenich achtendencken*, 110. Men kan zich afvragen of men met het preparatoir examen van de Duitse klerken probeerde af te komen. Vermoedelijk niet, genoemd Acronius haalt de oude canonieke stelregel aan dat men geen priesters uit leken maakt, een stelregel ‘daervan men by ons oock wel wat meer houden mochte.’ Hij schreef dit nog in 1615.

Doorne weten we dat hij werd geëxamineerd ‘naer de oorde des catechismi’ evenals later het drietal Tophusius, van Beaumont en de Leeuw van Coolwijk.⁹⁶⁸ Bij deze laatste drie werd het examen onderbroken; de dag daarna werd de draad weer opgenomen bij ‘de opstandinge des vleesch.’ Het examen van Anthonis Nout geschiedde volgens ‘de 37 articulen der confessie des geloofs’.⁹⁶⁹ Van de classis Delft is een lijst met examenvragen van de hand van Arent Cornelisz. bewaard gebleven, eveneens opgezet ‘na de orden des catechismi’.⁹⁷⁰ Qua inhoud zullen de examens niet veel hebben afgeweken van het in de Delftse classis gebruikte examen. De kandidaat kon echter niet volstaan met een simpel ja of nee, ook niet op de meer gesloten vragen; hij moest aan de hand van schriftplaatsen laten zien dat hij de Schrift kende, in staat was tegenwerpingen te weerleggen en de gemeente de rechte leer met stichting voor te dragen.⁹⁷¹ Een uit de acta van de classis Rotterdam afkomstig verhaal suggereert dat met de exameneisen de hand gelicht kon worden. Als Simon Episcopius in de classis Rotterdam moet worden geëxamineerd (het was op 26 juli 1610) dan zijn Fraxinus en Becius de *deputati synodi*. Beiden willen echter geen verantwoordelijkheid nemen voor het examen en proberen het tegen te houden, uiteraard omdat Episcopius ‘Arminii discipel, jae soogkint geweest hadde.’ Enkele broeders uit de classis Rotterdam komen dan met een binnen de classis Brielle afgelegd examen op de proppen en gooien de gedeputeerden voor de voeten dat

‘men oock wel quade exempelen soude konnen aenwijsen, bij den gedeputeerden in ’t examineeren gegheven: als, onder anderen, dat sij noch onlangs in den classe van Den Briel hadden geseten over ’t examen van so een onervaren jongman, dat hij gevraegt sijnde, hoe lange de Wet geduijrt hadde, ter antwoordt gaf: de Wet ende de Propheten tot op Mosen; ende als men wilde weten waer dat geschreven stont, so wees hij op den sendbrief tot den Colossensen aen ’t elfde capittel, etc., ende sulck eenen wiert selfs bij den gedeputeerden des synodi niet alleenlijck toegelaten, maer oock seer hoogh gepresen; om reden, onder anderen, omdat sij wel sagen (so sij seijden) dat hij geen nieuwicheden noch ketterije invoeren soude.’⁹⁷²

Of en in hoeverre het verhaal op waarheid berust en, zo ja, op welke kandidaat dit slaat, is niet goed vast te stellen. Pieter Steyaert werd op 11 juni 1610 geëxamineerd; de acta geven geen enkele aanwijzing dat hij de bedoelde jongeman geweest kan zijn. Op 24 november 1609 heeft Hugo Steur, beroepen te Oostvoorne, examen afgelegd. Diens eerdere propositie was ‘geheel becommerlyck (...) toegegaen’.⁹⁷³ Het zou kunnen dat hij de ‘onervaren jongman’ is geweest, maar dan hebben de examinatoren de verkeerde gok genomen: Hugo ontloopte zich juist als een remonstrant.

Het geval Hugo Steur brengt ons op de gemoedstoestand van de examinandus zelf, want die kon danig op de proef gesteld worden. Hugo, een in Oostvoorne beroepen proponent, deinsde er na zijn mislukte propositie in eerste instantie zelfs voor terug zijn examen af te leggen ‘dewyl hy op dese tyt heel perplexst geweest is’ en vroeg uitstel, eventueel met vergoeding van de onkosten die dat met zich meebracht. De classis was hem op dit punt gunstig gezind en verleende hem zes weken uitstel.⁹⁷⁴ Reynout Segersz. Donteclock (de minder bekende neef van Reynier Donteclock) had zich in zijn examen ‘al vry wat sober gequeten’, maar de broeders schreven dit ‘ten deele syne verbaesthey’ toe en hadden toch wel ‘goede

---

⁹⁶⁸ Resp. ACBr 8 jan. 1593 en 7 en 8 apr. 1604.

⁹⁶⁹ ACBr 6 okt. 1608.

⁹⁷⁰ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 545-550. Over de exameninhoud in de classis Edam: Geudeke, *Classis Edam*, 272-275.

⁹⁷¹ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 84.

⁹⁷² Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 349. De teneur is wel duidelijk: als zo’n stuntelaar wordt toegelaten is er geen enkele reden om Episcopius de toegang tot het examen te ontzeggen.

⁹⁷³ ACBr 6 okt. 1609. Het geval Steur ook bij: Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 42. Het blijft onzeker of het hier om de Steur gaat: een eerdere propositie van hem was de classis Rotterdam ‘behaechlijck’ geweest: Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 329 (6 sept. 1608).

⁹⁷⁴ ACBr 6 okt. 1609.

hope' van hem. Met de aansporing 'hemselven neerstich in het lesen ende ondersoecken der heylighe Scrifture ende goede autheuren te oeffenen' werd hij in de kring van de broeders opgenomen.⁹⁷⁵ De zenuwen speelden ook Reinier Vervoorn, beroepen in Piershil, parten. Hij was voor zijn examen opgekomen maar had 'soo soberlyck geantwoordt' dat iedereen het er over eens was dat hij nog niet toe was aan de kerkelijke dienst. De dag erna verzocht hij, samen met zijn oom, ds. Schuylius van Oud-Beijerland (mogelijk degene die hem had opgeleid), of het examen kon worden hervat 'alsoo hy meende het voorige deur verbaestheyte geschiedt te syn.' Of het de broederen 'beliefde noch een uytjen daeraen te cost te hangen ofte eenige uytten haren deputeren, die neffens de gedeputeerde des synodi daarvan de proeve wilde nemen.' Het pleit voor de welwillendheid van de broeders dat zij dit verzoek inwilligden, maar ook die tweede poging leidde niet tot een beter resultaat. Wel mocht het beroep van Piershil op hem blijven staan en wilde de classis zijn zaak bij de kerk van Piershil 't alderfavorabelste (...) voordragen.⁹⁷⁶ Azarias Peudevin had zich maar kort kunnen voorbereiden op zijn examen maar dat hij niet slaagde kwam 'ooc door zyne beschroomtheyt.' Hij moest zich nog maar 'een tyd neerstich (...) oeffenen in het proponeeren.⁹⁷⁷ Nu was beschroomdheid altijd nog beter dan een al te grote zelfverzekerdheid. In Oudendoorn had de schoolmeester Maerten Leendertsz. de door het vertrek van Pieter de Geytere te Oudendoorn opengevallen plaats al ingenomen. Oudendoorn had hem beroepen 'sonder eenighe voorwete, last ende autoriteyt des classis', wat overigens mede te wijten was aan onhandig en wellicht voorbarig optreden van de Brielse predikanten. Toen Maerten Leendertsz. voor de classis ook nog eens 'zyn al te stoute vrymoedicheyt' etaleerde, raakte de classis blijkbaar zo geïrriteerd dat zij de beroepsprocedure volledig blokkeerde en hem verbood voortaan de preekstoel van Oudendoorn op te gaan.⁹⁷⁸

PROPONENTEN

Alvorens het preparatoir examen af te mogen leggen moest de gegadigde eerst één of meerdere keren voor de classis proponderen. Proponenten konden binnen de classis Brielle oefenen en elders het preparatoir of peremptoir examen afleggen, het omgekeerde kwam ook voor. De classes fungeerden dus als scholingsinstituten voor proponenten. De classis Dordrecht kende een proponentenschool waar gegadigden, ook uit andere classes, elke veertien dagen door gedeputeerden werden aangehoord en beoordeeld; daarbij waren ook de collegaproponenten aanwezig. Ook predikanten van de classis Dordrecht die nog maar kort (minder dan drie jaar) in dienst waren, moesten met dezelfde regelmaat nog een aantal jaren proponderen. De proposities werden gehouden in het Gasthuis of de Augustijnenkerk.⁹⁷⁹ Ook in andere plaatsen, zoals Leiden, Arnhem en Emden bestonden dergelijke instellingen.⁹⁸⁰ Te Brielle werden eveneens wel proponenten geoefend. In 1581 wordt gemeld dat 'die van den Brielle' uit de inkomsten van de geestelijke goederen 'eenige jongens daerop schoole houden, en die op te voeden tot predicanten van Godes Woordt'⁹⁸¹ maar van een georganiseerde proponentenschool zoals in Dordrecht is het toch nooit gekomen. Wel zijn enkele predikanten in de Brielse classis, zoals Jan Teckman, predikant te Korendijk, afkomstig van het Dordtse opleidingsinstituut.

Over de inhoudelijke beoordeling van wat de proponenten naar voren brachten zijn de acta kariger met informatie dan we graag zouden willen. Niettemin kunnen toch wel een aantal algemene lijnen worden

⁹⁷⁵ ACBr 31 mei 1611.

⁹⁷⁶ ACBr 20 en 21 okt. 1620.

⁹⁷⁷ ACBr 6 dec. 1618.

⁹⁷⁸ ACBr 7 okt. 1603. De classis gaf ook nog als reden aan: 'wel gefondeerde vreesse van seer groote moytte, toecomende soo in kerckelycke als classicale vergaderinghen.' Later gaf Maerten wel toe tegenover de classis wel 'eenighe onvoorsichtige woerden gebruyct te hebben', 20 okt. 1603. Hij werd daarna predikant in Westmaas in de classis Dordrecht maar overleed al spoedig daarna.

⁹⁷⁹ Tukker, *De classis Dordrecht*, 158-160.

⁹⁸⁰ Tukker, 'The recruitment and training', 203; Van Lieburg, *De reformatorische traditie*, 32-34.

⁹⁸¹ Res. Staten van Holland, 20 mrt 1581, Van Alphen, *Nieuw kerkelijk handboek. Supplement I*, 95.

getrokken over inhoud van de proposities en de beoordelingscriteria die de classis aanlegde en de toepassing daarvan.⁹⁸²

In totaal zijn in deze halve eeuw 105 proposities voor de classis of een afvaardiging daarvan ten gehore gebracht.⁹⁸³ De proponent kreeg hiervoor een tekst opgegeven. Van slechts een viertal proposities wordt de tekst niet vermeld. Vrijwel altijd (in 96 gevallen) kwam de tekst uit het Nieuwe Testament, in niet meer dan drie gevallen was het Oude Testament de bron en tweemaal moest de proponent een vraag en antwoord uit de Heidelbergse Catechismus als uitgangspunt nemen. Van het Nieuwe Testament waren vooral de evangeliën in trek (54 proposities) en daarnaast de Paulinische brieven (33 proposities) waaronder de Romeinenbrief weer vooraan staat. De overige opgegeven teksten kwamen uit Handelingen, de Hebreënbrief en de algemene zendbrieven. Uit het boek Openbaringen is geen enkele keer geproponerd. Hoewel sommige teksten meerdere malen zijn behandeld, zijn er geen specifieke teksten aan te wijzen die zeer frequent werden opgegeven. Koploper met zeven proposities is in dit opzicht Johannes 3 : 16:⁹⁸⁴

‘Want also lief heeft God de werelt gehad, dat hy synen eenichgheboren Sone ghegheven heeft, opdat een yeghelijk die in hem gelooft, niet verderve, maer het ewighe leven hebbe.’

Behalve deze bekende tekst is een achttal teksten meerdere malen opgegeven; over het geheel genomen zijn er 84 verschillende bijbelteksten voor de classis verklaard en uitgelegd. De selectie van de teksten weerspiegelt min of meer de toenmalige praktijk in het kiezen van de stof voor de zondagse prediking. Ook daar domineerde het Nieuwe Testament en daarbinnen de evangeliën, hetgeen volledig overeen komt met de bevindingen van Deursen terzake.⁹⁸⁵

Een tekst als de zojuist uit het Johannesevangelie geciteerde gaf de classis uiteraard de mogelijkheid de proponent te toetsen op enkele centrale gereformeerde noties. Hetzelfde geldt voor een tekst als Romeinen 5 : 1, die drie keer aan een proponent is voorgelegd:

‘Wy dan gherechtveerdicht zijnde uut den geloove, hebben vrede met God door onsen Heere Iesum Christum.’

Een eveneens heel duidelijke tekst in dit opzicht is Efeze 2 : 8:

‘Want uut ghenade zijt ghy salich gheworden door het gheloove, ende dat niet uut u: het is Gods gave.’

Het was Johannes Damman die deze tekst kreeg aangereikt.⁹⁸⁶ Hij had reeds eerder examen afgelegd waarop de broeders wel ‘wat grondiger antwoord van hem verwacht hadden in de principaele stücken der religie’,⁹⁸⁷ zodat hij door middel van een propositie voor de classis nog af en toe ‘op herhaling’ moest.

Een enkele keer kan het niet anders of de tekst moet speciaal met het oog op de te beoordelen kandidaat gekozen zijn. Dat was zeker het geval met de tekst die de van Arminianisme verdachte Casparus Barlaeus

---

⁹⁸² Meer algemeen over de eisen aan (aankomende) predikanten: Dobbe, ‘Requirements for Dutch reformed ministers’.

⁹⁸³ Zie bijlage B.

⁹⁸⁴ Ook elders een populaire en volgens Schokking ‘niet den gemakkelijksten tekst’, Schokking, *De leertucht*, 161-162.

⁹⁸⁵ Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 47-52; zie ook aldaar bijlage I, 372. Over de tekstkeuze in de classis Dordrecht: Tukker, *De classis Dordrecht*, 156-157.

⁹⁸⁶ ACBr 8 aug. 1600. Het commentaar was ‘dat hy wel beter ordre hadden moghen houden. Waertoe hy van de broederen vermaent is geworden om op de dispositie van zyne predicatie te letten.’

⁹⁸⁷ ACBr 28 okt. 1598. De particuliere synode te ’s-Gravenhage is niet erg gelukkig met deze gang van zaken en draagt de classis Brielle op de overeengekomen conditie goed te onderhouden. Tegelijkertijd besluit de synode dat voortaan alleen zij die ‘genoechsaem bequaem’ zijn bevonden tot het ambt mogen worden toegelaten, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden III*, 130.

opkreeg.⁹⁸⁸ De nieren van de als ‘onsuyver’ in de leer bekend staande Jacobus Carpentarius werden geproefd aan de hand van zijn verklaring over 2 Kor. 5 : 20-21:

‘So zijn wy dan boorschappers uut Christi name, als of God door ons bade, [so] bidden wy uut Christi name, laet u met Gode versoenen.
Want hem die gheen sonde ghekendt en heeft, heeft hy voor ons sonde ghemaect, om dat wy in hem souden rechtveerdicheydt Gods worden.’

Hoewel hij door mocht gaan naar het classicaal examen merkte de classis wel op dat hij ‘in ’t verclaren eenighe dinghen seer cort is geweest, in dewelcke goet gevonden is, dat hy hem in het examen naerder sal verclaren.’⁹⁸⁹ Het toeval moeten we, gezien de afwijkende opvattingen in de Engelse kerk over de *descensus Christi ad infernum*, ook absoluut uitsluiten bij de keuze van de tekst die de Engelsman Nicolaas Rushius voor zijn kiezen kreeg, namelijk Efeze 4 : 8:⁹⁹⁰

‘Daerom seyt hy: Als hy is opgehvaren in de hoochde, heeft hy de ghevanckenisse ghevanghen ghenomen, ende heeft den menschen gaven ghegheven.’

die gevolgd wordt door deze passage in het negende en tiende vers:

‘(Maer dat hy opgehvaren is, wat is ’t anders, dan dat hy eerst neder ghekomen is in de nederste deelen der Aerden?
Die nederghekomen is, is deselve die oock opgehvaren is boven alle de Hemelen, omdat hy alle dinck vervullen soude.)’

Nu was Rushius één van de proponenten die al predikant waren. De classis gebruikte de propositie wel eens als een middel om, als zij iemand niet persoonlijk kende, te zien wat voor vlees zij in de kuip had. Zo hield Carel van den Broecke, predikant in Scherpenisse, een propositie over Titus 2 : 11 alvorens naar Ooltgensplaat over te komen.⁹⁹¹ De classis wilde de uit Friesland. afkomstige Rodolphus van Uiterwijk eerst wel eens horen alvorens verder met hem in zee te gaan.⁹⁹² Maar in verreweg de meeste gevallen werden proposities gehouden in het kader van de predikantenscholing ter oefening, dan wel voorafgaand aan het preparatoir of peremptoir examen. Verscheidene predikanten *in spe* hebben hun gaven dan ook herhaaldelijk voor de classis moeten laten horen.⁹⁹³

Hoewel de classis Brielle niet, zoals we zojuist zagen bij de classis Dordrecht, een oefenschool voor proponenten had, wordt er enkele malen melding van gemaakt dat een proponent zich in Brielle vestigt om daar verder opgeleid te worden.⁹⁹⁴ Jacobus Cornetius en Pieter Zegers kwamen niet door hun examen heen maar de classis stemde erin toe ‘dat se in den Briel metterwoone souden comen ende aldaer haer noch drye oft vier maenden souden oeffenen, om alsdan wederomme geexamineert te worden.’⁹⁹⁵ Een dergelijke constructie werd ook voorgesteld bij Petrus Pylus van wie de classis vond dat hij, hoewel gestudeerd hebbende in Leiden, ‘in de orden ende het beleyt van zyne materie wat beter soude geoeffent werden.’ Ook nu stelde de classis voor dat hij ‘hem soude vervoegen in den Briel om middelertyt hem te oeffenen totter tyt toe dat hy sal geexamineert worden’. Ofschoon vader Jan Pijl, die met zijn zoon was

---

⁹⁸⁸ Zie hierna pag. CCXLII.

⁹⁸⁹ ACBr 3 apr. 1612.

⁹⁹⁰ ACBr 21 okt. 1620.

⁹⁹¹ ACBr 29 juli 1596.

⁹⁹² ACBr 16 apr. 1596.

⁹⁹³ Zo trad de zoon van Nicolaes Tijckmaecker, Jeremias, wel zeven keer voor de classis op, Pieter Steyaert zes keer.

⁹⁹⁴ Over de Dordtse oefenschool, die evenwel vaak een kwijnend bestaan leidde: Tukker, *De classis Dordrecht*, 157-158.

⁹⁹⁵ ACBr 7 nov. 1594, de classis beloofde tevens ‘de rentmeestere Jan Commerz. aen te spreken, ten eynde zy middelertyt onderhout mochten trecken’.

meegekomen (of zijn zoon met hem), moest toegeven dat de broeders ‘een goet insicht daerinne hebben gehad’, gaf die er toch de voorkeur aan dat zoonlief bij hem thuis bleef en ‘dat hy hem daer oeffene, mits hem middelertyt bereydende voor de examinatie.’⁹⁹⁶

Eenzelfde advies ontving de eerder genoemde Hugo Steur. Zijn aan het examen voorafgaande propositie was ‘geheel becommerlyck’ verlopen en daarin waren ook ‘vele dingen by hem waren geseyt, die gansch vrent luyden ende niet scriftmatisch en waren.’ De classis raadde hem aan dat ‘hy hem soude vervoeghen in den Brielle, aldaer proponeeren ende neerstich studeeren, opdat hy in toecomenden tijden met meerder bequaemheyt mochte gevoordert worden.’⁹⁹⁷

Meester Geeraert Jansz., schoolmeester in Middelharnis, die vier keer voor de classis heeft geproponeerd, werd de tweede keer het advies gegeven naar Dordrecht te verhuizen ‘om hem aldaer in de propositieschole wyders te oeffenen.’⁹⁹⁸ Dat advies zal hij niet hebben opgevolgd; weliswaar is hij nog een paar keer voor een propositie bij de classis Brielle langs geweest maar tijdens de tuchtprocedure tegen Pieter Zegers, predikant in Middelharnis, blijkt hij actief te zijn als notaris.⁹⁹⁹

Maar lang niet iedereen was in de gelegenheid om voor een tijdje naar Brielle of Dordrecht te verhuizen. Philippus Louwijck en Pieter Steyaert, schoolmeester in respectievelijk Dirksland en Stad aan het Haringvliet, die meerdere malen voor de classis zijn verschenen, moesten, zolang zij niet tot het predikambt waren toegelaten, hun gewone dagelijkse werkzaamheden blijven waarnemen.

Een andere mogelijkheid was om in een soort meester-gezelrelatie in de leer te gaan bij een predikant. Zo kwam de latere remonstrantse predikant Passchier de Fyne, zoon van een Leidse, uit Vlaanderen afkomstige, lakenbereider, als jongeman in 1609¹⁰⁰⁰ terecht in Ouddorp waar hij werd uitbesteed bij ds. Cornelis Damman. Veel genoeg heeft hij daaraan niet beleefd omdat hij, zoals hij in zijn autobiografie zelf zegt,

‘niet veel van dien predicant en konde leeren, also hy geen lust hadde in ’t discoureeren van eenige questiën der religie, ja vermaende my ook om my van soodanige discoursen te wachten; want zeyde hy, de duyvel is listig, ende hy gebruykt zyn listen onder zulke discoursen, want daer wort altemet yets gezeyt, dat ons waerheyt dunckt te wesen, ende dat men lichtelyk als waerheyt aenneemt, ende vervalt also zeer licht in de eene ofte andere ketterye; daerom hebbe ik zulx altyt vermydt, om my vast te houden aen de waerheyt, die ik eens aengenoomen hebbe; Godt sal ook zyne uytverkoorene wel voor doolingen bewaren, zeyde hy, sonder zulke discoursen.’¹⁰⁰¹

De strekking van zijn oordeel over Nicolaes Dammius, de Leidse oud-hoogleraar die toentertijd in Goedereede stond, was ongeveer dezelfde: van Dam ‘dede zyn beste om my in de religie te oeffenen, maer en conde ook geene tegenspreken nogte discoursen verdragen.’ Niettemin, toen hij een propositie had gemaakt over Psalm 34 : 20,

‘De rechtveerdige moet vele lijden: doch de Heere helpt hem uut dien allen.’

mocht hij die zelfs voor de gemeente voordragen. Als voortvluchtig remonstrant heeft hij later misschien nog wel eens aan die tekst terug moeten denken. In de loop van zijn leerjaar proponeerde Passchier

---

⁹⁹⁶ ACBr 11 dec. 1600.

⁹⁹⁷ ACBr 6 okt. 1609. Zes weken later werd hij toegelaten, 24 nov. 1609. Over hem ook: Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 42.

⁹⁹⁸ ACBr 16 okt. 1596. Geraert/Gerrit Jansz. is later weer schoolmeester; hij volgt dan Balthasar van Doorne op, in 1602 staat hij als Gerrit Janss. van Schueren in de boeken, AHG Middelharnis, Archief kerkvoogdij, inv.nr. 127, rekening 1601, fol. 7v-8 en rekening 1602-1605, fol. 16.

⁹⁹⁹ Zie hierna pag. CLXVII e.v..

¹⁰⁰⁰ De Fyne zelf schrijft 1610: De Fyne, ‘Het leven’, 222. Zie over hem *NNBW* III, 125-126 en *BLGNP* III, 125-126. In de aanbevelingsbrief van Dammius: ‘hy is van Vlaemsche oudere, die tot Leyden wonen, welcke onsen broeder Cornelis Damman wel bekend zijn (...)’, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 110.

¹⁰⁰¹ De Fyne, ‘Het leven’, 222-223.

enkele malen voor de classis Brielle, waarna hij in oktober 1609 praeparatoir werd geëxamineerd en met ‘eene bezeegelde acte’ weer naar Leiden kon terugkeren.¹⁰⁰²

De Dordtse oefenschool heeft ook voor de classis Brielle nog enkele predikanten afgeleverd. Zojuist werd Jan Arentsz. Teckman al genoemd. In 1596 werd hij gepolst om er achter te komen of hij een plaats in de Brielse classis zou willen innemen.¹⁰⁰³ In oktober van dat jaar legde hij inderdaad het examen af en werd predikant in Korendijk, maar de classis vond het toch noodzakelijk dat hij nog twee of drie keer naar Brielle kwam om daar te oefenen.¹⁰⁰⁴ Ook David Thomasz., op wie de gemeente van Spijkenisse ‘haer oogemerck genomen’ had, was daar opgeleid.¹⁰⁰⁵ Voorlopig moest hij nog even genoeg nemen met een proponentsplaats; pas na een aantal proposities kon hij op 1 maart 1611 met goed gevolg het peremptoir examen afleggen.

Van een vast curriculum blijkt uit de acta niets. Proponenten wordt regelmatig aangeraden om naast de Bijbel ook ‘goede boecken’ of ‘goede authueren’ te lezen ‘om in de fundamenten der leer meer ende meer ervaren te worden.’¹⁰⁰⁶ Concrete titels en schrijvers worden echter nooit genoemd.¹⁰⁰⁷

Voor werkelijk inhoudelijk exegetisch of dogmatisch commentaar kloppen we tevergeefs bij de classicae scribae aan. Meestal hebben de toehoorders ‘een redelyck genoeg’ in het betoog gehad; de genoteerde opmerkingen betreffen vooral de opbouw van het betoog en de voordracht door de spreker.¹⁰⁰⁸ De eerste propositie van de zojuist genoemde Philippus Louwijck werd als ‘redelijck ende scriftueremaetich’ beoordeeld.¹⁰⁰⁹ De tweede keer werd hij (als ‘nieuwelinck ofte junk proponent’) aangeraden ‘zyn propositie te divideeren ende die gemeente dieselve te appliceeren.’¹⁰¹⁰ Zowel opbouw als toepassing waren dus voor verbetering vatbaar. Kennelijk worstelde Philippus met onzekerheid in het spreken, want bij de derde ‘redelyck bevallen’ propositie werd hij gemaand ‘dat hy hem afwenden wil syn ooghen af te houden van den boecke, doch om de memorie te stercken wel een memoriaelken mochte maken ende gebruycken, sonder hem daeraen te binden.’ Niettemin, zo delen de acta ons mede, hebben de broeders hem ‘goede moet ende hope gegeven.’¹⁰¹¹ De vierde (en laatste) keer krijgt hij te horen dat hij nog wat te haastig is in het spreken, zich in zijn ‘gesten’ wat beter moet beheersen, niet ten onrechte bijbelteksten citeren en (wederom) ‘die leeringe wat bequaemelicker applicere.’¹⁰¹²

Meermalen was de opbouw van het betoog aanleiding tot kritische kanttekeningen van de classis. Isebrandus van Byland proponeerde over Joh. 3 : 16 en deed dat ‘seer onnordentlyck.’ Een tweede poging over dezelfde tekst was ‘confuselick’ gedaan; hij moest beter letten op ‘sijn predicken en d’ afdeijlen van

---

¹⁰⁰² ACBr 28 apr. 1609, 13 juli 1609, 6 okt. 1609.

¹⁰⁰³ ACBr 29 juli 1596.

¹⁰⁰⁴ ACBr 15 okt. 1596.

¹⁰⁰⁵ ACBr 13 okt. 1610, 25 okt. 1610, 22 nov. 1610.

¹⁰⁰⁶ Bijv. meester Geeraert, schoolmeester in Middelharnis, ACBr 16 juni 1597.

¹⁰⁰⁷ Ook niet in de classis Dordrecht: Tukker, *De classis Dordrecht*, 158.

¹⁰⁰⁸ De bewering van Schokking bij het oordeel over de proposities dat ‘de dogmatische inhoud het meeste gewicht in de schaal legde’ en ‘dat al de nadruk werd gelegd op het: *Wat* heeft hij gepreekt, terwijl het *Hoe* geheel achteraan kwam’ is daarom nog niet onjuist. Alleen: in de verslaglegging vinden we daarvan weinig terug. Zie Schokking, *De leertucht*, 123.

¹⁰⁰⁹ ACBr 30 sept. 1591.

¹⁰¹⁰ ACBr 22 juni 1592.

¹⁰¹¹ ACBr 18 aug. 1592. Te veel van papier lezen werd niet op prijs gesteld. Ook De Leeuw van Coolwijck kreeg de opmerking dat hij zijn propositie ‘meest gelezen heeft, doch dat se anders wel ende ordentlyck gestelt was’, ACBr 7 apr. 1604.

¹⁰¹² ACBr 26 juli 1593. Van Valerius Valeri vond men eveneens dat ‘hy wel wat rasch is sprekende’, ACBr 7 apr. 1604. Idem Gerson Pannellius die werd ‘vermaent dat hy syn sprake soude wat matighen ende niet soo rasch spreken en soude’ terwijl zijn medeproponent, David Timmerman, werd ‘vermaent dat hy de laeste woorden wat beter soude uuytspreken’, ACBr 2 okt. 1601. Van vertoon van ‘affectatie’ en ‘heftige exclamatie’ hield men ook niet, Schokking, *De leertucht*, 127-128 over het examen van Caspar van Bijgaerden in de classis Leiden.

dien, oock 't grondelick en ordentlick verclaren van sijne partes, en nerstich studeren.¹⁰¹³ De propositie van Johannes Damman was zeker goed bevallen 'uuytgeseyt dat hy wel beter ordre hadden moghen houden. Waertoe hy van de broederen vermaent is geworden om op de dispositie van zyne predicatie te letten.¹⁰¹⁴ Ook van Azarias Justini Peudevin en Jeremias Hennecart had de classis liever gezien 'dat haere predicatien met beter ordre waeren gestelt geweest.¹⁰¹⁵

De proponent die zijn betoog omlijstte met onnodige omhaal van woorden en opsmukte met vreemde geleerde woorden kon evenmin op waardering van de classis rekenen. Leenaert Jansz. werd 'aengeseyt wat corter ende by den tekst te blyven ende alle eygen woerden te gebruycken in Duytscher talen.¹⁰¹⁶ De Nieuwenhoornse schoolmeester Philippus Gallus werd onder de aandacht gebracht 'dat hy wat gemeensamentlycker voor het gemeen volck met eighene woorden sal moeten spreken ende zyn predicatien alsoo formeren dat se tot stichtinghe bequaem mochten wesen.¹⁰¹⁷ En Pieter Zegers had er ook beter aan gedaan 'alle geschuijmden woerden ende Latijnsche termen', die hij ook nog niet eens goed kon uitspreken, maar achterwege te laten.¹⁰¹⁸ Voorzover is nagegaan is van slechts één proponent, die later als predikant in de classis Brielle diende, wat meer inhoudelijk commentaar overgeleverd. Het betrof een voor de classis Rotterdam gehouden propositie over Joh. 10 : 27 ('Mijn schapen hooren mijne stemme' etc.) van Valerius Valerii Tophusius, vanaf 1604 predikant in Oudendoorn. Hem werd niet alleen voorgehouden dat hij de woorden 'ende' en 'dat' wat minder moest gebruiken en niet buiten zijn tekst moest gaan maar ook dat door hem 'niet en was aenghewesen waerom Christus de gheloovigen zyn schapen naemt etc.'¹⁰¹⁹ Meestal had de classis wel al snel door of er in de man, die voor hen stond, een (goede) predikant stak. Al bij het eerste optreden van Willem Crijnsz. hadden broederen 'goede hope (...) dat hy den Heere sal mogen goeden dinst doen.'¹⁰²⁰ Maar het kon natuurlijk ook anders toegaan. Het betoog van Lauwerens Dooremans, schoolmeester in Rockanje, verliep 'seer confuselyck'. Hij werd tot 'neerstighe oeffeninghe in de Heylighe Schrift' aangespoord maar het was zijn eerste en tevens laatste optreden voor de classis.¹⁰²¹ De schoolmeester van Hekelingen, Gielis Jansz., wilde zichzelf ook wel eens laten horen maar de slotconclusie van de leden van de classis was dat zij hem 'het proponeren sullen ontraden ende hem raden dat hy hem houde aen zyne schole ende daerin continueren.'¹⁰²² Een zekere Hermannus Wilmsz. moest bekennen dat 'hy met groeten arbeyt vier, vyff oft zes weeken over een predicatie heeft gestudeert ende noch qualyck heeft, zonder hetselve te leesen, bequaemelycken connen vercondigen, alzo oock die dienaeren midt droeffnisse 't selve wel hebben bemerckt ende geconsidereert.' De broederen hielden niet aan, ook al omdat de man zelf aangaf tot het predikambt 'genen moet toe te hebben.'¹⁰²³

NASCHOLING

Op de particuliere synode te Schiedam in 1602 kwam de vraag op tafel of het niet raadzaam was de jonge plattelandspredikanten wat meer begeleiding te bieden, bijvoorbeeld door ze eens per week naar de steden

---

¹⁰¹³ ACBr 13 juni 1594; 25 juli 1594.

¹⁰¹⁴ ACBr 8 aug. 1600.

¹⁰¹⁵ ACBr 9 apr. 1619.

¹⁰¹⁶ Dus: Nederlands, ACBr 27 sept. 1595. Lenaert Jansz. was trouwens een opvallende figuur tussen de proponenten. Hij was zoon van de Brielse burgemeester Jan Lenaertsz., dus afkomstig uit de Brielse stadselite. Hij kreeg op 7 aug. 1595 toestemming van de classis om te proponeren. Met de wetsverzetting door Prins Maurits op 10 sept. 1618 werd hij tot 1 okt. 1619 één van de twee burgemeesters van Brielle, daarna was hij nog schepen.

¹⁰¹⁷ ACBr 26 apr. 1600.

¹⁰¹⁸ ACBr 19 sept. 1594.

¹⁰¹⁹ Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 211-212 (3 juli 1600).

¹⁰²⁰ ACBr 16 okt. 1595.

¹⁰²¹ ACBr 28 juli 1597.

¹⁰²² ACBr 14 apr. 1598.

¹⁰²³ ACBr 10 juli 1581.

te laten komen om daar een preek van een meer ervaren stadspredikant te beluisteren en zelf zo eens in de maand in een nabij gelegen stad een preek te houden. Verder zou het ook nuttig zijn als zij zich bij de bediening van het avondmaal, het aannemen van nieuwe lidmaten en bij het leiding geven aan de gemeente in het algemeen door oudere collega's in de buurt 'laten styleren om alle misslagen voor te comen.'¹⁰²⁴

In de classis Brielle, die het punt overigens niet had aangedragen, is een dergelijke begeleiding, die men een vorm van mentoraat zou kunnen noemen, niet echt van de grond gekomen. Wel moesten proponenten, die met de hakken over de sloot door het peremptoir examen waren gekomen, naderhand nog wel eens hun kunnen voor de classis bewijzen. Zo zagen we hiervoor al dat Johannes Damman na zijn entree in Dirksland af en toe moest komen proponeren en door collega's in de buurt op enkele geschilpunten met de wederdopers worden onderzocht.¹⁰²⁵ Pieter Zegers kwam in 1595 ternauwernood door zijn examen en de classis wilde hem na een jaar daarom graag nog eens 'privatim' examineren.¹⁰²⁶ De uitslag van het examen dat Jan Teckman, een in Korendijk beroepen Dordts proponent, aflegde was goed genoeg om hem bekwaam te verklaren tot de evangeliebediening maar 'welverstaende dat men hem vermanen sal tot neerstighe studie ende dat hy 2 oft 3 reysen in den Briel sal comen proponeren om hem alzo te oeffenen.'¹⁰²⁷ Azarias Peudevin en Jeremias Hennecart werden eveneens na hun examen tot de dienst toegelaten, echter onder de voorwaarde over een periode van een jaar voor de classis een vooraf opgegeven tekst 'uyt te leggen ende yeder in zynen ring alle maendt met een propositie voor de broederen te oefenen ende uyt de propositie ondersocht te worden.'¹⁰²⁸

BEROEPINGSWERK

Gedurende de periode 1574-1623 zijn in de classis Brielle 143 dienstperioden¹⁰²⁹ beëindigd. En waar een predikant overleed, vertrok of werd afgezet ontstond een vacature die moest worden ingevuld. Hoe het beroepingswerk procedureel in zijn werk ging en wie daarbij wat te vertellen had komt in het vervolg nog aan de orde; de vraag die hier open staat is: hoe kwam men aan namen van geschikte kandidaten? Waarom kwam, om een voorbeeld te noemen, de classis Brielle op het idee om Gielis Cappellemans uit Hoogkarspel te polsen voor de vacante gemeente van Goedereede?¹⁰³⁰ Het wordt begrijpelijk als we weten dat Cappellemans eerder rector van de school in Geervliet is geweest; hij was geen onbekende. Maar de vraag waarom de gemeente van Middelharnis helemaal uit het Friese dorp Nijland een nieuwe predikant, Johannes van Heukelum, wilde halen is uit het bronnenmateriaal nog niet zo gemakkelijk te beantwoorden. We moeten het daarom doen met wat algemene opmerkingen en in een aantal individuele gevallen met min of meer gegronde vermoedens.

Eén van de belangrijkste voorwaarden om geschikte kandidaten te vinden of als zodanig in aanmerking te komen was: kennen en gekend worden. De predikanten vormden met elkaar een uitgebreid netwerk van kennisrelaties. Zij correspondeerden onderling, ontmoetten elkaar, niet alleen op de classicale bijeenkomsten, maar ook op de particuliere synodes en wisselden daar ook de nieuwtjes uit. De opbouw van een netwerk van relaties begon al tijdens de studietijd. Van de Dordtenaar Johannes Narsius, later predikant in Grave en Zaltbommel, is een *album amicorum* uit zijn studietijd bewaard gebleven. Daarin treffen we 117 inscripties aan waaronder een achttal afkomstig van predikanten die in de classis Brielle hebben gediend: Everardus Bommelius, Leo de Leeuw van Coolwijk, Nicolaes Dammius, Tobias

---

¹⁰²⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 192; de synode reageerde positief.

¹⁰²⁵ Hiervoor pag. LXXX.

¹⁰²⁶ Hierna pag. CLXVIII.

¹⁰²⁷ ACBr 29 juli 1596, 20 aug. 1596, 15 okt. 1596.

¹⁰²⁸ ACBr 9 apr. 1619.

¹⁰²⁹ Onder 'dienstperiode' wordt verstaan een aaneengesloten periode waarin een predikant op één standplaats staat. Zeer korte perioden van minder dan een kalenderjaar zijn toch als 1 jaar geteld.

¹⁰³⁰ ACBr 20 sept. 1593, NA, Rekenkamer ter Auditie, inv.nr. 4598, fol. 152.

Gellinckhuyzen, Henricus Nolthenius, Valerius Tophusius, Carolus en Theophilus Rijkewaert. Laatstgenoemde schetst de ideale predikant:

Een dyenstknecht des Heeren en moet niet stryden, maer vryendelick sijn tot eenen ijghelicken, bequaem om andere te leeren, ende quaet te verdraghén, degene die tegenstaen, met alle saechtmoedicheyt onderwysende.¹⁰³¹

Enkele predikanten stonden alom bekend om hun uitgebreide netwerk. Arent Cornelisz. van Delft, die een uitgebreide briefwisseling met vele collega's onderhield is daarvan een prominent voorbeeld, maar ook Johannes Uytenbogaert. De classis besloot hem in 1595 te benaderen 'om te vernemen oft hy een diennaer weet om te beroepen voor eenighe ledighe plaetse'.¹⁰³² Niet alleen werd hij geraadpleegd als men om een dienaar verlegen was maar ook als de classis met een predikant verlegen zat, zoals in het geval van Isebrandus van Byland toen de classis hem verzocht 'of hij hy wille Ysebrandus recommanderen aen eenighe diennaers in Vrieslant., opdat hy aldaer in dinste mochte gestelt worden.' In diezelfde vergadering wordt hij ook ingeschakeld bij de pogingen om Hekelingen aan een predikant te helpen.¹⁰³³ Caspar Swerinchusius wordt gevraagd de proponent Albert Selcart te 'ontbieden' om voor de classis zijn gaven te laten horen.¹⁰³⁴ Met het gewenste resultaat, want Albert wordt daarna predikant in Abbenbroek. Rond diezelfde tijd wordt 'die van Dordrecht' gevraagd te informeren naar de bekwaamheid van de proponent Arnoldus Swalmius, zoon van Henricus Swalmius, predikant in Rhoon; Arnoldus blijft echter in de classis Dordrecht en wordt predikant in Westmaas.

Men maakt elkaar opmerkzaam op mogelijk geschikte kandidaten. De gedeputeerden van de classis Dordrecht, getipt door Tijckmaecker, willen bij Nicolaas Dammius in Brielle gaan 'vernemen naer eenen Balthazar van Beaumont, predikant tot Hekelingen', opdat hij zich eens in Sliedrecht laat beluisteren.¹⁰³⁵ Positieve geluiden over Simon de Vlieger, predikant in Stolwijk, zijn voor de classis Brielle aanleiding om hem eens uit te nodigen voor een gesprek.¹⁰³⁶ Goed een maand later worden Joris de Raedt in Zeeland en Johannes Vos in Noord-Holland door de classis aangeschreven.¹⁰³⁷ De Vlaardingse schoolmeester Willem Crijnsz. werd door de classis gevraagd een propositie te doen, 'hoorende goet getuygenisse' over hem.¹⁰³⁸ Het geruchtencircuit werkt dus effectief. Dat blijkt ook als de proponent Johannes Roggius in de classis Dordrecht in juli 1597 een propositie houdt; de praeses zegt hem onmiddellijk een gemeente toe. Kennelijk is het een veelbelovende kandidaat. De classis Brielle krijgt daar direct lucht van en wil hem ook beroepen, maar de classis Dordrecht weet Roggius te laten beloven niet met andere classes in 'communicatie (...) te treden sonder consent ende wille van deselve classis'.¹⁰³⁹

Soms waren predikanten zelf actief op zoek naar een andere gemeente of werden daartoe gedwongen vanwege een afzetting of losmaking. Dat hoefden niet per se lopers te zijn, avonturiers die, waar ze maar de kans kregen een preekstoel beklommen en zodra een classis moeilijke vragen ging stellen, zich snel uit de voeten maakten om elders hun geluk te beproeven. We zagen al eerder dat Rodolphus Uiterwijk zich met succes aanbood bij de classis Brielle. De afgezette predikant van Mijnsheerenland, Matthias Mochaert, krijgt van de classis Dordrecht een aanbeveling mee aan de classis Brielle 'om te sien of hij daer dienst konde krijgen'.¹⁰⁴⁰ Iemand als de eerder genoemde Van Heukelum wilde wel weg uit het Friese

---

¹⁰³¹ Beeldsnijder (ed.), *Het album van Johannes Narsius*, 19.

¹⁰³² ACBr 5 aug. 1591.

¹⁰³³ ACBr 12 juni 1595.

¹⁰³⁴ ACBr 29 apr. 1591.

¹⁰³⁵ Roelevink (ed.), *Classicale Acta Dordrecht 1601-1620*, 161 (3 dec. 1604).

¹⁰³⁶ ACBr 21 juni 1593.

¹⁰³⁷ ACBr 26 juli 1593.

¹⁰³⁸ ACBr 7 aug. 1595.

¹⁰³⁹ Van Dooren (ed.), *Classicale Acta Dordrecht 1573-1600*, 466-467 (22 juli 1597), 470 (19 aug. 1597).

¹⁰⁴⁰ Van Dooren (ed.), *Classicale Acta Dordrecht 1573-1600*, 300(27 apr. 1590); kennelijk zonder succes, in de Brielse bronnen wordt niets over hem vermeld.

Nijland en stelde zich beschikbaar aan de classis Neder-Veluwe.¹⁰⁴¹ Het is goed mogelijk dat, voorafgaand aan zijn komst naar Middelharnis, hij collega's in de classis Brielle heeft gepolst. En zo heel onbekend moet Van Heukelum nu ook weer niet zijn geweest: hij was tenslotte één van de ondertekenaars van de acta van de synode van Emden en moet daar ook de Briellenaar Andries Cornelisz. persoonlijk hebben ontmoet. In Oude Tonge biedt in september 1604 de student Sibrandus Sixti, kennelijk op de hoogte van het aanstaande vertrek van David Timmerman, zich spontaan met 'brieven van recomandatien' aan om laatstgenoemde te 'succederen'.¹⁰⁴² De kerkenraad, die graag Cornelis Damman in Ouddorp wil beroepen, houdt de boot nog even af en wil eerst (terecht) met de classis overleggen maar Sibrandus wordt uiteindelijk de opvolger van Timmerman.¹⁰⁴³ Hij verbindt zich voor tien jaar aan de gemeente maar vier jaar later gaat hij er toch weer vandoor, hetgeen nog wel wat voeten in de aarde heeft gehad.¹⁰⁴⁴

Een studerende zoon van een predikant werd nog wel eens door zijn vader gepromoot. Nicolaes Tijckmaecker had twee studerende zoons, Samuel en Jeremias, en heeft de classis meermalen verzocht of zij mochten proponeren.¹⁰⁴⁵ Op 8 juni 1604 wordt de oudste, Samuel, preparatoir geëxamineerd door de classis Brielle, weliswaar met goed gevolg maar de broeders zijn toch wat kritisch: hij mag 'somwyllen (...) gaen prediken, doch in de tegenwoordicheyt van den diennaer der plaetse'.¹⁰⁴⁶ Als de classis Dordrecht belangstelling voor hem heeft in verband met de vacature te Fijnaart laat Nicolaes Dammius uit Brielle weten 'dat men van hem alsnoch geen dienst en hadde te verwachten'.¹⁰⁴⁷ Vader Tijckmaecker is echter zelf druk in de weer de classis Dordrecht te bewegen zijn zoon tot het predikambt toe te laten; als het moet is hij zelfs bereid de kosten van het peremptoire examen voor zijn rekening te nemen.¹⁰⁴⁸ Op 27 september 1605 wordt Samuel dan toch met goed gevolg geëxamineerd en doet enige tijd later zijn intrede in Nieuw-Beijerland.¹⁰⁴⁹

Een opvallend geval van vaderlijke zorg is die van Jan Pietersz. Pijl, een ouderling in Oud-Beijerland, over zijn zoon Petrus. Laatstgenoemde liet zich als jongeman van 18 jaar op 3 januari 1596 als theologisch student inschrijven aan de Leidse universiteit.¹⁰⁵⁰ Hij behoorde tot het groepje van vier studenten die eind 1597 als eersten wilden promoveren tot *magister artium*. Behalve Pylus waren het de vermaarde Gerardus Vossius, Valerius Valerii Tophusius, later predikant in Oudendoorn, en een Vlaming, Justus Bulaeus.¹⁰⁵¹ Alleen Vossius werd tot de promotie toegelaten; Pylus werd met de anderen afgewezen. November 1600 verzoekt vader Jan Pijl de classis Dordrecht of Petrus in het openbaar zou mogen oefenen en daarna 'ten

¹⁰⁴¹ Ravensbergen (ed.), *Classicale acta Gelderland*, 772 (20 mei 1595, o.s.).

¹⁰⁴² SAGO, AHG Oude Tonge, inv.nr. 78.

¹⁰⁴³ ACBr 4 okt. 1604; zijn examen: 27 okt. 1604.

¹⁰⁴⁴ Vgl. Kleyn, *Algemeene kerk*, 57 die stelt dat dergelijke condities nooit door de kerk zijn gebillijkt. Begin 1604 krijgt Sixti op zijn verzoek ontslag maar wil dan toch nog blijven tot hij een andere gemeente heeft gevonden; ACBr 23 jan. 1607, 7 aug. 1607. Sixti bracht de zaak nog op de particuliere synode, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III. 263-264; onderliggende stukken in HUA, OSA, inv.nr. 687; gedeputeerden uit de classis Delft en Rotterdam moeten de zaak afronden, Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, 400 (2 okt. 1607) en Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 322 en 325 (1 okt. 1607 en 22 jan. 1608). In 1603 had de classis al besloten dat onderlinge afspraken ('stipulaties') tussen predikant en gemeente niet meer buiten medeweten van de classis mochten worden gemaakt, ACBr 16 juni 1603 (zie ook bijlage D, Classicale regelgeving).

¹⁰⁴⁵ Zie bijlage C, pag. 587.

¹⁰⁴⁶ ACBr 8 juni 1604.

¹⁰⁴⁷ Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 144 (11 aug. 1604).

¹⁰⁴⁸ Zie Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 158 (12 nov. 1604) en 193 (24 aug. 1605).

¹⁰⁴⁹ Zie Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 195 (27 sept. 1605). Later gaat hij naar de Nieuwe Lindt; hij overlijdt al jong in 1613. De kritische instelling van de Briellenaren was misschien toch niet helemaal ongegrond. In 1606 klaagt de gemeente van Nieuw-Beijerland over het 'geduyrich affwesen' van Samuel; hij blijft in Geervliet wonen, komt dan op de zaterdag naar Nieuw-Beijerland, de kerk 'met een predicatie gerievende en zulcx noch menichmael soberlick, ende terstont wederom vertrekkende', *ibidem*, 221 (6-7 juni 1606).

¹⁰⁵⁰ Du Rieu (ed.), *Album Studiosorum*, 44.

¹⁰⁵¹ Rademaker, *Leven en werk van Gerardus Joannes Vossius*, 43; Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 241.

dienst des Woorts te commen.’ De classis vond echter dat Pijl te hard van stapel liep en verwees de jonge Petrus voorlopig nog maar naar de proponentenschool.¹⁰⁵² Dan probeert Jan Pijl het een maand later maar bij de classis Voorne en Putten, waar de gemeente van Simonshaven vacant is, niet al te ver van Oud-Beijerland dus.¹⁰⁵³ Petrus houdt een propositie die de broeders op zich een ‘goet genoegen’ doet maar zij

‘hebben wel geraden gevonden, opdat hy in de orden ende het beleyt van zyne materie wat beter soude geoeffent werden; dat hy ter tyt toe, dat hy sal syn geexamineert, hem soude vervoegen in den Briel om middelertyt hem te oeffenen totter tyt toe dat hy sal geexamineert worden.’

Het komt dus ongeveer op hetzelfde neer als het oordeel van de Dordtse classis. De verhouding tussen de dominante vader en zijn zoon blijkt wel als de acta zeggen dat de classis haar oordeel met vader Jan Pijl communiceert, die daarna met zijn zoon overlegt. En het is vader die de classis antwoordt dat zij ‘een goet insicht daerinne’ heeft gehad, daarbij tevens laat weten dat hij zijn zoon het liefst thuis houdt en dat ‘hy hem daer oeffene, mits hem middelertyt bereydende voor de examinatie’. Daar heeft de classis geen bezwaar tegen. Intussen heeft Simonshaven het beroep wel uitgebracht en op 17 april 1601 wordt Pylus toegelaten tot de dienst des Woords.¹⁰⁵⁴

Als in 1603 de kansel van Oud-Beijerland vrij komt door het overlijden van de predikant aldaar ruikt Jan Pijl opnieuw zijn kans. De acta van de classis Dordt maken duidelijk dat hij ‘seer ernstich aenhoudt dat sijnen soon in Beyerlant mochte gehoort werden.’ De classis vindt het zelf een minder goed idee en weet een verhuizing van Pylus naar Oud-Beijerland te voorkomen.¹⁰⁵⁵ Later is er nog sprake van een beroep naar Nieuw-Beijerland, waarbij aan Pylus ‘gesontheyt der leere ende vromicheyt des wandels’ worden toegeschreven, maar ook dat loopt op niets uit. Vader Pijl zit zijn zoon nu lelijk in de weg want de gravin van Egmond, die het collatierecht heeft, houdt de komst van Pylus tegen ‘vreesende dat door den vader van Petrus Pilius de voorgaenden swaricheden wederom mochten vernieut worden, ofte eenige moeyte tot sijnder tijdt mochte in de kercke van Beyerlandt ontstaen, daarvan Haer Genade seght dat den voorgemelden vader haer geen vaste belofte heeft willen doen.’¹⁰⁵⁶ Enkele jaren later, in 1606, is Petrus Pylus naar Ooltgensplaat gegaan en heeft daar tot zijn dood in 1647 gestaan.

Over de beweegredenen van predikanten om een beroep al dan niet te aanvaarden komen we uit de acta niet erg veel te weten. Opvallend weinig aanwezig is het motief zich van Godswege tot een bepaalde gemeente geroepen te weten. Een van de weinige toespelingen op een dergelijk motief vinden we na het examen van Theophilus Rijckewaert en Elias van Campen in september 1600. Hun wordt dan door ds. Swerinchuysen ‘afgevraecht oft se in hare gemoet niet en bevonden dat se van Godt totten selven dinst waren beroepen.’¹⁰⁵⁷ Het gaat hier echter over de roeping tot het ambt in het algemeen en niet tot het dienen van een specifieke gemeente. Dat is meer het geval bij het beroep van Overschie op Gregorius Adriaensz. te Zwartewaal in 1602. Adriaensz. had er wel oren naar maar de classis wilde hem graag houden. Toch wist ze hem niet op andere gedachten te brengen, integendeel: uit het feit dat het nu de derde keer was dat hij door Overschie werd beroepen leidde Adriaensz. af dat ‘het Godt belieft zynen

---

¹⁰⁵² Van Dooren (ed.), *Classicale Acta Dordrecht 1573-1600*, 551-552 (7 nov. 1600).

¹⁰⁵³ ACBr 11 dec. 1600.

¹⁰⁵⁴ ACBr 17 apr. 1601.

¹⁰⁵⁵ Zie Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 100 (29 okt. 1603), 104 (4-7 nov. 1603), 127 (4-6 mei 1604). Henricus Swalmius wordt predikant in Oud-Beijerland, tot teleurstelling van Pijl uiteraard, die ‘hem beroemt van noch eenen anderen pijl te willen uutschieten te arbeyden dat men den voorszeden pijl op den schilt der lanckmoedicheyt wachte’, *ibidem*, 127. Zie ook Hamoen, *Begin van de reformatie*, 57-58.

¹⁰⁵⁶ Zie Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 163 (19 jan. 1605), 165 (8-9 feb. 1605), 182 (20 juli 1605).

¹⁰⁵⁷ ACBr 26 sept. 1600.

dinst aldaer te gebruycken.¹⁰⁵⁸ Toen enkele leden van de gemeente van Oudendoorn hun predikant, Pieter de Geytere, kwijt wilden vond de classis de aangevoerde argumenten niet ‘suffisant’ en weigerde op Gods wil vooruit te lopen: hij moest maar blijven totdat ‘de Heere hem een andere gelegenheit geeft’.¹⁰⁵⁹ De afwezigheid, of liever gezegd de onzichtbaarheid, van het roepingsmotief zal ook te maken hebben met het feit dat een predikant vrijwel nooit volstrekt zelfstandig over een op hem uitgebracht beroep kon beslissen. De classis was hierin ook partij, de plaatselijke kerkenraad niet minder en zowel classis als kerkenraad wogen hun eigen belangen af. Een beroep uit Vlaardingen op Florianus in Zuidland liep op niets uit: de afgevaardigden uit Vlaardingen om het beroep te ‘bevorderen’ keerden onverrichterzake naar huis omdat zij ‘by de kercke van Zuydlandt gantsch niet en hadde connen uytrichten om Florianum te becomeen’.¹⁰⁶⁰ Hetzelfde overkwam in 1620 de delegatie van Scherpenisse dat eveneens Florianus had beroepen. Opnieuw kwam de kerkenraad van Zuidland in het geweer met het argument dat het vertrek van Florianus, hun ‘seer lieven waerden broeder’ aan de kerk ‘merckelicken afbreuck ende schade’ zou doen. De dominee zelf liet de beslissing over aan de classis echter nu wel in het vertrouwen dat God door zijn medebroeders ‘de saecke alsoo soude bestieren als Hy wiste synen persoon ende der kercke best ende profytelicx te wesen.’ De classis oordeelde in het voordeel van de Zuidlanders, een oordeel dat, zo tekent de scriba aan, de afgevaardigden van Scherpenisse ‘niet wel en geviel’.¹⁰⁶¹

Een opvallende casus in het beroepingswerk is het beroep op Willem Crijnsz. door Brielle in 1605. Eerst de voorgeschiedenis. Crijnsz. had al eerder enkele jaren (1596-1600) in Nieuwenhoorn gestaan. In 1599 werd hij door het dorp Maasland en vlak daarna door de stad Brielle beroepen. De zaak kwam op de classis waarbij Crijnsz. aangaf dat zijn voorkeur uitging naar Maasland maar dat hij zich aan het oordeel van de classis onderwierp.¹⁰⁶² Hoewel de classis zich ervan bewust was dat Maasland als eerste een wettig beroep had uitgebracht en ook de meeste rechten kon laten gelden heeft de classis ‘staende na vrede ende vereeninghe der partyen ende lettende op het ernstich versoeck der kercke ende overheyte van den Briele’ de zaak bij loting beslist, waarbij Maasland aan het langste eind trok.¹⁰⁶³ Een aantal jaren later, in 1604, beroept Brielle wederom Crijnsz. en de Maaslandse kerkenraad en magistraat verzetten zich.¹⁰⁶⁴ Desgevraagd laat Crijnsz. weten dat hijzelf wel naar Brielle wil gaan. De classis Delft probeert hem van gedachten te veranderen onder meer met het argument dat ‘die van Maeslant’ en zijn classicale broeders hem zeer genegen zijn. Het antwoord van Crijnsz. daarop is nogal ontvankelijk: hij heeft ‘de groote genegenheit te hemwaerts in Maeslandt niet seer [...] connen mercken, immers niet van de magistraet’, wel van zijn classicale broeders overigens. Hoe dan ook, de classis Delft laat hem niet gaan. Brielle laat het er niet bij zitten en beroept zich op de particuliere synode die in augustus 1604 in Woerden bijeen is. Aanvankelijk probeert ook de synode tevergeefs Crijnsz., die tot Brielle ‘gantschelijck genegen’ is, op andere gedachten te brengen. Als de synode ziet dat Crijnsz. een ‘seer groote affectie ende genegentheit’ heeft tot het beroep uit Brielle staat zij het beroep toe; immers: als Crijnsz. min of meer gedwongen wordt

---

¹⁰⁵⁸ ACBr 16 juli 1602. Een min of meer vergelijkbare situatie bij het beroep van Dreischor op Robertus de Ridder van Heenvliet in 1577. Door het ‘heftich aenhouden’ van Dreischor legde de classis de beslissing maar bij hem neer om volgens ‘het getuyghen zyner conscientie’ te handelen ‘als hij vynden zall van Godes weeghen te behooren’, ACBr 23 sept. 1577.

¹⁰⁵⁹ ACBr 16 juni 1603, die gelegenheid kwam spoedig: in een volgende vergadering is zijn vertrek naar Zonnemaire aan de orde, ACBr 29 juli 1603.

¹⁰⁶⁰ Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, 310 (21 aug. 1603).

¹⁰⁶¹ ACBr 18 mrt. 1620. Ook prins Maurits kwam er als heer van Scherpenisse nog aan te pas; afgevaardigden van de kerk van Zuidland wisten hem ervan te overtuigen van een beroep op Florianus af te zien, ACBr 25 mrt. 1620, 30 mrt. 1620.

¹⁰⁶² ACBr 4 okt. 1599.

¹⁰⁶³ ACBr 19 okt. 1599.

¹⁰⁶⁴ Abels en Wouters (ed.), *Classicale acta Delft en Delfland*, 326 (24 juni 1604), 327-328 (5 juli 1604), 331-332 (29 juli 1604).

in Maasland te blijven zou zijn motivatie wel eens kunnen verminderen. De voorkeur van de predikant in kwestie weegt hier dus wel zwaar mee.¹⁰⁶⁵

Er kunnen nog andere motieven meespelen. Na het overlijden van den Broecke is Ooltgensplaat vacant en in de classis wordt dan gevraagd ‘oft ymant van degenen die tegenwoordich waren, begeerden te veranderen’. Pieter Zegers reageert met de mededeling dat ‘hy wel wilde op een plaetse wesen daer syne kinderen beter souden moghen geleert worden in de scholen.’¹⁰⁶⁶ Nergens blijkt dat de classis dat een ongeoorloofd of minder legitiem motief vindt. Ook materiële overwegingen als het traktement kunnen gewicht in de schaal leggen. ‘Postelius heeft in den Briel 400 karolusguldens; ick en sie nyet lichtelick waer hy henen komen soude, daer beter alimentatie is’ schrijft Van der Corput in een brief aan Arent Cornelisz.¹⁰⁶⁷ Omgekeerd kan een te laag traktement een dominee verjagen. Theodorus Siligineus kan in Ooltgensplaat met zijn grote gezin niet rondkomen van ‘40 pont’ (hier moeten wel ponden Vlaams zijn bedoeld, dus f240) en krijgt van de classis de ruimte om naar Hulst te verhuizen.¹⁰⁶⁸

Het was niet zo dat de classis *per se* alleen maar het belang van de eigen regio op het oog had. Vanaf december 1618 had Leo de Leeuw van Coolwijck, predikant in Nieuwenhoorn, de kerk van Nijmegen bij lening gediend. Kennelijk valt hij in de smaak want de Nijmegenaren willen hem al na enkele weken beroepen. Als de kerk van Nieuwenhoorn daartegen bezwaar maakt zet de classis het beroep toch door omdat ‘de noot van Nijmegen verre de noot van den Nieuwenhoorn overtrefte.’¹⁰⁶⁹ Johannes Agricola krijgt verlof het beroep naar Noordwijk aan te nemen ondanks de bezwaren van Heenvliet ‘siende op de stichtinge van de kercke Gods in ’t gemeen ende oock op de genegentheyt van D. Agricola.’¹⁰⁷⁰ Een belangrijke overweging kon tenslotte het aantal toehoorders zijn dat de predikant in zijn toekomstige gemeente met zijn prediking zou kunnen bereiken. Als Alphen aan den Rijn in 1601 Joachimus Horstius van Oude Tonge beroept, wordt daarbij vermeld dat de gemeente van Alphen zeer groot was en dat er wel 1000 personen onder het gehoor kwamen. We zullen hier wel te maken hebben met een stevige afronding naar boven (Alphen had in 1622 samen met Oudshoorn 1946 inwoners) maar waar het hier om gaat is, dat een grotere gemeente dan de huidige een legitieme reden was om een beroep te aanvaarden.¹⁰⁷¹ Welke eisen stelden de gemeenten aan een nieuwe predikant? Vroomheid en godzaligheid golden uiteraard als vanzelfsprekende eisen, maar vooral verstaanbaarheid was een zeer belangrijk punt en wel in twee opzichten. In de eerste plaats het volume van de stem: Tijckmaecker werd in Ooltgensplaat niet begeerd vanwege een te zachte stem evenals in Hekelingen de Zeeuwse proponent Petrus Arnoel wiens ‘uuytsprake cleyne’ werd bevonden.¹⁰⁷² Ongeveer net zo belangrijk was de tongval van de predikant. In de even hiervoor aangehaalde brief aan Arent Cornelisz. twijfelt Van der Corput er aan of Postelius met zijn Duitse accent in Vlaanderen wel ‘verstandich’ is.¹⁰⁷³ Verderop zal nog blijken dat de Engelsman Nicolaas Rushius in de classis Dordrecht vanwege zijn Engelse tongval door meerdere gemeenten werd afgewezen. In een enkel geval wordt leeftijd of ervaring als vereiste genoemd. In het vacante Oostvoorne is al een aantal proponenten langs geweest maar zonder resultaat. Liever zagen zij daar ‘eenen bedaechden

---

¹⁰⁶⁵ Cfm. Hofman, *Eenich achterdencken*, 122, die dit ‘opvallend’ noemt.

¹⁰⁶⁶ ACBr 13 nov. 1600. Van Deursen wijst op de (reële) mogelijkheid van een conflictueuze relatie tussen Zegers en de schoolmeester, Van Deursen, *Mensen van klein vermogen*, 144.

¹⁰⁶⁷ Jansen en Toorenenbergen (ed.), *Brieven* (Emden en Delft), 185.

¹⁰⁶⁸ ACBr 25 juli 1580.

¹⁰⁶⁹ ACBr 5 feb. 1619.

¹⁰⁷⁰ ACBr 30 dec. 1619.

¹⁰⁷¹ ACBr 4 mei 1601. De omgekeerde situatie bij het beroep van ’s Gravenpolder op Johannes Damman te Dirksland. Eén van de argumenten van de classis om dit beroep te stuiten was dat Damman dan van ‘een meerdere in een mindere kercke’ zou komen, ACBr 4 okt. 1605.

¹⁰⁷² Resp. ACBr 28 mei 1584, 14 apr. 1598. De kerkenraad van Spijkenisse ziet de bejaarde Vossius graag verdwijnen onder meer omdat de kerkgangers hem door ‘zijne sware spraecke ende al te zeer haestich predijken niet verstaen connen’, SAVPR, CA Brielle, inv.nr. E130, nr. 123. Andere voorbeelden bij Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 43-44.

¹⁰⁷³ *verstandich*: verstaanbaar; Jansen en Toorenenbergen (ed.), *Brieven* (Emden en Delft), 185.

predikant.¹⁰⁷⁴ Voor het overige komen uit de acta weinig expliciete eisen aan predikanten naar voren en aan profielschetsen deed men nog niet.

TUCHT OVER LEER EN LEVEN

Aan het eind van de 17e eeuw (1694) publiceerde Jan Luyken zijn bundel gravures van beroepen *Het menselyke bedryf*. Elke gravure is voorzien van een moralistisch gedichtje en één van die gravures is gewijd aan ‘De Leeraar’, die de volgende dichtregels meekreeg:

Die 't Volck ter hemelwaard sal leiden,
Moet selfs van 't Stof der Aarde scheiden,
Dat Leer, en Leeven t'saamen gaa:
En Elck is hier de wacht bevoolen,
Om door quaa voorgang niet te doolen,
Men volg het voetspoor Christi naa.

Het voetspoor van Christus volgen, dat was uiteraard het ideaal maar ook in de classis Brielle is het niet elke predikant gelukt de ‘quaa voorgang’ te mijden. We roepen nog even de uitspraak van Groenhuis in de herinnering terug dat ‘het beeld van de evangeliedienaar in het begin van de zeventiende eeuw nogal wat lelijke trekken heeft vertoond’ en de classicale acta bevatten genoeg stof om die trekken scherp af te tekenen. En was de kerkelijke tucht voor de gewone lidmaten al streng, dat gold natuurlijk *a fortiori* voor de predikanten. Misstappen van gewone leden schaden de kerk, roepen ‘ergernisse’ op en geven de kerk een slechte naam, zeker ten opzichte van de mennisten van wie strenge levenstucht een hoofdkenmerk was.¹⁰⁷⁵ Wangedrag van een predikant veroorzaakt dan helemaal een ‘groot schandaele van den evangeliij Jesu Cristi’.

Ten aanzien van de praktische uitoefening van de tucht kwam in 1596 op de classis de vraag aan de orde of, wanneer er iets viel aan te merken op de leer of het leven van een predikant, de kerkenraad dan wel de classis of één of meer van zijn collega’s de eerst aangewezenen waren om hem terecht te wijzen. De classis besloot:

‘dat wanneer de faulten ende gebreken van eenighe dienaer, soo in leer soo in leven, geheel ruchtbaar sijn, soo sal hy van de classe oft ymant vuijt denselven aengesproken ende vermaent mogen worden, oftschoen de kerckenraet te voren het haere niet gedaen en hadde, ende sal men alsdan, eer men in voorder handelingen met denselven diennaer compt te treden, zyn kerckenraet daervan adverteren, ten eijnde zij eenige vuijt den haren den classe bijvoegen mogen, wanneer de saeke haeres diennaers van den classe voorgenomen ende gehandelt sal worden.’¹⁰⁷⁶

Kortom: de kerkenraad is de eerst aangewezenen; pas als de zaak op straat ligt (er is openbare ‘ergernis’) dan grijpt de classis in ook al heeft de kerkenraad zijn plicht verzuimd, met dien verstande dat de classis wel gehouden is de kerkenraad bij de tuchtzaak te betrekken. In de praktijk kwam een tuchtzaak rond een predikant altijd op het bordje van de classis terecht.¹⁰⁷⁷

En tenslotte: de lijnen zijn niet altijd even scherp te trekken. Niet elk probleemgeval leidde tot het treffen van een tuchtmaatregel. Vossius van Spijkenisse en Uiterwijck in Zuidland gaven de classis genoeg kopzorgen maar tot een schorsing dan wel ontzetting uit het ambt is het bij deze mensen, althans in de classis Brielle, nooit gekomen. Iemand als Abraham Jansz. van Goedereede werd geschorst maar niet definitief uit het ambt gezet. En het goede nieuws is uiteraard dat verreweg het grootste deel van de predikanten geen problemen opleverde. Dat waren de predikanten die trouw hun taken vervulden, elke

---

¹⁰⁷⁴ ACBr 30 juni 1609.

¹⁰⁷⁵ Hierover Van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen*, 203-207.

¹⁰⁷⁶ ACBr 29 juli 1596.

¹⁰⁷⁷ Roelevink, ‘De herder als schaap’, 69-70.

week de predikaties hielden, hun pastorale plichten nakwamen en zieken bezochten. Van die groep predikanten, de grote meerderheid dus, horen we niet veel. Het waren de ruziemakers en de probleemgevallen wier namen nadrukkelijk doordringen in de classicale en synodale acta en hun medebroeders de nodige hoofdbreken bezorgden.

De volgende tuchtmaatregelen stonden de classis ter beschikking:

- afzetting ofwel ontzetting uit het ambt.
- schorsing, dat wil zeggen een tijdelijke ontzetting uit het ambt
- aantekening in de attestatie
- terechtwijzing

TOEPASSING VAN DE TUCHT: AFZETTING

In de classis Brielle zijn er van de 138 predikanten die in de periode 1574-1623 hebben gediend 21 predikanten (16 %) door de classis afgezet,¹⁰⁷⁸ daaronder begrepen de 10 predikanten die in 1619 als remonstrant zijn afgezet. Voor de overige 12 predikanten geldt dat tekortkomingen in hun levenswandel en/of hun ambtsvervulling de reden van hun afzetting is geweest. Voor alle duidelijkheid: het gaat hierbij alleen om de predikanten die ook in deze periode zijn afgezet. Niet meegeteld zijn de predikanten die wel in de classis Brielle hebben gediend maar na 1623 zijn afgezet, zoals Levinus Stamperius van Ouddorp. Ook de predikanten die eveneens een aantal jaren in de classis Brielle hebben doorgebracht maar in een andere classis hun ambt moesten neerleggen zijn hierin niet meegeteld. Tenslotte zijn tijdelijke schorsingen buiten deze telling gehouden.

Zelfs bij afzetting stond na schuldbelijdenis van stond in principe de weg naar het ambt weer open.¹⁰⁷⁹ We zien dan ook meer dan eens dat een in de classis Brielle afgezet predikant wel weer elders aan de slag kwam, waarbij wel moet worden opgemerkt dat dit vooral mogelijk in regio's waar weinig of geen classicaal toezicht was zoals in het Utrechtse.

Een andere vraag is of het aantal uit hun ambt gezette predikanten veel of weinig is geweest. Wel, als we het afmeten aan latere perioden waarin de gereformeerde een gevestigde, gerespecteerde kerk is, maar niet in de omstandigheden gedurende eind 16e-begin 17e eeuw. We moeten dus om een oordeel te geven vooral kijken naar contemporaine gegevens elders. Roodenburg noemt voor Amsterdam voor 1623 slechts één geval van een predikant die in aanraking kwam met de kerkelijke tucht maar dat is beslist geen representatief getal voor de kerk als geheel.¹⁰⁸⁰ Een predikant van de Amsterdamse gemeente was niet zo maar iemand en de Amsterdamse predikanten zijn zeker geen afspiegeling van het gehele predikantenkorps. Wouters noemt voor de classis Delft een aantal van 22 afgezette predikanten op in totaal 81 predikanten (27 %) in de periode 1572-1621. Dat is ten opzichte van de classis Brielle weer relatief hoog.¹⁰⁸¹ Daarentegen zijn in de classis Edam slechts 14 predikanten ontslagen; op een totaal van 110 predikanten weer tamelijk weinig.¹⁰⁸² In de classis Sneek was een derde van de predikanten in een tuchtzaak verwickeld.¹⁰⁸³ De situatie verschilt dus van classis tot classis en de classis Brielle neemt ten opzichte van de genoemde classes een middenpositie in.¹⁰⁸⁴

---

¹⁰⁷⁸ De afzetting van Willem Crijnsz. door de Brielse overheid is hierbij niet meegerekend.

¹⁰⁷⁹ Roelevink, 'De herder als schaap', 72.

¹⁰⁸⁰ Roodenburg, *Onder censuur*, 117.

¹⁰⁸¹ Abels en Wouters, *Nieuw en ongezien* I, 504; de gevallen zijn beschreven in *ibidem*, 476-504.

¹⁰⁸² Afgeleid uit Geudeke, *De classis Edam*, 311; voor een bespreking van de gevallen: *ibidem*, 295-311. Het door Geudeke genoemde aantal van 28 op pag. 312 betreft probleemgevallen, een ruimer begrip dan afzettingen.

¹⁰⁸³ Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk*, 215-216, die dit getal extreem hoog noemt. Nu is 'in een tuchtzaak verwickeld' een ruimere formulering dan 'uit het ambt gezet', maar ook als we de acht schorsingen meerekenen die hierna nog worden besproken dan zit Brielle nog steeds in de middenmoot.

¹⁰⁸⁴ In hoeverre hier ook nog regionale mentaliteit (denk aan de verschillen in 'ligging' tussen 'lichtere' Waterlanders en 'strengere' Vlamingen bij de wederdopers) een rol kon spelen is een interessante vraag die buiten het bestek van deze inleiding valt.

De volgende tabel geeft een opsomming van de afgezette predikanten in de classis Brielle in de periode 1574-1623.

Tabel 16. Afgezette predikanten

NAAM PREDIKANT	STANDPLAATS	DATUM AFZETTING
Jacobus Orphanus	Heenvliet	18 juni 1576
Florentius Gerardi	Zwartewaal	8 okt. 1576
Albertus Allardi	Goedereede	18 juni 1577
Balthasar van Dijke	Oudenhoorn	20 juni 1580
Ajax Westerwold	Middelharnis	11 juli 1583
Albert Jansz. Schagen	Ooltgensplaat	28 mei 1584
Aegidius Notaeus	Spijkenisse	1 mrt. 1593
Adrianus de Jonckheere	Nieuwenhoorn	5 nov. 1594
Balthasar van Doorne	Middelharnis	25 sept. 1600
Pieter Jansz. Zegers	Middelharnis	10 juni 1608
Nicolaas Rushius	Ouddorp	27 juli 1622

Jacobus Orphanus

De eerste afzettingsprocedures hebben in de acta maar weinig sporen achtergelaten. Wat er bijvoorbeeld met Jacobus Orphanus, een voormalige bedelmonnik uit Brugge, in Heenvliet precies aan de hand is geweest, valt niet meer te achterhalen. Veel sympathie moet hij onder de bevolking niet genoten hebben: ‘er werd nog al eens op de goede man gescholden.’¹⁰⁸⁵ In april 1575 krijgt de heer van Cruyningen te horen dat Orphanus voorlopig in Heenvliet blijft; waaruit blijkt dat er over een mogelijk vertrek werd gesproken.¹⁰⁸⁶ Later, oktober van dat jaar, wordt een speciale sessie gewijd aan ‘de sake van Jacobo Orphano om te verhoren die beschuldiging die tegen hem ingebracht was’.¹⁰⁸⁷ Binnen acht dagen moet hij zich met zijn vrouw verantwoorden in Brielle. Tenslotte besluit de classis in de zomer van 1576 dat hij zonder ergernis niet langer kan dienen en om erger te voorkomen zullen twee leden van de classis bij de magistraat in Heenvliet het ontslag van Orphanus indienen.¹⁰⁸⁸ In oktober 1576 woont hij nog in Heenvliet; althans op de zesde van die maand wordt zijn vrouw op straat in elkaar geslagen zonder dat het waarom wordt vermeld.¹⁰⁸⁹ Korte tijd later blijkt hij in Delft te wonen ten laste van de diaconie aldaar. Orphanus heeft kennelijk dan ook Arent Cornelisz. er bij betrokken, vermoedelijk om een goede attestatie te pakken te krijgen. Maar Aegidius Johannis van Brielle raadt Cornelisz. aan na leer en leven onderzocht te hebben ‘den goeden man Jacobum Orphanum niet al te seer [te] bedroeven met hem te senden hier ofte daer, grypt den saecke an in den naeme des Heeren en maecter een einde aff ende laet hem dan reisen nae Noorthollant’, of misschien willen ze in Vlaardinghen hem wel hebben.¹⁰⁹⁰ Erg meegaand is Orphanus niet: Andries Cornelisz. schrijft later met spijt vernomen te hebben dat hij zich met ‘grootte ongeschichtheyt’ tegenover de Delftse broeders heeft gedragen. Het is het beste, als hij zo halstarrig blijft, dat zij hun handen aftrekken van hem en van ‘synen quaden wijve’. Hij heeft de gemeente van Delft al lang genoeg ‘op den hals’ gelegen en men moet wel oppassen dat hij niet ‘gansch verluyeren’ zal.¹⁰⁹¹ Het verdere verloop is niet bekend, wel blijkt Orphanus later weer naar zijn land van herkomst, Vlaanderen, teruggekeerd te zijn en nog predikant geweest te zijn in Damme en Moerkerke, waar hij in 1581 overleed.

¹⁰⁸⁵ Aldus 't Hart, *Heerlijkheid Heenvliet*, 153.

¹⁰⁸⁶ ACBr 12 apr. 1575.

¹⁰⁸⁷ ACBr 24 okt. 1575.

¹⁰⁸⁸ ACBr 18 juni 1576. Later in het jaar wordt Michiel Andriesz. uit Dirksland (de directe voorganger van Orphanus in Heenvliet) bij de classis ontboden om in deze kwestie van advies te dienen met de voor ons cryptische reden: ‘opdat alle schandale voorkomen worde.’

¹⁰⁸⁹ Aldus 't Hart, *Heerlijkheid Heenvliet*, 153-154.

¹⁰⁹⁰ Brief van Aegidius Johannis aan Arent Cornelisz. van 21 mrt. 1577, GAD, AHG Delft, inv.nr. 43.

¹⁰⁹¹ Brief van Andries Cornelisz. aan Arent Cornelisz. van 29 mei 1577, GAD, AHG Delft, inv.nr. 43.

De problemen met Orphanus zullen vermoedelijk meer met zijn leven dan met zijn leer te maken hebben gehad.¹⁰⁹²

Florentius Gerardi

Op 4 december 1576 waren de Briellenaren getuige van een merkwaardig schouwspel. In de middag rond 3 uur liep Florentius Gerardi, predikant van Zwartewaal door de stad met een stapel boeken en liep naar het ‘merckvelt, de plaetse genaemt’.¹⁰⁹³ Daar aangekomen stak hij zijn boeken in brand terwijl hij riep dat de leer die in de kerk werd geleerd een valse leer was waarbij hij in het bijzonder de leer van de drieëenheid loochende en de godheid van Christus.¹⁰⁹⁴ Enkele omstanders, ‘achtende dat hij in zijn verstant geslagen was’, brachten hem bij Andries Cornelisz. die te vergeefs probeerde op hem in te praten. Tegen een ‘andere broeder’ gaf hij te kennen dat ‘hij moeste dit doen, die Geest Gods dreef hem hier toe’. Florentius, geboortig uit Leeuwarden, was als ‘heel jonck gesel’ tot de predikdienst toegelaten, ten eerste vanwege het schreeuwende gebrek aan goede predikanten en ten tweede omdat hij, gestudeerd hebbende in Heidelberg, ‘gheen cleen hope gaf van een bequaem en stichtich dienaer der gemeynthe Gods’ te worden. Wat betreft zijn leven had hij zich niet ‘wilt ende woest in sijn conversatie’ gedragen doch, aldus Aegidius Johannis, ‘van hem selfven ende sijne geleertheit heeft hij wel wat te veel gehouden.’ In de classis had hij zich ‘wat inportuyn ende vrent aengesteld’ en verder was hij de laatste tijd weinig op de classis verschenen.¹⁰⁹⁵ In de loop van 1575 blijkt er wel iets aan de hand te zijn met Florentius, maar wat blijft geheel in nevelen gehuld.¹⁰⁹⁶ Wel geeft hij in het jaar erna te kennen uit Zwartewaal te willen vertrekken om allerlei redenen: hij kan de lucht niet verdragen, heeft ’s zondags niet meer dan zes of zeven toehoorders en hij is niet opgewassen tegen de vele wederdopers.¹⁰⁹⁷ Voorlopig werd hij echter nog van ‘sijn gemeente ende classe te blijven begeert.’

Het spreekt vanzelf dat hij met zijn publieke boekenverbranding, en nog meer met het door hem daarbij gegeven commentaar, de Brielse predikanten danig in verlegenheid bracht. De wederdopers zouden immers bij dit soort acties alleen maar garen kunnen spinnen en om ‘den lasteraers, mennonisten ende anderen vianden des waerheits’ de mond te stoppen, werd op 12 december 1576 ten huize van de baljuw van Brielle een disputatie georganiseerd in een poging Florentius te overtuigen.¹⁰⁹⁸ Die poging was tot mislukken gedoemd; Florentius ging zelfs nog verder en trok de predestinatie, de rechtvaardiging door het geloof en ‘den eeuwigen verbonde van Gode met Abraham ende sijnen saede’ in twijfel.¹⁰⁹⁹ De Brielse kerkenraad plaatste hem onder de kerkelijke tucht en begon aan excommunicatie te denken.¹¹⁰⁰ Florentius is nog enige weken in Emden geweest, waar zijn ouders woonden en was in maart 1577 weer in Brielle terug.¹¹⁰¹ Daar heeft hij op 24 maart in de kerk openbare schuldbelijdenis afgelegd.¹¹⁰² In augustus 1578 probeert hij via de kerkenraad van Dordrecht in de classis Dordrecht aan de slag te komen maar die verwijst hem door naar de classes Brielle en Dordrecht.¹¹⁰³ Maar Florentius blijkt later inderdaad

---

¹⁰⁹² Ook in Vlaanderen (Damme) had hij problemen: Jansen, *De kerkhervorming in Vlaanderen II*, 109-111.

¹⁰⁹³ De huidige Markt voor het oude stadhuis.

¹⁰⁹⁴ Het tafereel wordt beschreven in een brief van Aegidius Johannis aan de kerkenraad van Emden van 18 jan. 1577, Jansen en Toorenenbergen (ed.), *Brieven* (Emden en Delft), 20.

¹⁰⁹⁵ In dezelfde brief van Aegidius Johannis aan de kerkenraad van Emden van 18 jan. 1577, *ibidem* 19.

¹⁰⁹⁶ ACBr 8 aug. 1575: drie broeders zullen ‘van de saecke ondervraegen in Swartewaele’.

¹⁰⁹⁷ ACBr 16 juli 1576, zie de bijbehorende voetnoten.

¹⁰⁹⁸ In dezelfde brief van Aegidius Johannis van 18 jan. 1577 wordt 12 september als datum genoemd hetgeen of een leesfout is van de bewerkers, of een verschrijving van Aegidius; zie Jansen en Toorenenbergen (ed.), *Brieven* (Emden en Delft), 21.

¹⁰⁹⁹ Met het laatste werd immers ook de kinderdoop op losse schroeven gezet.

¹¹⁰⁰ De Jager, ‘De eerste predikanten der herv. gemeente te Zwartewaal’, 143.

¹¹⁰¹ Meer details: Bijlage F, Prosopografie, zie pag. 616.

¹¹⁰² De Jager, ‘De eerste predikanten der herv. gemeente te Zwartewaal’, 143-144 met de volledige tekst van de schuldbekentenis.

¹¹⁰³ Jensma, *Uw rijk kome*, 121-122.

psychisch totaal de weg kwijt te zijn. In 1581 schrijft de kerkenraad van Brielle dat hij ‘omloept als unverschraempt, ende der gemeinten alh. seer beschwairlich niet mher geven sall, andere armen damit beroiffende’. Jaren later nog, in 1590, blijkt dat hij ‘vast krancksinnich ommeloopt in den Haghe ende elders tot groote opspraecke over de kercke van wegen den dienst, daer hy eertyts in ghestaen heeft.’ Op de volgende particuliere synode wordt voorgesteld hem naar Leeuwarden te sturen waar, naar verluidt, zijn ouders wat geld opzij hebben gelegd om hem in een ‘armenhuijs tot zijne bewaringe ende onderhoudt’ op te nemen.¹¹⁰⁴ Een triest geval dus.

Albertus Allardi

Albertus Allardi was een gewezen monnik uit Alkmaar, vermoedelijk afkomstig uit het franciscaner klooster aldaar.¹¹⁰⁵ In een op rijm gestelde predikantenlijst van Goedereede heet het:

Aelbrecht hadd' de Kap begeven
En verliet het Munnicks Leven
Heeft, als eyschte, synen Plicht
d'Suyv're Godsdienst hier gesticht.¹¹⁰⁶

Bij zijn afzetting in 1577 wordt gesproken over ‘zyner kinderen rebelheijt’. Kinderen kunnen al vroeg rebels zijn, maar we moeten toch wel aannemen dat hij in 1573 of 1574 zich al met een gezin in Goedereede heeft gevestigd. Hij was aanwezig op de eerste vergadering van de classis, waar hij kennelijk op basis van voorlopigheid was toegelaten. Hij moest tenminste nog ‘syn bescheyt van die van Alckmaer ende van de wet aldaer’ vertonen.¹¹⁰⁷ Die attestatie heeft hij nooit overlegd of kunnen overleggen, want in mei 1576 krijgt hij te horen dat hij zich als gewezen monnik op grond van de besluiten van ‘Dordrecht 1574’ moet laten examineren.¹¹⁰⁸ Maar daar heeft Albertus absoluut geen oren naar en hij laat zich op de classis niet meer zien.¹¹⁰⁹ Die laat het er niet bij zitten en twee predikanten trekken naar Goedereede, voorzien van een machtiging Albertus eventueel af te zetten, hetgeen inderdaad gebeurt. Zijn leer was niet zozeer het breekpunt, maar wel zijn gezin (‘zyner huysvrouwe quaet regiment ende zyner kinderen rebelheijt’) en levenswandel (‘mitsgaders zynen dronckenschap’).¹¹¹⁰ Van Albertus wordt na zijn korte predikantschap niets meer vernomen.

Balthasar van Dijke

Balthasar van Dijke wordt in 1577 na geëxamineerd te zijn als predikant van Oudendoorn toegelaten.¹¹¹¹ Over zijn achtergrond is verder niets bekend. We horen ook verder niets over hem tot 1580. De classis moest tot de conclusie komen dat hij ‘niet werdich en is voer een dienaer gehouden te worden’ en wel omdat hij

‘hem tot verscheyden tyden leicken in dronckenschap vergrepen heeft, op straten ende wegen, tot groot schandaele van den evangelii Jesu Cristi ende der ghehelen kerkendienst, bescheten en bespogen ghelegen heeft, oock dat hy tegen d' algemeene weyse ende ordeninge der kerken een bruijt met bloten haer oft hoofde ghetrauw heeft met speelliden ende alle lichtverdicheyt, waerin veel erbare mannen ende vrouwen grotelixs gheargert syn;

---

¹¹⁰⁴ Part. synode Dordrecht: Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 376, part. synode 's-Gravenhage: *ibidem* II, 392

¹¹⁰⁵ Het was althans het enige mannenklooster in Alkmaar. In 1572 waren er nog vijf minderbroeders in het klooster aanwezig die na de overgang van Alkmaar naar de Opstand door de geuzen in Enkhuizen zijn opgehangen. Een zesde voortvluchtige werd in Ransdorp opgehangen.

¹¹⁰⁶ Van Dam, *Korte Beschrijving*, 112.

¹¹⁰⁷ ACBr 15 juli 1574; op 8 aug. 1575 besluit de classis een traktement voor hem aan te vragen.

¹¹⁰⁸ ACBr 14 mei 1576.

¹¹⁰⁹ ACBr 18 juni 1576, 16 juli 1576, 17 sept. 1576.

¹¹¹⁰ ACBr 18 juni 1577.

¹¹¹¹ ACBr 15 juli 1577, 19 aug. 1577.

oock soe houdt hy oft heeft ghehouden ghemeenschap met den retorezyne, daer doch alle lichtverdicheyt door ghevoet ende ghesterckt wordt; daerbeneffens soe is hy oock grootelix te beschuldigen dat hy met syne huysvrou mennichmael ghereijst end groote gheselschap ghehouden heeft bij denghenen, met welke syne huysvrou met syn voorweten beruchticht was van meer'.¹¹¹²

Daar hij met 'schone woerden grotelijcx beloofft beeteringe zijns levens' kreeg hij nog een mild geformuleerde attestatie mee, vooral ook omdat hij in de leer niet 'onreyn' was. Balthazar is daarna nog predikant in Vlaanderen geweest. De gemeente van Knokke wil al in september 1580 van Dijke 'die uuyt het landt van den Briele met attestatie van den classe' gekomen was beluisteren. Hij wordt inderdaad predikant in Knokke. Een half jaar later krijgt hij ook nog eens een beroep naar St. Anna ter Muiden, een gemeente die hij tijdelijk bij lening heeft bediend. Daarna verdwijnt Balthazar geheel uit beeld; de gemeente van Knokke heeft eind 1582 een opvolger voor Balthazar.¹¹¹³

Ajax Westerwold

Rond diezelfde tijd speelde de afzetting van Ajax Westerwold in Middelharnis. Naar verluidt was hij de laatste pastoor aldaar, die met de Reformatie was 'meegegaan'.¹¹¹⁴ Tezamen met zijn ambtsbroeders ondertekende hij op 5 juli 1574 de acta van de synode in Dordrecht; later zette hij zelfs zijn handtekening onder de Nederlandse Geloofsbelijdenis.¹¹¹⁵ Maar vermoedelijk is hij één van die geestelijken die zich uiterlijk min of meer schikten naar de nieuwe omstandigheden maar met de daadwerkelijke invoering van de reformatie geen haast maakten en verder met rust gelaten wilden worden.¹¹¹⁶ Als we dit combineren met het gegeven dat onder zijn opvolger Borluyt nog allerlei katholieke gebruiken in zwang waren, dan is het wel zeker dat, buiten de bovenaf opgelegde afschaffing van de katholieke eredienst, op het niveau van de geloofsbeleving en –praktijk van de gewone gemeenteleden er in feite niet of nauwelijks iets veranderd was, om over het calvinistische gehalte van zijn prediking maar te zwijgen. Een classicaal examen was hem nooit afgenomen; hij was immers geëxamineerd 'van den paus van Roomen'.¹¹¹⁷ Om onverklaarbare redenen liet de classis de gang van zaken in Middelharnis op zijn beloop. Pas toen Michiel Andriesz., eerder predikant in Dirksland en toen predikant in Zevenhuizen en zelf verwickeld in een afzettingsprocedure, in zijn verweerschrift ter verontschuldiging van hemzelf een beschuldigende vinger uitstak in de richting van Ajax Westerwold, die al jaren in Middelharnis stond 'sonder eene kercke op te richten', kreeg de classis van de particuliere synode van Rotterdam de opdracht 'op desen predicant opsicht te hebben'.¹¹¹⁸ Het eerste wat de classis hem oplegde was om zelf maar eens met zijn vrouw zich tot het avondmaal in het naburige Sommelsdijk te begeven 'om alle ergernisse wech te nemen'.¹¹¹⁹ De volgende vergadering moest de classis constateren dat Ajax hierin nalatig was gebleven, waarna hem nog eens werd gevraagd hetzij zelf het avondmaal te gebruiken, hetzij in Middelharnis het avondmaal te gaan houden.¹¹²⁰ Of en in hoeverre hij hieraan gehoor heeft gegeven, is niet duidelijk; wel wordt een maand

---

¹¹¹² ACBr 9 mei 1580 en 20 juni 1580.

¹¹¹³ Van der Bauwhede, 'Het 16de eeuwse protestantisme te Knokke', 10-11; Jansen en Van Dale, *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen* 24-30.

¹¹¹⁴ Braber, *Historie Nederlandse hervormde kerk Middelharnis*, 62.

¹¹¹⁵ ACBr 5 juli 1574; Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 156; de ondertekening van de geloofsbelijdenis: ACBr 22 mei 1581.

¹¹¹⁶ Westerwold past wonderwel in het door Van der Kooi geschetste beeld van een aantal overgelopen pastoors op Texel: Van der Kooi, *De Wynberch des Heren*, 302-303.

¹¹¹⁷ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 223. De synode van Dordrecht schreef voor dat voormalige geestelijken door de classis geëxamineerd moesten worden, Rutgers, *Acta*, 141.

¹¹¹⁸ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 208.

¹¹¹⁹ ACBr 22 mei 1581.

¹¹²⁰ ACBr 10 juli 1581.

later gemeld dat hij zich met zijn collega in Sommeldijk en met ‘den lidmaten der gemeijnten Jhesu Christi, dien hij geergert hadde, aldaer versoent heeft’.¹¹²¹

Daarmee was de zaak nog niet afgerond. Als hij nog eens door of vanwege de classis wordt aangesproken neemt hij die ‘liefvelicke aensprake der broederen niet in ’t goede’ en schijnt die ‘voor suspect te houden.’¹¹²² De classes van Delft, Rotterdam en Dordrecht worden er bij gehaald. Maar ook dan geeft Westerwold niet thuis, waarna hij van zijn ambt vervallen wordt verklaard, met de motivering dat hij nooit het avondmaal had bediend of gebruikt, zelfs niet nadat het hem door de classis was opgelegd, ‘alsoeck dat daer grote suspicie is, dat hij noch ongetrouwt is, sittende bij syn tegenwoerdige huijsfrou.’¹¹²³ Toch komt Westerwold een dag voordat de particuliere synode in ’s-Gravenhage begint weer op de classis te Brielle. Hij blijkt dan van Middelharnis vertrokken te zijn ‘sonder ijemant aen te spreken ofte hem te verantwoorden op de pijncten, hem toegeschreven.’¹¹²⁴ Hij vraagt om vergeving en de classis is daartoe ook van harte genegen voor zover het de classis en de broeders zelf betreft, maar de zaak tussen hem en ‘den kercke Godes’ ligt nu bij de synode en dat feit kan de classis ten enenmale niet meer terugdraaien. Westerwold moet van de synode een ‘scherpe ende ernstighe vermaninghe’ in ontvangst nemen, zich tevens met de classis verzoenen en ten derde zich elders bij een gemeente aansluiten. Pas dan kan hij na ‘behoorlicke examinatie’ eventueel weer als predikant aangenomen worden.¹¹²⁵ Maar een maand later, op het moment dat de vrede getekend zou moeten worden, loopt het tussen Westerwold en de classis alsnog compleet uit de hand. Voordat de acte van schuldbekentenis kan worden vorgelezen, barst Westerwold uit in heftige verwijten in de richting van classis en synode. De classis heeft hem van zijn goede naam beroofd, de gedeputeerden ter synode zijn ‘wolven, faemroevers, mordenaers ende logenaers’ en wat hem betreft maakt het niet uit ‘oft ic u ofte den duijvel ten vijant heb’.¹¹²⁶ Hem te weerleggen had geen zin meer: Westerwold niet meer voor rede vatbaar, verdween voorgoed uit de classis ‘mit een tornich gelaet (...) ende mit quade woerden.’

*Albert Jansz. Schagen*¹¹²⁷

In 1580 beroept de gemeente van Ooltgensplaat Albert Jansz. Schagen, predikant in Beverwijk. Uit zijn attestatie kunnen de broeders niet anders opmaken dan dat hij ‘eerlick geleeft had ende Godes Woort reijn geleert’.¹¹²⁸ Erg lang houdt hij het in Ooltgensplaat niet uit: in 1583 wil hij weg. Als reden geeft hij op dat de schoolmeester zich niet onder zijn gehoor begeeft en de kinderen de catechismus niet leert, dat zijn huisvesting niet deugt en de huur te hoog is en ‘ooock vanwegen dije vele aenlopen end onkosten, dije hij dagelijxs heeft’.¹¹²⁹ De classis houdt de boot nog even af –op een extra vacature zit men niet te wachten– en probeert door overleg Albert tegemoet te komen.¹¹³⁰ Een jaar later komt Albert opnieuw met zijn klachten; bovendien kan zijn vrouw er niet in ‘goeder gesontheyt’ wonen.¹¹³¹ De classis lijkt zich er dan bij neer te leggen en drie predikanten zullen voor een af te geven attestatie op informatie uit gaan in

---

¹¹²¹ ACBr 7 aug. 1581.

¹¹²² ACBr 7 mei 1582 en 30 juli 1582.

¹¹²³ ACBr 28 aug. 1582. De classis Dordrecht had ouderling Hans van Essen en Henricus Coesvelt, predikant in Strijen gestuurd.

¹¹²⁴ ACBr 6 juni 1583.

¹¹²⁵ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 222-223.

¹¹²⁶ Zie ACBr 11 juli 1583.

¹¹²⁷ Over deze casus ook: Hofman, *Eenich achterdencken*, 167-168.

¹¹²⁸ ACBr 29 aug. 1580. Hij was dus toen geen ‘loper’ die zonder beroep plotseling in Ooltgensplaat opdook, vgl. Van Deursen, *Bavianen en slijkgezzen*, 9.

¹¹²⁹ ACBr 3 mrt. 1583.

¹¹³⁰ Simon Philaeus zal gaan praten in Ooltgensplaat en men zal de rentmeester Jan Commersz. verzoeken om verbetering van zijn traktement, zie ook ACBr 25 apr. 1583.

¹¹³¹ ACBr 9-10 apr. 1584.

Ooltgensplaat. Maar dan komen er allerlei ‘leelicke ende schandelicke stucken’ boven water.¹¹³² Hij heeft zich vergrepen aan de armenkas en blijkt het begraafregister (en dus de daarin verantwoorde inkomsten) verdonkeremaand te hebben. De classis verklaart hem van zijn ambt vervallen en weert hem van het avondmaal, ook al geeft Albert zijn misstappen toe en toont hij zijn boetvaardigheid ‘met tranen ende knieval voor de gantsche classe’. Om zich met classis en gemeente te verzoenen komt men overeen dat hij *f*30 restitueert ten behoeve van de armenkas en dat hij het begraafregister zal terugsturen. De classis zal eerst dan een attestatie afgeven als de verzoening met kerkenraad en gemeente daadwerkelijk heeft plaats gevonden en de gemeente de classis heeft laten weten ‘of haer door de versoeninghe ende satisfactie ghenoech ghedaen is’.¹¹³³

Zo ver blijkt het in 1585 nog niet gekomen te zijn. Albert Schagen is op eigen houtje in Ouderkerk als predikant gaan optreden en de classis Gouda vraagt inlichtingen over hem. De classis Brielle besluit ‘den waerheit rondt over te schrijven’.¹¹³⁴ Ook een verzoek van hemzelf om een attestatie brengt de classis niet op andere gedachten, zelfs niet als hij ook andere predikanten weet te mobiliseren met de vraag of de broeders met hem ‘broederlik zouden schicken om hem goet afscheyt’ te geven.¹¹³⁵ Noch de classis Gouda, noch de gemeente van Ouderkerk wilde met ‘alsulcken wolff’ in zee gaan en uiteindelijk besloten de Staten van Holland dat hij daar niet mocht blijven. Toch was de kerk nog niet van hem af. Hij maakte ‘veel moijte’ en toonde in plaats van spijt juist ‘groeter halsterckicheyt ende ombeschaemde versakinge der betuychder ende bekender waerheyt’.¹¹³⁶ Zijn zaak kwam op maar liefst negen achtereenvolgende particuliere synodes (1587-1598) aan de orde. Zijn laatste contact met de classis was op een extraordinaris vergadering op 1 november 1593, waar hij verscheen met een bedrag van *f*18 en 4 penningen voor de armenkas in Ooltgensplaat met de vraag of de classis hem ‘om Christi wille’ vergiffenis wilde schenken met de belofte zich ‘van harten’ zijn leven te beteren. Dat konden de broeders ‘met christeliken ijver nae wet der liefde ontsteken’ natuurlijk niet weigeren zonder echter – dat zeggen zij er voorzichtigheidshalve nog wel bij – inbreuk te willen maken op de rechten van de synode of ‘ander die sulx aenghaet’.

Juist in die tijd probeerde Albert zich in te dringen in Leerdam onder de classis Gorinchem. Maar daar kwam zijn loopbaan toch definitief ten einde.¹¹³⁷ Door de synode van Gorinchem in 1595 werd hij nog geëxamineerd waaruit bleek dat hij zelfs op zaken ‘die de kinderen bynae in de schoelen behoorden te weten’ niet voldeed.¹¹³⁸ De particuliere synodes van Schoonhoven en Dordrecht in 1597 en 1598 bestempelden hem als een ‘looper ende scheurmaecker’ en als een ‘schandtvlecke’.¹¹³⁹ Daarna is het voorgoed stil gebleven rond Albert Jansz. Schagen.

Aegidius Notaeus

Achter de acta van de particuliere synode te Schoonhoven in 1579 staat als een soort *postscriptum* een aantal ‘pro-memorie-punten’ vermeld waaronder: ‘Te gedencken des studiosi Aegidii Nothaei Swertensis, die recommandatie gebracht heeft van de professoren te Leijden’.¹¹⁴⁰ De toevoeging ‘Swertensis’ duidt op de mogelijke afkomst van Aegidius Notaeus uit Schwerte, een stadje in Duitsland in de buurt van

---

¹¹³² ACBr 28 mei 1584. Het gehele originele rapport maakt deel uit van het omvangrijke dossier (43 stukken) over Albert Jansz. in HUA, OSA, inv.nr. 666, pag. 177-319.

¹¹³³ ACBr 30 juli 1584: hij krijgt nog geen attestatie.

¹¹³⁴ ACBr 18 mrt. 1585.

¹¹³⁵ ACBr 20 mei 1585. Everardus Bommelius en Christianus Sinapius bemiddelen voor hem.

¹¹³⁶ ACBr 30 sept. 1585, en 2 juni 1586. Ook de classis Delft werd erbij betrokken, ACBr 14 apr. 1586. In 1587 komt zijn zaak op de particuliere synode van Delft, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 290-291. Nog in 1589 verneemt de classis van ‘die groote scandalen die Albert Janz. te Rotterdam is bedrivende’, ACBr 29 mei 1589.

¹¹³⁷ Hierover uitgebreider: Hania, *Helmichius*, 160-168.

¹¹³⁸ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 57.

¹¹³⁹ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 82 en 102.

¹¹⁴⁰ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 181. Notaeus was op 11 sept. 1579 als theologisch student ingeschreven aan de Leidse universiteit, Du Rieu, *Album studiosorum*, 5.

Dortmund. Ook zijn taal, spelling en schrift wijzen in de richting van een Duitse achtergrond.¹¹⁴¹ Twee jaar later duikt deze Aegidius op in de classis Rotterdam en wordt hij aangenomen als predikant van Pernis, onder de voorwaarde dat hij het gezag van de classis aanvaardt en, mocht hij dat niet doen, hij van zijn plaats ontheven zal zijn.¹¹⁴² Dat doet al vermoeden dat zijn reputatie al niet helemaal vlekkeloos was en inderdaad blijkt zijn komst bepaald geen aanwinst voor de classis. Hij laat zich nauwelijks op de vergaderingen zien, er komen klachten over zijn onstichtelijk leven en met tenminste een aantal gemeenteleden kan hij niet erg opschieten en hij wordt daarom door de classis geschorst.¹¹⁴³ Toen hij, met instemming van kerk en overheid van Pernis, ontslag vroeg heeft de classis dat dan ook zonder tegensputteren verleend en hem ‘gedimiteert te gaene nae zyne belyeven ende begeeren.’¹¹⁴⁴

En zo meldt Aegidius zich twee maanden later bij de classis Voorne, zelfs met de vereiste attestaties waarin hij als ‘een vromen dienaer wordt gerecommendeert’. Hij wordt aanvaard als predikant in Spijkenisse en Hekelingen, maar niet zonder de conditie ‘dat hij hem voortaan sal dragen als een dienaar Christi behoert zoe in leere als in vromicheyt des levens opdat der gemeenten Christi geen argernisse en werde gegeven.’¹¹⁴⁵ Het gaat, buiten enkele onenigheden met de schoolmeester van Spijkenisse en de baljuw van Putten en een beschuldiging van loslippigheid over het in de classis besprokene, tot 1592 allemaal redelijk goed.¹¹⁴⁶ Op de eerste ordinaris vergadering in 1592 ligt er een brief van enkele predikanten van de classis Rotterdam waarin hij wordt beschuldigd van ‘zekere mishandelijng van coopmanschap’. Wat er precies gaande is moeten Nicolaas Dammius en Nicolaes Tijckmaecker gaan uitzoeken.¹¹⁴⁷ Erg duidelijk wordt dat ook nog niet uit de acta van de volgende vergaderingen, wel dat hij op een gegeven moment in gijzeling is genomen, ja zelfs geen toestemming krijgt om op de classis te compareren.¹¹⁴⁸ Op 13 oktober wordt zijn zaak door de classis behandeld.¹¹⁴⁹ Aegidius is, zoveel wordt wel duidelijk, meer dan een predikant betaamt, te veel met handeldrijven bezig. In diezelfde zomer van 1592 stak hij zich in de schuld om een kromstevenschuit met toebehoren te kopen. Gelegenheid tot varen en vissen was er genoeg rond Spijkenisse, maar wat moet nu een dominee met zo’n vaartuig? Hij gaat met een compagnon nog eens een schuld aan van 500 pond wegens koop van een huis en erf in Spijkenisse. Omgekeerd bekend op 5 oktober 1592 de secretaris van Spijkenisse, Jan Hendricksz. Backer, hem een schuld van 150 pond wegens koop van een stuk land in het ambacht van Spijkenisse.¹¹⁵⁰ Dit rijtje voorbeelden is niet compleet, maar geeft wel voldoende reliëf aan datgene wat hij tegen een waardin in Pernis zei, namelijk dat ‘hem het hoofd wee dede, als hij niet en mochte marten’. Daar komt nog bij dat hij zich inliet met de secretaris van Spijkenisse die samen met zijn zoon Jan Bos niet zo’n gunstige reputatie had op financieel gebied. Verder heeft hij zich op ontoelaatbare wijze bemoeid met de totstandkoming

---

¹¹⁴¹ Zie de vergaderingen waarin hij scriba was bijv. ACBr 15 juni 1587, ‘Dar is eine frage vorgestelt (..)’ etc.

¹¹⁴² Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 14 (6 mrt. 1581). Zie verder voor zijn lotgevallen in de Rotterdamse classis: *Ibidem*, register i.v.

¹¹⁴³ Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 33 (6 aug. 1582).

¹¹⁴⁴ Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 41 (12 mei 1583).

¹¹⁴⁵ ACBr 11 juli 1583.

¹¹⁴⁶ ACBr 20 mei 1585, 15 juli 1585, 30 sept. 1585, 10 aug. 1587, 5 okt. 1587, 9 mei 1588, 10 okt. 1588. Op 18 en 19 juni 1590 is hij zelfs praeses. De affaire met de schoolmeester van Spijkenisse was trouwens een muisje met een enigszins gênant staartje. Op 13 juni 1594 besloot de classis, altijd op zoek naar goede kandidaten voor het predikambt, ‘eenen Geeraerdus Hendricx, woonende tot Middelborch’ uit te nodigen om een propositie te komen houden. Het lidwoord ‘eenen’ duidt erop dat men niet precies wist wie men uitnodigde, maar toen de man eenmaal binnen was, ontpopte hij zich als de gewezen schoolmeester van Spijkenisse, waar Notaeus mee overhoop gelegen had. De classis durfde het niet aan deze Gerardus ‘dien hope gegeven was om alhier in dienst gebruyct te werden’ in de classis aan te nemen, maar besloot ‘hem op ’t civielste te bedancken’ en hem ‘tot teergelt (...) over de seven gulden’ mee te geven; ACBr 25 juli 1594.

¹¹⁴⁷ ACBr 20 apr. 1592.

¹¹⁴⁸ ACBr 22 juni 1592, 17 aug. 1592.

¹¹⁴⁹ ACBr 13 okt. 1592.

¹¹⁵⁰ Voorbeelden ontleend aan regesten van het archief van het ambacht Spijkenisse in SAVPR, verzameling fiches.

van het huwelijk van Jan Bos en tenslotte heeft hij zich laten gaan door op straat iemand na te roepen dat die een ‘schelm en vrouwenschender’ was. De classis besluit Aegidius los te maken van zijn gemeente en naar een andere plaats voor hem te zoeken. Hij krijgt een door Donteclock geschreven attestatie mee waarin staat dat

‘hij hem altyds heeft bewesen oprecht in de leer,¹¹⁵¹ zoodat wij daerop niet en weeten te spreekken noch ook op sijne wandelingh, uutgheseijt alleene datter eenighe swaricheyt ende onlust ghevallen is, daerin de classis heeft gheremedieert, doch alzoo dat se niet gheraden ghevonden heeft, dat Egidius voornoemt in den dienst van sijne kercke soude blijven, maer dat hy hem elders zoude laeten ghebruycken ter plaetse daer hij beroepen zoude mueghen worden.’

Het geval Notaeus bevestigt dus de algemene lijn: zolang op de leer van een predikant niets is aan te merken maar wel op zijn leven dan is niet (definitieve) ontzetting uit het ambt maar verplaatsing de meest toegepaste remedie. Notaeus vertrekt naar Lopik, maar maakt enkele jaren later het leven van zijn opvolger Vossius zuur door hem voor een Achab en vrouwenschender uit te maken.¹¹⁵²

Het is opmerkelijk dat dergelijke gebeurtenissen de populariteit van een predikant helemaal niet in de weg hoeven te staan. In 1595 heeft de gemeente van het nabij Spijkenisse gelegen Hekelingen hem op beroep laten preken. De classis heeft er een stokje voor gestoken dat hij ook echt werd beroepen, maar de Hekelingen lieten toch duidelijk blijken dat ‘sy geen anderen diennaer en begeeren dan Egidius Noteus voors., tenzy dat de broederen eenige fault ofte gebreck hebben gevonden in zynen leere.’¹¹⁵³

Adriaen de Jonckheere

Adrianus de Jonckheere was één van de vier Vlaamse predikanten die op 9 april 1584 zich bij de classis meldden om als predikant toegelaten te worden. De Jonckheere, afkomstig uit het land van Waas, kwam terecht in Nieuwenhoorn, waar hij jarenlang zonder problemen functioneerde. Verscheidene malen was hij scriba van de classis, een aantal keren ook *visitor classis*. Een in 1592 binnengekomen beroep uit Middelharnis wilde hij wel aannemen maar Nieuwenhoorn wilde hem niet laten gaan.¹¹⁵⁴

In de extraordinaris vergadering van 24 oktober 1594 wordt gewag gemaakt van ‘het geruchte datter gaet van hem ende zyner huysvrouwe suster’. Aangezien maar een klein deel van de classis tegenwoordig is wordt de zaak uitgesteld. Twee weken later, als er wederom een extraordinaris vergadering is belegd, komt De Jonckheere met een gunstige attestatie van magistraat en kerkenraad over zijn leer en leven en een ontlastende verklaring van zijn zwager, die betreurt dat hij De Jonckheere heeft ‘gediffameert’.¹¹⁵⁵ Hoewel De Jonckheere ontkent, wordt hij onder druk gezet¹¹⁵⁶ en moet dan uiteindelijk onder vier ogen toegeven ‘niet vry te wesen van zyn huysvrouwe suster.’ Dat hij eraan toevoegde ‘dat sulx was gesciet voor haer beyder huwelyck’ weerhield de classis er niet van hem voor te houden dat het hier niet ging om ‘slechte hoererye’ maar, naar toenmalige opvatting, om bloedschande.

Ook al had De Jonckheere zijn schuld ‘met tranen’ bekend, voor de classis viel hij in Nieuwenhoorn niet meer te handhaven. Wel beloofde men hem de zaak geheim te houden; tegen de gemeente werd, onder

---

¹¹⁵¹ Hoewel Aegidius in zijn vorige dienstperiode in Pernis wel wat bedenkingen had over enkele punten in de leer: ‘of de papisten in ’t verbont Gods zyn, of men de kynderen der godlose doopen sal, offer een sienelicke kercke is, van de trauwe in ’t pausdom geschiet wettelic is, of den kerckendienaeren dengenen die godloselick leven trauwen moeten insondertheyt als zy daertoe versocht zyn. Ten anderen van de besloten kercke.’ Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 35 (24 sept. 1582).

¹¹⁵² ACBr 16 juni 1597. Ook in Poortugaal gedraagt hij zich nog ‘seer argerlick’, Bouterse (ed.), *Classicale acta Rotterdam en Schieland*, 180 (14 apr. 1597).

¹¹⁵³ ACBr 25-27 sept. 1595.

¹¹⁵⁴ ACBr 22 juni 1592.

¹¹⁵⁵ ACBr 7 nov. 1594.

¹¹⁵⁶ Twee leden van de classis spreken met hem buiten de vergadering, ‘dewelcke hem Godts rechtveerdighe oordeel soude voorhouden ende in syn consientie soudent tasten, hem vermanende dat hy als voor de ooghen Godts hierin soude handelen.’

verwijzing naar de geruchten ‘die niet alleen hier in dese plaetse, maer wyt ende zyt verspreyt zijn geworden, niet sonder aenstoote van velen’ vanaf de preekstoel alleen gezegd dat hij

‘voor ende in zijn huwelyck, welcke hy onlanx aengegaen heeft, niet met soodanige gestadicheyt ende voorsichticheyt gehandelt heeft als zyn ampt ende dinst, daerinne hy gestelt is, betamelyck was, soodat hetselve huwelyck mede hierduer de opsprake van velen onderworpen is.’

Toch houdt de zaak de classis nog een tijdje bezig. De Jonckheere blijft nog in Nieuwenhoorn wonen. Als de geruchtenmachine over hem wat tot stilstand is gekomen beklagt hij zich bij de Brielse predikanten dat zijn collega’s, die in Nieuwenhoorn de preekbeurten waarnamen, hem zorgvuldig uit de weg gaan, daarbij *en passant* zijn begane misstappen enigszins kleinerend.¹¹⁵⁷ Daar denkt de classis (in extraordinaris samenstelling vergaderd in Zuidland) toch echt anders over. Ook de magistraat van Nieuwenhoorn, die hem toch als predikant wil houden, slaagt er niet in de broeders op andere gedachten te brengen. Donteclock (hij was toen de voorzitter) zet De Jonckheere klem en stelt hem voor de keuze: of de classis licht de magistraat in over de werkelijke toedracht van zijn afzetting (waarvan de magistraat kennelijk toch niet op de hoogte was) of hij verklaart zich tevreden te houden met de over hem uitgesproken sententie. De Jonckheere kiest dan maar eieren voor zijn geld. In de eerste daaropvolgende ordinaris vergadering van de classis in 1595 wordt het standpunt van de classis nog eens bevestigd.¹¹⁵⁸ Een attestatie wordt dan ook geweigerd ‘omdat hy zyn sonde ende schult bedecte ende excuseerde gelyck oft hy in de daet niet schuldich en waer’. Zelfs nog maanden later, in augustus, vragen schout en schepenen van Nieuwenhoorn om De Jonckheere, inmiddels verhuisd naar Brielle, te herstellen in zijn dienst maar de classis laat zich niet ompraten.¹¹⁵⁹ Maar dan is er inmiddels een brief van De Jonckheere met een schuldbekentenis in combinatie met een verzoek om een attestatie teneinde elders emplooi te vinden. De classis besluit, als hij inderdaad een plaats weet te krijgen in Friesland., hem een attestatie mee te geven.¹¹⁶⁰ De Jonckheere komt uiteindelijk op het eiland Terschelling terecht, waar hij in 1611 overlijdt.¹¹⁶¹

Balthasar van Doorne

Dat een predikant achtervolgd kan worden door zijn verleden ondervond Balthasar van Doorne. Hij was dominicaner monnik geweest in Antwerpen, in 1591 overgegaan naar de Reformatie en daarna woonachtig in Middelburg.¹¹⁶² In die hoedanigheid werd hij door Middelharnis beroepen en meldde hij zich, voorzien van goede attestaties uit Middelburg (‘ghesont in den geloove ende van christelicken wandel, dat hij hem oock gheoeffent hadde in de propositien’) en vergezeld van een ouderling en een lid van de magistraat op 6 januari 1593 in Brielle met het verzoek geëxamineerd en als predikant toegelaten te worden. De Brielse predikanten handelden snel: twee dagen later legde Balthasar in een met spoed uitgeschreven extraordinaris vergadering een examen af en werd, hoewel hij wel wat ‘bequamelicker ende eijghentlicker’ op de gestelde vragen had mogen antwoorden, doch ‘anghemerckt den goeden iver, daerdeur hij het pausdom hadde verlaeten, ende op goede hoope dat hij zoude toenemen’ voorlopig voor een jaar als proponent toegelaten.¹¹⁶³ Zijn gezondheid ‘in den geloove’ moet niet het probleem zijn geweest als we afgaan op het commentaar op de propositie die de voormalige Dominicaner in de loop

---

¹¹⁵⁷ ACBr 18 mrt. 1595, ‘clagende dat de broeders die in den Nieuwenhoorn quamen predicken, haer geheel vremt van hem hielden, als oft hy in en weet niet wat waer geweest, waeruuyt hy vermoede dat men zyn sake swaerder achte dan se in der daet was’.

¹¹⁵⁸ ACBr 10 apr. 1595.

¹¹⁵⁹ ACBr 7 aug. 1595.

¹¹⁶⁰ ACBr 27 sept. 1595. Een maand later wordt nog een extra voorwaarde voor een attestatie gesteld: de verzoening met de broeders van Nieuwenhoorn, ACBr 16 okt. 1595.

¹¹⁶¹ Van Lieburg, *Repertorium* I, 114.

¹¹⁶² Met dank aan dhr. H. Uil voor de biografische gegevens over Balthazar van Doorne.

¹¹⁶³ ACBr 8 jan. 1593.

van hetzelfde jaar voor de classis hield over de 62^e vraag en antwoord van de catechismus.¹¹⁶⁴ De broeders vonden ‘dat hij wat beter ordre sal houden en distingueren, en dat hij wat beter de plaetse der Schrift allegere; item dat hij goeder en gesonder mannen commentarien tot sijn behulp gebruycke.’¹¹⁶⁵ In elk geval ging de classis in september 1593, dus eerder dan de afgesproken proeftijd van een jaar, akkoord met zijn bevestiging tot predikant.¹¹⁶⁶ Een kleine twee jaar later is er sprake van ‘eenighe geruchten die van hem gestroyt zyn.’¹¹⁶⁷ Enkele leden van de classis spreken met de kerkenraad en een aantal leden van de kerk en brengen later verslag uit in de classis die april 1596 in Heenvliet voltallig vergadert.¹¹⁶⁸ Wat er precies aan de hand is komen we niet te weten, wel dat men in Middelharnis van mening is dat de geruchten over Balthasar geen schade hebben toegebracht aan de kerkelijke gemeente. Staande deze vergadering heeft Balthasar voor enkele medebroeders ‘zyne consientie gesuyvert’, waarmee de classis genoegen neemt. Hij blijft voorlopig gehandhaafd.

Op 26 april 1600 wordt echter verhaald dat Balthasar in zijn Middelburgse tijd ‘een dochter soude beslapen hebben, welcke daernaer is bevrucht gewordden’. Het meisje blijkt later Pierijntje Pieters te heten; zij was een dienstmeisje in het huis te Middelburg, waar Balthasar in de kost lag. Op aanraden van Balthasar trok zij naar Amsterdam ‘haer innegevende dat zy, in de noot zynde, zoude seggen dat de vader van het kint waere een zeevarende man, die op zee gebleven ware’.¹¹⁶⁹ Hoewel Balthasar zelf ontkent de vader te zijn kan hij dat op den duur niet volhouden. De feiten wijzen namelijk in een andere richting: om te beginnen sluit hij met de moeder een overeenkomst aangaande het onderhoud van het kind en tevens geeft hij ook nog een ‘viercanten Middelborschen dalder’ cadeau, die het kind later om de hals droeg. Tegen hem pleit ook dat het kind sprekend op hem lijkt. Schoorvoetend geeft hij toe dat hij wel ‘heeft gepoocht eenighe vleeschelycke comversatie te hebben, maer verclaert dat sulx niet en is geffectueert geweest door gebreck van natuere’ en bovendien zou het wel 14 maanden voor de bevalling zijn voorgevallen.¹¹⁷⁰ De classis maakt korte metten: zij houdt ‘soodanich poogen voor de daet’.

Een kwalijke zaak was ook het feit dat hij het zwangere meisje een drankje, gemaakt van ‘nieswortel’, had laten innemen, volgens zijn zeggen op haar verzoek tegen de ‘qualyckheyt aen het hertte’ maar in werkelijkheid om ‘de vrucht te verdryven’.¹¹⁷¹ Verder heeft hij in het bijzijn van twee getuigen en de schoolmeester van Middelharnis onder ede verklaard niet de vader van het kind te zijn en zelfs de moeder in Den Haag voor de rechter gedaagd om zich te zuiveren van ‘leelycke geruchten die hem door de dochter nagegeven waren’. Uiteindelijk komt hij met de moeder overeen een vergoeding te geven van ‘hondert dalders op termynen van 25 ‘tsjaers ende dat hy het kint soude houden’.

Behalve de affaire met het Middelburgse dienstmeisje was er nog ‘een andere groote swaricheyt’ met Van Doorne aan de hand maar daarover geven de acta geen bijzonderheden. Aangezien hij door een ‘sware passie oft siecte van Godt is besocht, die hem alsdan seer swaerelyck bestoockt ende overvallen heeft’ besliste de classis de zaak te bekorten en hem voorlopig voor drie maanden te schorsen. Verder besloot

---

¹¹⁶⁴ Vraag 62 luidde: ‘Maer waerom connen onse goede wercken niet de gerechticheyt voor God, oft een stuck derselver zijn?’, Bakhuizen van den Brink, *Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 183.

¹¹⁶⁵ ACBr 26 juli 1593.

¹¹⁶⁶ ACBr 20 sept. 1593.

¹¹⁶⁷ ACBr 7 aug. 1595.

¹¹⁶⁸ ACBr 17 apr. 1596.

¹¹⁶⁹ ACBr 26 apr. 1600. Op 29 okt. 1589 wordt in de Oude Kerk in Amsterdam een kind van Emanuel Aelbertsz., koopman en Pierijntgen Pieters gedoopt. Het meisje krijgt de naam Susanna. Noch Emanuel, noch Pierijntgen wordt verder nog in de Amsterdamse doopboeken aangetroffen. Uit de inschrijving in het doopboek valt niet op te maken wie het kind ten doop gehouden heeft en evenmin of het om een buitenechtelijk kind gaat. Aan de andere kant valt het niet helemaal uit te sluiten dat het hier om het bewuste kind van Balthasar gaat.

¹¹⁷⁰ ACBr 20-21 juni 1600.

¹¹⁷¹ Zie de betreffende toelichtende noot bij ACBr 20-21 juni 1600. Een soortgelijke beschuldiging tegen ds. Isaïc Wassenburgh in de classis Woerden, Kok (ed.), *Classicale acta Leiden en Woerden*, 403-405 (18 en 24 juni 1620).

de vergadering bij de Staten een uitkering voor hem aan te vragen tot de tijd toe dat hij 'duer des Heeren genade' weer tot het ambt zou kunnen worden toegelaten.

Het was dus geen definitieve afzetting als predikant. Maar als hijzelf en de kerkenraad de classis verzoeken hem weer te herstellen houdt de classis de boot af.¹¹⁷² Balthasar krijgt voorlopig een toelage van *f*200 per jaar en de classis raadt hem aan uit Middelharnis te vertrekken om elders een standplaats te zoeken. Als hij dat niet accepteert zal de classis genoodzaakt zijn 'breeder kennisse van syn saken' te nemen en 'wettelyck' tegen hem te procederen. Balthasar kiest dan eieren voor zijn geld en wordt zelfs nog een half jaar schoolmeester in Middelharnis. In 1602 weigert de classis hem nog om 'merckelycke redenen' een attestatie.¹¹⁷³ Daarna duikt hij als Latijns schoolmeester in Brouwershaven op en wordt in 1603 door de classis Walcheren geweerd als predikant voor de Nederlandse gemeente te Calais.¹¹⁷⁴ Uiteindelijk wordt hij, zoals meerdere 'afgevoeide' collegae, predikant in het Utrechtse.¹¹⁷⁵

Pieter Zegers

Ook al kwam een predikant niet in opspraak vanwege afwijkingen in de leer, het geval van Pieter Zegers laat zien dat een dominee het ook in ander opzicht te bont kan maken. Pieter Zegers was een man die de classicale broeders wel grijze haren moet hebben bezorgd. Het is onmogelijk in een kort bestek alle aspecten van zijn 'zaak' voor het voetlicht te brengen: de lijst met beschuldigingen telt 18 punten, een bizarre combinatie van oplichting en zelfs afpersing, leugens, financiële malversaties, onbevoegd voor chirurgijn spelen en een allerm minst stichtelijke levenswandel.

De eerste kennismaking met Pieter Zegers, een Dordtsche schoolmeester, is op 19 september 1594, als hij voor de classis een propositie ten beste geeft. Die valt niet in alle opzichten in goede aarde, er worden hem 'sommige dingen aengeseyt, die tot verbeteringhe dienden' zoals 'te vermyden alle geschuijnde woerden ende Latijnsche termen, die niet eigentlyck by hem connen gepronunchieert worden.'¹¹⁷⁶ De schijn van geleerdheid kan hij maar beter achterwege laten. Na nog enkele keren geproponereerd te hebben¹¹⁷⁷ doet hij in april 1595 examen, maar de classis bindt hem op het hart 'den Heere herttelyck' te bidden om 'vermeerderinghe zynner genaden' en zijn tijd goed te besteden.¹¹⁷⁸ Verder willen de broeders hem na een jaar nog eens 'privatim' examineren. Zegers wordt daarna predikant in Simonshaven.

De eerste aanvaring met de classis is er al binnen een paar jaar. Hekelingen zit zonder predikant en de drie 'buurpredikanten', waaronder Zegers nemen de beurten waar. Buiten de classis om probeert Hekelingen, dat al met de classis gebrouilleerd was in verband met de invulling van de vacature daar,¹¹⁷⁹ te regelen dat

---

¹¹⁷² ACBr 26 sept. 1600.

¹¹⁷³ ACBr 16 juli 1602.

¹¹⁷⁴ Vriendelijke mededeling van H. Uil, Zierikzee; over zijn kandidatuur voor Calais, zie Bouterse (ed.), *Classicale acta Walcheren en Zuid-Beveland*, 20, 22; in het OSA bevindt zich nog een brief van 24 feb. 1603 van Donteclock, die hem in Brielle 'gaende naer 't Suijteynde' tegen het lijf was gelopen; Van Doorne was kennelijk daar om de classis te vragen hem een attestatie te verstrekken. Donteclock raadt hem aan zich bij de gedeputeerden van de synode te vervoegen en geeft hem de genoemde brief, gericht aan zijn collega Dammius (die, zo blijkt uit de brief, op dat moment in Den Haag vergaderde met de gedeputeerden van de synode) mee ter introductie (HUA, OSA, inv.nr. 1285).

¹¹⁷⁵ Te weten Abcoude, tot 1617.

¹¹⁷⁶ ACBr 19 sept. 1594. Zie hiervoor onder 'Proponenten', pag. CXLVIII.

¹¹⁷⁷ Hij woont zelfs tijdelijk in Brielle, ACBr 7 nov. 1594.

¹¹⁷⁸ ACBr 10 apr. 1595.

¹¹⁷⁹ De classis had de beroeping van Notaeus al tegengehouden en de voorkeur voor een andere kandidaat uitgesproken. Hekelingen ervoer dat als het 'tegen haren wille ende danck' opdringen van een kandidaat (ACBr 16 juni 1598) en verweet de classis dat die 'ons verheerschen wilt ende uwe autoriteyt wilt bewysen' (brief van secretaris van gerecht van Hekelingen, 18 mei 1598, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 8). De classis wordt machtsmisbruik verweten 'tot afbreucke ende nyet tot opbouwinge. So sullen die van Heeckelingen moeiten genoeg geven, ende sullen doen dat se anders nyet gedacht hebben te doen ende sullen haeren macht oock misbruycken ende sullen Aegidium Nothaeum beroepen, dewelcke die

de waarneming van de beurten voorlopig zo werd gecontinueerd. De classis met Donteclock voorop, daarover flink in de wiek geschoten, nam het Zegers bijzonder kwalijk dat hij (overigens samen met Vossius uit Spijkenisse) de handelwijze van Hekelingen verdedigde ‘niet gedenckende wat faueur ende gunste hem te voren is gesciet, niet alleen de classe seer cleyn respect toedraecht, maer hem oock ombehoorlyck tegens deselve stelt.’¹¹⁸⁰ De classis blijkt zich op dat moment het weinig glorieuze examen van Pieter te herinneren en neemt zich dan ook voor hem weer eens te examineren.¹¹⁸¹ Door bemiddeling van een tweetal synodale gecommiteerden worden Zegers en Vossius weer met de classis verzoend.¹¹⁸²

Ook op andere wijze blijkt het duo Vossius en Zegers een nogal eigengereid optreden niet vreemd te zijn. De Hekelingse schoolmeester Gielis Jansz. wil graag predikant worden, maar krijgt bij de classis Brielle geen voet aan de grond.¹¹⁸³ Twee jaar later weet hij zijn ambities toch waar te maken want op 30 september 1600 verschijnt hij (onder de deels gelatiniseerde naam Aegidius Jansz.) in de vergadering van de classis Drenthe te Anloo als aankomend predikant van Dwingelo, gewapend met *nota bene* een testimonium van Pieter Zegers uit Simonshaven en Johannes Vossius uit Spijkenisse. In Drenthe zijn ze niet erg onder de indruk van dit testimonium: ze hebben natuurlijk in de gaten dat Zegers en Vossius het stuk niet als preses en scriba ‘classicaliter’ hebben ondertekend en ze vragen dan ook naar een attestatie van zijn vorige gemeente en van zijn examen, die hij (meester Gielis) uiteraard niet kan tonen. De classis Drenthe verwijst hem naar Groningen ‘ende van alles thoevoorn verhaelt goede attestatie dem classi thoe thonen, voor alear dat hij voor een lidtmaet des classis sal geaccepteert worden’.¹¹⁸⁴

Als in 1600 de predikantsplaats in Ooltgensplaat vrij komt door het overlijden van Carel van den Broecke, wil Pieter Zegers er heen omdat hij, zoals we al eerder zagen, daar beter onderwijs voor zijn kinderen verwachtte.¹¹⁸⁵ De classis gaat akkoord en in Ooltgensplaat blijft het een aantal jaren, op enkele ‘kleinigheden’ na, redelijk rustig rond de persoon van Zegers. Maar op 16 juni 1603 brengen de visitatoren verslag uit van hun bevindingen in Ooltgensplaat en dan blijkt de kerkenraad klachten over hun predikant geuit te hebben. Een viertal predikanten, waaronder Donteclock, wordt gecommiteerd om op onderzoek uit te gaan en komen terug met een lijst beschuldigingen. Uit de acta van een extraordinaire vergadering te Brielle worden de details niet echt duidelijk maar het gaat in elk geval om veelvuldige afwezigheid, waarvan hij beweerde dat die was ‘gesciet met advys van de classe’, ‘al te groote familiariteyten die hy houdt met den stadhouder’, het uithuwelijken van een ‘sekere dochter’ waarover hij voogd was aan zijn neef, financiële betrokkenheid bij een hofstede waarop een zwager van hem woont en zo nog wat financiële zaken. Hij bekent schuld maar de classis behoudt zich wel het recht voor dat als ‘soo hy hem voorteaen verloopt, dat het aude oock weder opgehaelt werde.’¹¹⁸⁶

Gezien het laatste voelde de classis natuurlijk wel aan dat achter de affaire Zegers nog lang geen punt gezet kon worden. In april 1604 is het inderdaad weer raak.¹¹⁸⁷ Zegers blijkt nog steeds verwickeld ‘in de

---

beroepinge hebbende raedt weet met den classe om die reste’ (brief van Johannes Vossius uit Spijkenisse, 15 juni 1598, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 9.)

¹¹⁸⁰ ACBr 12 okt. 1598.

¹¹⁸¹ Voorjaar 1599 verneemt de classis dat Pieter Zegers zijn studie en ambt naarstig waarneemt en trekt het besluit over het voorgenomen herexamen in, ACBr 27 apr. 1599.

¹¹⁸² ACBr 28 okt. 1598, de daarvan opgemaakt acte: ACBr 16 nov. 1598: ‘Ende wat voorder aengaet alle andere clachten mitsgaders hevicheden ten wedersyden gevallen syn in de liefde t’samen gesmolten ende is vergeten gestelt, gelyck dienvolgende Reynerus bekent eenige hevighen woerden tegen Vossium ende Pieter Segers uuyt haesticheyt by hem gesproken te zyne geweest.’

Zegers stak graag zijn neus in andermans affaires. Uit de acta van de classis Dordrecht blijkt dat hij zich ook bemoeide met een onenigheid tussen Stephanus Duppengieser, predikant in Heinenoord, en Jan van Campen, predikant in Oud-Beijerland, waarvoor Zegers zelfs voor de classis Dordrecht wordt gedaagd, Van Dooren (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1573-1600*, 488, 492 (31 mrt. 1598 en 2 juni 1598).

¹¹⁸³ ACBr 25 aug. 1598.

¹¹⁸⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden VIII*, 11-12.

¹¹⁸⁵ ACBr 13 nov. 1600; zie ook hiervoor pag. CLIV.

¹¹⁸⁶ ACBr 23 juni 1603.

¹¹⁸⁷ ACBr 7 apr. 1604.

coop ende handelinghe van de hofstede onder de Plate’, stelt zich lichtvaardig borg ‘voor axcysenaers die anders geen borge en connen crygen’, neemt quasi een beroep aan naar Middelharnis alleen om ‘die van de Plate den pols te tasten’ etcetera. Pieter verdedigt zich, maar de classis oordeelt dat hij schuldbekentenis moet afleggen, zich voortaan ‘voorsichtelyck ende stichtelyck’ te gedragen en zinspeelt op ontzetting uit de dienst als hij zijn leven niet betert.¹¹⁸⁸ In de volgende vergadering komt die schuldbekentenis er inderdaad, maar dan blijkt inmiddels zijn zondenregister weer langer te zijn:

‘Dat meer is van dat hy sal vermaent worden: van dat hy syn cosyn heeft gerecommandeert tot het stedehouderschap, dat hy buyten zyn ampt sich heeft gemoyt met de curatien der siecten, dat hy heeft verswegen het ‘tgene hy op syn gemeynte heeft begeert belangende de ontslaginge van zyne dinst, ten laesten dat hy in voorgien tyden geloochent heeft dat hem de hofstede aenginck.’¹¹⁸⁹

Zegers, die zelf ook wel inziet dat hij zo niet verder kan, vraagt dan om zijn ontslag. Maar opmerkelijk genoeg gaat de classis daar niet op in. Zij ziet liever dat hij doorgaat en met zijn gemeente en nabije collega’s ‘gerustelyck’ omgaat. Pas als het echt niet anders kan dan wil zij wel meegaan in zijn verzoek en uitkijken naar een andere gemeente. Zegers bekent daarop schuld maar erg lang staat hij niet meer in Ooltgensplaat. In de loop van 1606 vertrekt Zegers naar Middelharnis, waar eerder dat jaar Johannis van Heuckelom het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Daar is hij nog maar net of hij heeft al weer onenigheid met de weduwe van Carel van den Broecke, zijn voorganger in Ooltgensplaat, over de interpretatie van de koopakte van een huis; de Brielse predikanten spenderen er een extraordinaris vergadering aan met de ‘naestgesetene’.¹¹⁹⁰

Dan komt er in het najaar een brief binnen bij de classis van een jonker van Thienen,¹¹⁹¹ die er niet om liegt. Hij noemt Pieter Zegers ‘een schandael ende peste der kercken, tot een tantstoker ende aenwas der vianden der waerhey’ en roept de classis op haar toezichhoudende taak ten opzichte van deze predikant eens ernstig te nemen.¹¹⁹² De broederen, waarschijnlijk toch wel geschrokken (en misschien nog wel eens gedacht hebbende aan het aanbod van Zegers om ontslagen te worden), hebben ‘eyndelyck op de sake wel gelet, geresolveert dat men neerstelyck naer de sake soude vernemen ende dat die van de classe wel soudin informeren ende dan handelen met Pieter Segers naer behooren’. Een breed opgezet onderzoek leverde een lijst op met 18 beschuldigingen.¹¹⁹³ Het voert te ver deze hier alle langs te lopen, een kleine bloemlezing moge volstaan. Exemplarisch voor Pieters financiële handel en wandel en hoe hij mensen om de tuin wist te leiden is het volgende. Pieter had een schuld bij de heer van Obdam, die op een gegeven moment beslag had laten leggen op het uit te keren traktement bij het Geestelijk Kantoor te Brielle. Toch wist Pieter de rentmeester van het Geestelijk Kantoor, Commersteijn, wijs te maken dat hij Obdam had ‘gecontenteert’ waarop Pieter er met zijn traktement van door ging.

‘Maer Opdam in den Briel comende, verclaerde ‘tselve onwaerachtich te zyne, seggende soo hy ’t niet en hadde gelaten om andere vrome diennaers wille, hy soude Pieter Segerz. by den hals doen grypen ende op de vangepoort gesettet hebben.’

---

¹¹⁸⁸ ACBr 9 juni 1604, 23 juni 1604.

¹¹⁸⁹ ACBr 13 juli 1604.

¹¹⁹⁰ Het ging over de vraag of het betreffende huis al dan niet vrij van lasten werd overgedragen, ACBr 30 juli 1606.

¹¹⁹¹ Zie SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 70, ongedateerd (1608). Het moet hier gaan om Andries Jacobsz. van Thienen, geboren te Ooltgensplaat en later baljuw van Noordwijkerhout. Hij zal in Ooltgensplaat (materiële) belangen hebben gehad die door Pieter Zegers werden geschaad, Lucas, ‘De familie van Thienen’, 212-213, Hoek, ‘Leenkamers Wassenaar’, 550.

¹¹⁹² ACBr 3 okt. 1606.

¹¹⁹³ ACBr 24 jan. 1607. Het is de enige ordinaris vergadering die in de winter is gehouden!

Nog een voorbeeld: Zegers leent geld van een Flakkeese boer, en geeft hem een vordering op het Geestelijk Kantoor. Zegers gaat naar het Geestelijk Kantoor, loochent de vordering van de boer en trekt zelf het geld.

In Ooltgensplaat was hij in opspraak geraakt doordat hij dikwijls onder het voorwendsel dat hij haar voogd was, een weduwe bezocht ‘die wyn tapt’ en daar somtijds tot diep in de nacht bleef. Hij geeft zich uit voor chirurgijn, terwijl hij zijn handen vol zou moeten hebben aan het ambt van predikant. In Ooltgensplaat zou hij een vrouw ‘duer een dranc om den hals geholpen’ hebben. Bovendien declareert hij onredelijke tarieven voor zijn medische hulpverlening.

Pieter Zegers reageert, deels met uitvluchten, deels met halve waarheden of hele leugens, deels met ontkenningen.¹¹⁹⁴ Op 7 augustus 1607 is de classis zo ver dat, de hele affaire ‘seer verwerret gevonden zynde’ vaststelt dat de antwoorden van Zegers nog niet voldoende helderheid verschaffen en dat de broeders zich ‘tot breedere onderrichtinghe ende naerdere versekeringe sullen informeeren om daerna finalyck in de sake Petri voors. te resolveren’. Zegers moet beloven zich intussen van alle bezigheden, die niets uitstaande hebben met zijn ambt, te onthouden. Het finale oordeel van de classis wordt tenslotte op 10 en 11 juli 1608 in een ordinaris vergadering in Ouddorp geveld. Pieter Zegers wordt door de classis geoordeeld de ‘bedieninge des goddelycken Woorts’ onwaardig te zijn en van zijn dienst vervallen verklaard.¹¹⁹⁵ Een beroep op de synode, behandeld door de gecommiteerden van de synode, heeft hem ook niet mogen baten. Op advies van de gecommiteerden heeft Pieter Zegers tenslotte een schuldbekenenis afgelegd en een schriftelijke verklaring daaromtrent ondertekend.¹¹⁹⁶ Hij vertrekt naar Zaltbommel en wordt in 1609 predikant in Kerkdriel.¹¹⁹⁷

Nicolaas Rushius

Het geval van ds. Rushius van Ouddorp is in zoverre bijzonder, dat hier geen sprake is van ernstige afwijking in de leer, noch van ernstige misstappen in zijn levenswandel maar wel een zodanig moeilijk gedrag dat van een stichtelijke bediening van zijn ambt geen sprake meer kon zijn.¹¹⁹⁸ Zijn geval werpt bovendien ook wel enig licht op de verhouding tussen de classis en de particuliere synode en in het bijzonder de synodale gedeputeerden, die in dit conflict toch wel een aparte rol spelen.

Nicolaas Rushius was van geboorte een Engelsman, die in 1609 als fellow van het Christ’s College in Cambridge werd verwijderd, vanwege een door hem gehouden preek in de St. Mary’s church waar hij uitdrukkingen had gebezigd als ‘gorbelyed clergy’ en ‘develish parasytes’.¹¹⁹⁹ In Nederland horen we indirect voor het eerst over hem in 1614. Hij is op dat moment Engels legerpredikant in Breda, naar verluidt zonder geëxamineerd te zijn.¹²⁰⁰ Een jaar of zes later ontmoet hij de gedeputeerden van de classis Dordrecht en krijgt toestemming een propositie te houden en, voorzien van een aanbeveling van ds. Dibbetzius van Dordrecht, te gaan preken in de kerk van Besoyen.¹²⁰¹ Twee dagen later proponeert hij inderdaad en wel zodanig dat ‘hij haer sonderling behaecht heeft’.¹²⁰² Maar in Besoyen valt hij minder in

---

¹¹⁹⁴ Zie ACBr 24 jan. 1607, 24-25 apr. 1607, 7 aug. 1607.

¹¹⁹⁵ ACBr 10-11 juni 1608.

¹¹⁹⁶ ACBr 6 okt. 1608.

¹¹⁹⁷ In 1620 wordt hij ook daar afgezet, Van Lieburg, *Repertorium* I, 226. Zie voorts de gegevens over hem in de prosopografische bijlage, pag. 633.

¹¹⁹⁸ Over hem ook: Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 246-247.

¹¹⁹⁹ Sprunger, *Dutch Puritanism*, 180-181. De volledige tekst van het banvonniss over Rushius in Howell, *A complete collection*, 723-728. De uitdrukking ‘gorbelyed clergy’ betekent letterlijk zoiets als ‘rondbuikige geestelijkheid’.

¹²⁰⁰ Roelevink (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1601-1620*, 550 (26 aug. 1614).

¹²⁰¹ *Ibidem*, 757 (3 juni 1620).

¹²⁰² *Ibidem*, 761 (5 juni 1620); voetnoot 16 op deze pagina refereert nog aan een doorhaling in de Dordtse acta waarin gesproken werd van problemen aangaande de persoon van Rushius. De doorhaling was uiteraard in het voordeel van Rushius.

de smaak: daar heeft men zich ‘wat gestooten aen sijn tael dewijl die soo plat Neerlants niet en viel’.¹²⁰³ De classis laat hem om die reden nog een keer proponeren in de Augustijnenkerk, 2 juli ‘ten ses uyren’, en als een afvaardiging hem heeft beluisterd, is de conclusie dat er nauwelijks sprake is van een Engels accent en dat het bezwaar van Besoyen niet meer is dan een ‘criegelicheyd’.¹²⁰⁴ Sterker nog, men wil hem graag binnen de classis Dordrecht zien te houden. Rushius is op dat moment wel in gesprek met een ‘seecker plaetse in Hollant’ maar moet beloven dat, als dat contact zonder resultaat blijft, hij niet met een andere classis in zee gaat. Voorlopig zal hij zich dan in Dordrecht vestigen.

Intussen blijkt ook de gemeente Giessen-Oudekerk hem niet als predikant te willen hebben.¹²⁰⁵ De gedeputeerden van de classis Dordrecht gaan onverdroten door en plaatsen hem als nummer 1 op de lijst van aanbevolen kandidaten voor de vervulling van vacatures en Rushius krijgt toestemming op vacante plaatsen voor te gaan.¹²⁰⁶ Ondertussen is hij nog in de classis Gorinchem opgetreden. In de vergadering van deze classis ligt rond diezelfde tijd een aanbevelingsbrief van de Dordtse predikanten op tafel, en zelfs nog een afzonderlijke brief van de Dordtse predikant Balthazar Lydius ‘die hem ooc ten hoogsten is recommanderende’.¹²⁰⁷ Maar ook de gemeente van Arkel, waar Rushius enkele keren heeft gepreekt, loopt niet warm voor hem ‘doordien de huyslieden (...) sine tale niet wel conden verstaen.’

Dat is dus de situatie waarin Rushius zich eind september 1620 bevindt: inmiddels door meerdere plattelandsgemeenten niet begeerd maar sterk geruggesteund door de classis Dordrecht. Zo ontmoeten we Rushius in de vergadering van de classis Brielle van 20 en 21 oktober 1620 in Oudendorp. Uit de geloofsbrief van de Ouddorpse delegatie blijkt dat deze hem wil beroepen. Hoe Ouddorp hem op het spoor gekomen is, is niet helemaal helder, maar in de toelichting die de classis twee jaar later geeft op zijn schorsing wordt wel gesproken over ‘de recommandatie eeniger broederen van Dordrecht (ten aensien van synen hoogh dringenden noodt ende last der kercke van Dordrecht synes onderhouts halven)’.¹²⁰⁸ Het is heel goed denkbaar dat in de contacten die voorafgingen aan het beroepen van de Goereese predikant Gosuinus Buytendyck door Dordrecht¹²⁰⁹ de vacature in Ouddorp in het vizier van de Dordtenaren is gekomen en dat zij Rushius met de Ouddorpse gemeente (buiten de classis Brielle om) in contact hebben gebracht. De classis Dordrecht moet na de herhaalde afwijzingen van verschillende gemeenten toch wel wat met hem in de maag hebben gezeten. Eén ding is wel waarschijnlijk: met een Engels accent zal men in Ouddorp, gezien de vele contacten van dit dorp met de overzijde van de Noordzee, minder moeite dan elders hebben gehad.¹²¹⁰

Maar de Brielse classis wil uiteraard, om het eigentijds te zeggen, zijn ‘CV’ wel eens zien. Rushius legt dan enkele testimonia op tafel: één van de kerk van Amsterdam, één van ds. Amesius, één van Thomas Potts, predikant van de Engelse gemeente te Amsterdam en één uit zijn voormalige Engelse woonplaats. De stukken gaven een goed getuigenis ‘nopende syne geleertheyt ende godsalicheyd.’ Gevraagd naar zijn verleden als predikant verklaarde Rushius dat hij twee en een half jaar ‘in actuelen dienst’ was geweest en ‘deur den bisschop d’oplegghinge der handen ontfangen hadde, presenterende ’tselve te doen blyken wanneer ’t den broederen believen soude.’ Als reden van zijn vertrek uit Engeland gaf hij ‘dat hy verclaecht was dat hy in den kerckendienst comende, niet en hadde ondertheyckent de gemeene

---

¹²⁰³ *Ibidem*, 766 (1 juli 1620).

¹²⁰⁴ *Ibidem*, 768. Toch konden er wel degelijk taalproblemen zijn, zie over de taalproblemen bij de Engelse Hervormde kerk in Amsterdam, Carter, *The English Reformed Church*, 49-50.

¹²⁰⁵ *Ibidem*, 774 (5 aug. 1620).

¹²⁰⁶ *Ibidem*, 777-778 (9 sept. 1620). Een paar weken later krijgt hij zelfs f50 uitgekeerd voor zijn diensten, *ibidem*, 781 (22-24 sept. 1620).

¹²⁰⁷ Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, 517 (7-8 sept. 1620).

¹²⁰⁸ ACBr 26 apr. 1622.

¹²⁰⁹ Buytendyck vertrok inderdaad naar Dordrecht en stond daar vanaf 1620 tot aan zijn dood in 1661.

¹²¹⁰ Bekende Ouddorpse inderdaad als Grinwis (Greenwich) en Sandifort (Sandforth) hebben Engelse wortels. Hoewel: als de lidmaten wordt gevraagd waarom zij wegblijven uit de kerk, geven zij aan dat zij ‘den predicant niet conden verstaen noch in sijn leere geen troost conden scheppen’, SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E131, nr. 167.

ordonnantie die aldaer was, dewelcke hy met goede conscientie niet onderteyckenen conde, overmidts sekere cruysingen ende andere superstitionen die by hun gebruyckt worden.¹²¹¹ Afgezien van de mogelijkheid dat de verslaglegging in de Brielse acta niet helemaal volledig is, is het in dit verhaal toch uiterst merkwaardig dat Rushius in alle talen zwijgt over zijn reeds jarenlange verblijf in de Nederlanden en ook niet met de Dordtse aanbevelingen op de poppen komt. Hoe het ook zij, de classis gaat accoord met het beroep van de Ouddorpse gemeente mits Rushius zijn bevoegdheid tot de ambtelijke dienst kan bewijzen en mits hij de classis zijn gaven heeft gedemonstreerd.¹²¹² Rushius zelf laat er geen gras over groeien: voor de classis een definitief besluit kon nemen was hij al naar Ouddorp verhuisd. Deze tamelijk ‘ongewoonelycke wyse van doen’ leidde weliswaar tot bevreemding maar werd ‘na den aert der liefde ten besten geduydet’ en hoewel de classis toch niet zijn precieze antecedenten kwam te weten ‘so heeft nochtans de compassie ende goede hope de overhandt genomen tegen alle suspitien ende besorghingen des quaets’: het beroep werd geaprobeeret en Rushius kon worden bevestigd.¹²¹³

Al spoedig zijn er tekenen die erop wijzen dat het niet goed gaat tussen Rushius en zijn kudde.¹²¹⁴ Enkele broeders zullen Ouddorp gaan visiteren en brengen de vergadering daarna verslag uit.¹²¹⁵ Het is dan al zo ver gekomen dat men zal proberen Rushius te verplaatsen; ondertussen worden de Ouddorpers aangespoord de kerkgang niet achterwege te laten. Rushius zelf wordt vervolgens vermaand tot ‘sachtmoedicheyt tegens de ledematen der gemeente om daerdeur haer affectie t’hemwaerts te winnen, item tot de besoeckinge derselver’ en om op de zondag in de namiddag catechismus te preken.¹²¹⁶ De volgende vergadering echter loopt uit de hand. Rushius blijkt namelijk niet in staat personeel te houden. In de latere toelichting op zijn schorsing staat dat hij in korte tijd 14 of 15 ‘jongwyfs heeft versleten’. Het bontst maakt hij het wel in augustus 1621 toen hij met een dienstmeisje

‘synde van Engelsche ouderen ende wat subjecter dan de Nederlantsche meyssens, soo huyschild’, dat se hem was ontloopen naer Goedereede, ende dat hy selve haer was gevolght tot in Goedereede toe: alwaer hy se, naerdats hem eenmael uyt vreesse van qualick getracteert te worden, deur eenen omwegh ontweken was, ten tweeden male gevonden hebbende, met geweldt heeft aengegrepen ende in presentie van alle de toesienders metten arm genomen ende voortgetrocken ofte gestooten tot buyten der stadt, ende alsoo voorts naer ’t Ouddorp toe, snydende onderwegen een roede van de boomen, doch t’ huys comende, heeft de roede gespaert ende in plaetse van dien de meyt met een geknoot touw geslagen: waerdeur de meyt hem wederom ontloopen is ende d’oorsaecke van dien ruchtbaer gemaect, also dat men hem, wanneer hy binnen Goedereede quam, opentlycken by der straten nariet, ende binnen ’t Ouddorp was daerom groote ontsteltenisse onder alle personen.¹²¹⁷

De classis vraagt hem, onder dreiging met schorsing, hierover schuldbekentenis te doen. Rushius peinst er niet over en heeft met ‘seer groote ongestuymericheyt ende veele bittere ende smadelycke woorden tegen de broederen sonder eenich respect uytvarende’ zijn collega’s voor al wat lelijk is uitgemaakt.¹²¹⁸ Hierop wordt Rushius ‘gesuspendeert’ en roept de classis de hulp van de gedeputeerden van de synode in. Dat zijn er vier, onder wie in dat jaar nu net ook Johannes Dibbetzius, de vroegere beschermheer van Rushius. Het kan geen toeval zijn dat, als de afgevaardigden van de classis te Delft met de gedeputeerden van de synode spreken, zij te horen krijgen dat de genoemde gedeputeerden ‘een mishagen’ in de handelwijze van de classis hadden ‘als ware het te haestich ende sonder haer Edele advys geschiedt’ en het nodig vinden de zaak nog eens te heroverwegen.¹²¹⁹ Een delegatie van de classis wist daarna met Rushius

---

¹²¹¹ ACBr 20-21 okt. 1620.

¹²¹² ACBr 20-21 okt. 1620.

¹²¹³ ACBr 26 apr. 1622.

¹²¹⁴ ACBr 20-21 apr. 1621.

¹²¹⁵ ACBr 4 mei 1621.

¹²¹⁶ ACBr 14 juli 1621.

¹²¹⁷ ACBr 26 apr. 1622.

¹²¹⁸ ACBr 23 aug. 1621.

¹²¹⁹ ACBr 19-20 okt. 1621.

en de Ouddorpse kerkenraad de zaak zo te regelen dat de schorsing van Rushius onder zekere voorwaarden zou kunnen worden opgeheven.¹²²⁰ Toen de classis in het voorjaar van 1622 de zaak weer ter hand nam kwam het echter weer tot een harde confrontatie met Rushius, zelfs in tegenwoordigheid van de synodale gedeputeerden Rosaeus en Swalmius.¹²²¹ Inmiddels was de kerkgang in Ouddorp zodanig verlopen dat niet meer dan vijf of zes manspersonen nog ter kerke kwamen, zodat het losmaken van Rushius van zijn gemeente onvermijdelijk was. Tot die conclusie kwamen ook een zevental, door de synode van Gorinchem aangewezen, gedeputeerden (waaronder Dibbetzius) die met enkele gedeputeerden van de classis op 27 juli 1622 in Ouddorp zijn geweest.¹²²² Toch moet het oordeel van de synodale gedeputeerden voor de classis een koude douche zijn geweest. De synodale gedeputeerden oordeelden namelijk ‘den persoon Rushii een goedt predicant ende dienstknecht Christi te wesen, bequaem om de kercke Gods in andere plaetsen te bedienen’ maar dat hij niet meer met stichting in Ouddorp kon dienen en ‘dat de classis een geheel jaer deselve kercke tot synen profyte sal bedienen.’ En op protesten van de zijde van de classis repliceerden de synodale gedeputeerden ‘dat de classis haer noch hadde te bedancken, dat se den man alsoo quyt worden etc.’¹²²³ Een toch wel kras staaltje van de uitoefening van synodaal gezag ten opzichte van een classis.

Overzien we deze nogal stormachtige affaire dan blijven we toch met enkele vragen zitten. Want zelfs als we aannemen dat de classis Brielle de beschuldigingen tegen Rushius heeft overdreven en aangedikt, dan nog blijft staan dat Rushius op zijn minst een niet al te gemakkelijk heerschap moet zijn geweest. De doorhaling in de acta van de classis Dordrecht aangaande problemen rond zijn persoon waarop al eerder is gewezen krijgt in het licht van de latere gebeurtenissen in elk geval wat meer reliëf.¹²²⁴ Maar wat heeft de Dordtse predikanten dan bewogen zich zo aan deze man te committeren? En hadden al die plattelandsgemeenten, die Rushius om wat voor reden dan ook niet als hun predikant wensten, dan ook geen gelijk? En waarom heeft Dordrecht, althans zo lijkt het, Rushius buiten de classis om op een slinkse manier in Ouddorp geplaatst weten te krijgen? Waarom zwijgt Rushius, als hij voor het eerst in de classis Brielle verschijnt over zijn Dordtse connecties? En speelde, toen de zaak in Ouddorp uit de hand liep, ook niet de angst voor gezichtsverlies voor iemand als Dibbetzius mee? Veel vragen, die hier helaas (nog) onbeantwoord moeten blijven.

Wat in de acta niet naar voren komt maar mogelijk wel een rol gespeeld heeft is het feit dat Rushius een puritein was. Al voordat hij naar Ouddorp was gekomen had hij in de classis Dordrecht al tot irritatie aanleiding gegeven ‘nopende zijn precijs drijven van het onderhouden des sabbaths, nederdalen Christi ter hellen, eenige soorte van verrottinge die Christus aen den lichame in den grave soude onderworpen geweest zijn ende eijntelick dat hij een Puriteijn was.’ Wat de puriteinen betreft, zei Rushius ‘dat hij noijt beter Christenen heeft gekent als deselve’ maar, zo voegde hij er wijselijk aan toe, niet dat hij zich ‘daerover suijsverder hout als andere, wanneer hij geseijt heeft dat hij een Puriteijn is.’¹²²⁵

Na een mislukte poging predikant te worden van de Engelse gemeente in Brielle kwam hij in april 1623 als predikant terecht in Sint Anthoniepolder. Dat was dus voordat de eerder genoemde termijn van een jaar waarvoor de classis Brielle zijn tractement moest opbrengen, voorbij was. De synodale gedeputeerden deelden de classis in april 1623 mee dat zij daarmee van haar verplichtingen was ontslagen. Wel knoopten zij er het verzoek aan vast om Rushius ‘eenige vereeringe’ te geven voor de periode waarin hij ook in Goedereede diensten had waargenomen in de hoop dat de classis Brielle ‘aen het gepasseerde niet en sullen gedencken, maer vele meer, de liefde plaetse gevende, aenmercken den soberen staet van sijne

¹²²⁰ ACBr 14 dec. 1621.

¹²²¹ ACBr 26 apr. 1622 met een uitvoerige opsomming van de klachten tegen Rushius.

¹²²² Knuttel, *Acta particuliere synoden Zuid-Holland – 1621-1633*, 57-58; ACBr 27 juli 1622 en de terugkoppeling daarvan in de classicale vergaderingen van 6 sept. 1622.

¹²²³ ACBr 6 sept. 1622. Rushius is naar St. Anthoniepolder vertrokken en in 1627 verdrongen.

¹²²⁴ Zie noot 1202.

¹²²⁵ NA, AC Dordrecht, inv.nr. 6, fol 96 (2/3 juni 1621). Conclusie van Kleyn, *Bijzonderheden*, 7-8: puritanisme en contra-remonstrantisme gaan niet *per se* samen.

familie'.¹²²⁶ De brief is ten opzichte van de classis verzoenend van toon als omtrent Rushius nog wordt opgemerkt dat

'hij is, als uwe Edele weten, een vreemdelinck, wat van sijntwegen soude mogen sijn misdaen, is geschiet door onwetentheit van de order deser kercken, ende door onbedreventheit in dagelijcksche conversatie, niet wetende hoe hij sich moeste accomoderen nae de humeuren van ons land. In de leere is hij suijsver, ende anders vroom van leven, heeft oock eenige qualiteijten, waermede hij Godes kercke, soo wij hopen, eenigen dienste sal connen doen, soo wanneer hij hem nae onse order ende landwijse sal schicken.'

Hoewel de classis vond dat Rushius een 'vereeringe' niet 'meriteerde' gaf men 'tot bewijs van haere affectie, oock om de voorbede van de deputatis synodi' een bedrag van *f* 25.¹²²⁷ Met Rushius zelf is het overigens tragisch afgelopen: in 1627 kwam hij door verdrinking om het leven.

TOEPASSING VAN DE TUCHT: SCHORSING EN OVERPLAATSING

Tijdelijk ontzetting ('suspenderen') was vaak een voorstadium voor een definitieve ontzetting of afzetting uit het ambt. Maar het gebeurde ook wel dat na kortere of langere tijd en na getoonde boetvaardigheid de suspensie weer werd opgeheven, eventueel in combinatie met verandering van standplaats. Deze gevallen worden hier besproken.

Andries Cornelisz.

Het vroegste geval van schorsing heeft nooit de classicale acta bereikt om de simpele reden dat de classis er nog niet was. Het speelde zich af eind 1573 begin 1574 en we zijn ervan op de hoogte dankzij een brief van de gehele kerkenraad van Brielle aan Arent Cornelisz. in Delft, gedateerd op 6 maart 1574. De kerkenraad wendde zich met het geval tot hem om advies.¹²²⁸ In plastisch taalgebruik maakt hij de Delftse predikant er deelgenoot van dat 'den duvel een sulcken heerlycken sterre als onsen broeder Andries Corneliss. van den hemel opten aerde hadde geworpen.' Andries had namelijk, nadat hij weduwnaar was geworden, gedurende zeven maanden het bed met zijn dienstbode gedeeld 'op beloftenisse (so sij seijden) van malcanderen te trouwen'. Toen de gevolgen daarvan niet uitbleven had Andries, opdat hij 'haere sonden onder den huwelycken staet soude moghen bedecken' zijn dienstbode eerst, hoewel, zo schrijft de kerkenraad, 'daer niet veel godsalicheijts in en was', als lidmaat in de 'ghemeynte Godes ende aen de tafel des Heeren inghevoert'. Maar die opzet 'heeft Godt also niet belieft, dewelcke door den grooten buijck des dienstmaeghts door de gansche stadt sulx heeft ruchtbaer ghemaect eer zij tot de trouwinghe conden comen.'

Men kan zich de ontsteltenis van de kerkenraad voorstellen. Beiden moesten hun schuld belijden van 'hoerdom' en van het met 'gheveijnsthet' deelnemen aan het avondmaal. En verder is Andries 'door 't ghevoelen der kercke van Dordrecht ende oock daermede stemmende onse ghansche classe' van zijn dienstwerk ontheven totdat daarover verder zou worden beslist door de synode 'dewelcke wij nu in sulcken standt bij de 4 maenden hebben verwacht, maer te vergheefs.' Ondertussen blijft het werk in de gemeente liggen, Gerardus kan het werk niet alleen aan en de kerkenraad is bang dat langer wachten de

---

¹²²⁶ SAVPR, AC Brielle, inv. nr. E131, nr. 174.

¹²²⁷ SAVPR, AC Brielle, inv. nr. E3b, fol. 10 (25 apr. 1623).

¹²²⁸ De Jager kende deze casus ook niet; wel weet hij te melden dat Andries 'om een ons onbekende reden waarschijnlijk ontzet van zijn ambt' was en dat hij er in 1573 weer in werd hersteld; De Jager, 'Andries Cornelisse', 139. Wils, *De Reformatie en beeldenstorm in Den Briel*, 430-431 veronderstelde een verband tussen de schorsing van Andries en een dubieuze rol bij het verhoor van de martelaren van Gorcum, ten onrechte zoals uit de aangehaalde brief blijkt. De brief zelf (in het handschrift van Gerardus Gallinaeus, die hem ook mede heeft ondertekend): GAD, AHG Delft, inv.nr. 40. Veltenaar, *Kerkelijke leven*, 83-84 veronderstelt dronkenschap.

kerk van Brielle tot een ‘irreparabele ruine’ brengt hetgeen ‘ons ten ionghsten daghe (...) afgheeijscht’ zal worden.

Moet Andries, nu hij zijn boetvaardigheid heeft getoond in zijn ambt hersteld worden of niet? Aan de ene kant staan degenen die vinden dat Andries ‘gerestitueert’ moet worden. En dat zijn er heel veel: ‘de gansche menichte des volx (...) iae de overheijt selfs ende de lidmaten der kercke, metsgaders den meesten deel der dienaren van de consistorie’. En het zal moeilijk zijn iemand anders te vinden met ‘sulcke uutmene gawe van leeren’ als Andries. Boze tongen beweren zelfs al dat Gerardus er de hand in had om Andries ‘die een borger ende seer bemint man in der stadt is’ te ‘helpen verbijten ende begeerdent alleen nae sijn hooft te regeren’. En wat de kerkenraad ook niet wil is de overheid, die achter Andries staat, tegen de haren in te strijken.¹²²⁹

Daar staan natuurlijk weer andere overwegingen tegenover. De stad Den Briel, zo schrijft de kerkenraad, ‘is in hoerdom, overspel ende incestuose byslapinghen overdadich’ en de overheid treedt hier niet tegen op ‘sodat de predicanten op die sonden dickwils donderen moeten’. Het spreekt vanzelf dat Andries op dit punt geen leergezag meer heeft. Het valt te vrezen dat velen die zo voor zijn restitutie zijn er op hopen dan zelf niet meer ‘so heftich’ zullen worden. Nu heeft Andries zelf wel al gezegd dat de laatsten daar niet op hoeven te rekenen, ja dat hij ‘sulx veel heftiger doen wil dan te vooren’ juist wijzend op zijn eigen voorbeeld. Wat ook pleit tegen zijn herstel in het ambt is dat

‘de ordinantien so wel van Vrancrijck als der Nederlantscher kercken, well gheordineert synde, verordent hebben dat een dienaer des Woorts die een ergerlycke sonde als dronckenschap ofte hoerdom bedreven heeft, niet wederom en sal dienen in de plaetse daer hij sulx bedreven heeft.’

Het voorstel van de kerkenraad is evenwel om Andries voorlopig voor de duur van zes maanden in zijn ambt te herstellen en dan te bezien in hoeverre ‘sijnen dienst niet so profijtelyck en is als die te vooren was voor sijnen val.’ Mocht het mislopen dan kunnen we hem altijd nog laten gaan, zo is de redenering van de kerkenraad. We mogen ervan uitgaan dat Arent Cornelisz. hierop positief heeft geadviseerd. Tijdens de eerste vergadering van de classis op 19 april 1574 zit Andries ook aan de vergadertafel. De synode van Dordrecht besloot in juni om Andries in dienst te laten aangezien hij ‘sich na sijnen val ghebetert heeft ende sijnen dienst (...) stichtelick bedient.’¹²³⁰ Het is een casus waarbij de synode zo wijs is geweest om, gelet op de omstandigheden van de tijd (een enorm gebrek aan predikanten) en op de omstandigheden ter plaatse, de hiervoor weergegeven kerkordelijke regel niet al strak te willen hanteren.

Wilhelmus Adriani van Eck

In juli 1574 raakt Wilhelmus van Eck, predikant in Oostvoorne, in opspraak vanwege dronkenschap. Hij belijdt schuld en belooft beterschap.¹²³¹ Toch besluit de classis dat ‘die van den Briel’ naar Oostvoorne gaan om hem te horen preken en ‘na zijn leven te vragen.’ In september worden Wilhelmus de getuigenverklaringen ‘over t’ gerucht van syn ongeregelt leven’ voorgehouden. Het resultaat is van dien aard dat in november de baljuw wordt gevraagd hem ‘van synen dienste aff te houden’.¹²³² Onderwerpt hij zich aan deze tuchtmaatregel dan zal worden geprobeerd hem zijn traktement te laten houden. Zo niet dan zal Andries Cornelisz. ‘de consistorie bewilligen haer clachte over Treslons kindt by de ons te voegen.’ Het laatste slaat op het feit dat de baljuw (Blois van Treslong) de predikant min of meer gedwongen heeft bij hem thuis een huisdoop te verrichten, hetgeen absoluut tegen de kerkelijke regels

---

¹²²⁹ Uit de brief blijkt dat de Brielse overheid het grootste deel van de reiskosten die gemoeid zijn met het brengen van deze brief naar Delft voor haar rekening neemt. Het is wel duidelijk welke kant het Brielse stadsbestuur met de ‘zaak Andries Cornelisz.’ uit wil.

¹²³⁰ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden II*, 148.

¹²³¹ ACBr 15 juli 1574, de schuldbelijdenis heeft hij eerder, op 2 juni, gedaan.

¹²³² ACBr 13 sept. 1574, 15 nov. 1574.

inging.¹²³³ Op 29 november blijkt dat de baljuw Wilhelmus ook nog eens de hand boven het hoofd houdt.¹²³⁴ Op 12 april 1575 spreekt de classis inderdaad een schorsing over hem uit, die echter een maand later al weer wordt opgeheven: hij wordt ‘op goeden hoope aengenomen (...) ende gepromoveert totte dienst, midts dat hij schriftelycken beloftenisse van hem geeven sal aen den classe van sijnder beeteringen.’¹²³⁵ De classis past nu wel de regel toe dat hij niet meer in dezelfde plaats kan blijven; Wilhelmus blijkt later predikant van Hekelingen te zijn. De keuze van die plaats kan geen toeval zijn: Hekelingen ligt in Putten en valt buiten de invloedssfeer van de baljuw van Voorne.

Johannes Hendricksz. Ossius

Over Johannes Hendricksz. Ossius is buiten zijn predikantschap in Zuidland niets bekend. Hij was vanaf het begin in de classis werkzaam. In 1581 wordt gedreigd met afzetting als hij niet afziet van zijn ‘rentmeesterschap’.¹²³⁶ Die functie zal hij hebben neergelegd maar na verloop van tijd komen er toch weer ‘zeeckere clachten’ de classis ter ore. Onderzoek wees uit dat er op zijn levenswandel nogal wat aan te merken viel.¹²³⁷ Hij zou zich in vele dingen

‘groffelijcken vergreepen hebben, namelijk in dronckenscap, tictacken, zyn litmaten der kerken Christi weynich gadeslaende ende hem vergeselsapt mit andre lichtverdige menschen, ende noch twe mannen op den wech soude gedreyget hebben ende hem in andre politische saecken buyten zyn ampt heeft becommert, oock zoe vreedelycken in zyn huyshoudinge niet en levet als het wel betamet.’

Ossius werd geschorst en het lag in de bedoeling lag hem na openbare schuldbelijdenis weer met zijn gemeente te verzoenen, lezen we korte tijd later in de acta dat de gemeente van Zuidland een andere predikant verzocht. Ossius was kort daarvoor overleden.¹²³⁸

Simon Jansz. Philaeus

Simon Jansz. komt in 1582 van Bovenkarspel naar Dirksland, voorlopig voor een jaar om te bekijken ‘oft hy ende syn huysvrouwe die locht soude mogen verdragen.’¹²³⁹ De classis gaat akkoord, maar als hij een klein jaar later om zijn ontslag vraagt met een beroep op deze conditie wil de classis hem toch graag nog houden.¹²⁴⁰ Simon blijft nog in Dirksland. Weer een jaar later blijkt er onenigheid te zijn tussen hem en de schoolmeester, Henricus Postelius. De classis probeert zich echter afzijdig te houden.¹²⁴¹ Wel heeft ze begrepen dat Simon Jansz. ‘den doop is bedienende naer ghedaene alghemeynen ghebede naer de predicatie’ en dat is tegen de regels. Zij vraagt hem dan ook vóór het gebed de doop te bedienen ‘volgens ’t ghebruick der kerken ende ordonantie der synoden’.¹²⁴²

Dan, in september 1585, wordt hij geschorst vanwege een niet nader gespecificeerde ‘leelijcke difamie’.¹²⁴³ Er kan pas sprake zijn van opheffing van de schorsing als hij zich voor de overheid voldoende heeft kunnen ‘purgeren’.¹²⁴⁴ Simon Jansz. beroept zich dan tot ‘meerder vergaderinghe’, maar dat appel heeft hij

---

¹²³³ Art. van Wezel: ‘non alibi neque alias quam in ecclesiae conventu sub concione et catechismo’, Rutgers, *Acta*, 28.

¹²³⁴ ACBr 30 nov. 1574.

¹²³⁵ ACBr 16 mei 1575.

¹²³⁶ ACBr 19 apr. 1581.

¹²³⁷ ACBr 25 sept. 1582 en 8 okt. 1582.

¹²³⁸ ACBr 25 apr. 1583; op 17 apr. 1583 compareert zijn weduwe bij het Hof van Holland, SAVPR, Verzameling fiches i.v. Jan Heijndricksz. van Os, bron: NA, Hof van Holland, nr. 1689.

¹²³⁹ ACBr 7 mei 1582

¹²⁴⁰ ACBr 25 apr. 1583.

¹²⁴¹ Over deze onenigheid: zie hierna pag. CXCVII.

¹²⁴² ACBr 28 mei 1584.

¹²⁴³ ACBr 2 sept. 1585.

¹²⁴⁴ ACBr ibidem en 30 sept. 1585.

nooit geëffectueerd. In april 1586 blijkt Jansz. al in Oudewater te staan. Hij vraagt dan om een attestatie, maar die wil 'Brielle' pas geven als hij zich 'met ettelike lidmaten tot Dyrxlant als oock den broederen classis' heeft verzoend.¹²⁴⁵ Kennelijk is dat gebeurd want de classis stemt er later mee in dat 'men Symon Jansz. zyn afscheyt ende attestatie sal passeren'.¹²⁴⁶

Tot een volledige of definitieve afzetting is het dus in dit geval niet gekomen. Jansz. is weliswaar tijdelijk geschorst maar voordat hij het oordeel van de synode had afgewacht en het conflict met de classis had uitgevochten kon hij kennelijk al weer een predikantsplaats in Oudewater innemen. Later wordt hij nog wel genoemd als kandidaat voor Nieuwenhoorn.¹²⁴⁷

Simon Jansz. heeft in zijn loopbaan nog twee keer met uitzetting uit zijn ambt te maken gehad: de eerste keer in 1589 in Oostzaan¹²⁴⁸ en in 1601 in Meppel. Zijn afzetting in Meppel heeft in Drenthe nogal wat stof doen opwaaien, te meer omdat het een casus was waarin ook de kwestie van de vereniging van de kerk in Groningen en Drenthe een rol speelde (de Drenthen waren daartegen) en ook de zeggenschap over kerkelijke aangelegenheden door graaf Willem Lodewijk van Nassau.¹²⁴⁹ Jansz. werd door leden van de gemeente Meppel bij de classis aangeklaagd als een 'fredebreker (...) een lastersprekiger, schandtstecke ende faemrover, ein loeghenaer, een vervalscher van contractbrieue etc.' waarop de classis Drenthe hem als een 'vuyl verrot lidt' uit de classis verwijderde. Op instigatie van graaf Willem Lodewijk draaide de provinciale synode van Groningen het besluit, dat 'van null und unwerden is tho achten' terug.¹²⁵⁰ Wel kreeg Simon Jansz. te horen dat 'na dem he ein bedaget undt oldt kerckendener iss, he up sick sulvest und sinen denst flitige achtung geven, synen kop matigen und nu vordan sick vor alle frembde bemoyingen wachten und nemande ghene occasie van uprohr oft moyte in kercken of politie geven soll.'

Abraham Jansz.

In het voorjaar van 1595 doet Abraham Jansz. als predikant zijn intrede in de classis.¹²⁵¹ Oorspronkelijk was hij doopsgezind, maar stapte in 1579 naar zijn eigen getuigenis door 'Godsaelige onderrechtinge' van met name ds. Pieter Carpentier over naar de gereformeerde kerk,¹²⁵² waarna hij in 1581 predikant in De Lier werd. Daarna stond hij nog in Delfshaven en IJsselmonde voor hij naar Goedereede kwam. Ruim een jaar na zijn start in Goedereede moet hij al een schuldbekentenis afleggen omdat hij in opspraak is gekomen daar 'hy te groote vryheyt in zyn leven gebruyct' en tevens omdat 'hy hem eenighe dinghen heeft onderwonden, die buyten zynen dinst van denselven niet gevoechelyck en zyn'.¹²⁵³ Met een schuldbekentenis loopt het voor hem nog met een sisser af, maar in het volgende voorjaar blijkt er toch veel meer aan de hand te zijn. Drie dagen lang houdt de classis zich in Brielle met de Goereese predikant bezig en het relaas ervan beslaat in het actaboek ongeveer 11 volgeschreven foliobladen.¹²⁵⁴ Na de classis Brielle zal men ook vanuit de synode zich met de affaire bezighouden: zijn dossier in het Oud Synodaal Archief omvat 51 stukken.¹²⁵⁵

In het algemeen gesproken blijkt Abraham zich allerminst te gedragen zoals men van een predikant mag verwachten. Zo drijft hij in een dronken bui de spot met de classis, weet tijdens een kerkdienst de mensen aan het lachen te krijgen door 'eenen mallen bloet' voor de gek te houden en spreekt, in het bijzijn van

¹²⁴⁵ ACBr 14 apr. 1586.

¹²⁴⁶ ACBr 2 juni 1586.

¹²⁴⁷ ACBr 12 juni 1595.

¹²⁴⁸ In de particuliere synodes van Noord-Holland niet ter sprake gekomen.

¹²⁴⁹ Hierover Magnin, *Overzicht kerkelijke geschiedenis van Drenthe*, 209-215.

¹²⁵⁰ *Ibidem*, bijlage nr. 21-25, 76-83.

¹²⁵¹ ACBr 10 apr. 1595.

¹²⁵² Schriftelijke verdediging van Abraham Jansz. voor de particuliere synode te Gouda, HUA, OSA, inv.nr 670, dossier pag. 5.

¹²⁵³ ACBr 19 aug. 1596.

¹²⁵⁴ ACBr 21-24 apr. 1597, fol. 26v – 32v, vanaf fol. 29 onder de titel: *Ander handeling des classis met Abraham Jansz. aengaende syn persoon ende leven*.

¹²⁵⁵ HUA, OSA, inv.nr. 670.

een Ouddorpse kerkmeester nog wel ('die mach men vraghen '), 'ontuchtelyck' over zijn eigen vrouw. Buiten dat onstichtelijke gedrag draait het bij Abraham vooral om zijn nogal vrije omgang met vrouwen, zijn 'meesteren van degene die men acht betoovert te wesen', valsheid in geschrifte, twistziek gedrag en het lichtvaardig opzeggen van zijn ambtelijke dienst in Goedereede.

Om te beginnen heeft Abraham een werkster, de dochter van een zekere Lucas, een glazenmaker, in huis 'om te wasschen ende te schueren'. Ze stond er om bekend 'onweerlyck' te zijn en van Abraham Jansz. wordt gezegd dat hij in de omgang met zijn werkster een te grote 'familiariteyt' aan de dag legde. Regelmatig komt hij bij haar vader, de glazenmaker, over de vloer en daar had hij samen met de schoonzoon van de baljuw een exemplaar bekeken van het toenmaals bekende boek van Sebastian Münster *Cosmographia universalis*. Met name had hij plezier gehad in een afbeelding van een Indiaanse vrouw, die door haar vrienden op de markt was gebracht 'opdat degene dieder sin in hadde haer mochte ten huwelyck nemen, want sy haer cleederen voor en achter moeste opnemen om beschaut te worden'.

Verder wordt hem nagegeven dat hij in Den Haag bij een kleermaker is geweest wiens vrouw ook geen onbesproken gedrag had, gelet op haar niets verbloemende bijnaam 'Achtken-laet-u-naijen'. De classis heeft het sterke vermoeden dat hij daar 'onweerlyckheit soude bedreven hebben'. Abrahams verweer dat hij daar alleen maar geweest is om een losse knoop aan zijn broek vast te zetten wordt door de classis als ongeloofwaardig terzijde geschoven. Hij zou daarnaast een 'jongfrou' Valkesteyn 'onweerlyck getast ende gehandelt soude hebben in syn canttoir'. De sententie van de classis zegt samenvattend 'dat hem leelycke geruchten van lichtveerdicheyt, onweerlyckheit ende oncuysheyt nagaen, waertoe hy eenighe oorsaken gegeven heeft', een nog enigszins voorzichtige formulering.

In de tweede plaats wordt hem verweten dat hij 'hem nochdien seere behelpt met meesteren van degene die men acht betoovert te wesen'. Zo was een vrouw uit Rotterdam naar hem gekomen 'om van tooverye geholpen te worden'. Ze kreeg een drankje voorgeschreven 'sonder eenige bate te vernemen' maar de Goereese dominee schrijft wel een rekening van 16 gulden, 'vuyl gewin', zo oordeelt de classis.

De handelwijze van Abraham in dezen, waarschijnlijk vooral gemotiveerd door geldzucht, is wel opmerkelijk tegen de achtergrond van de toen nog zeer recente processen tegen enkele inwoners van Goedereede op beschuldiging van toverij.¹²⁵⁶ Ruim tien jaar tevoren lieten op 22 januari 1586 twee vrouwen het leven op de brandstapel na een veroordeling wegens toverij. Twee anderen, een man en een vrouw, uit hun omgeving pleegden, nog voor het tot een veroordeling kwam, zelfmoord. In 1591 begon een tweede reeks van processen in Goedereede. Op 1 mei van dat jaar werd een vrouw, verdacht van toverij, gevangen genomen; zij overleed ruim twee jaar later, op 23 juni 1593, in de gevangenis. Een tweede verdachte werd in 1592 verhoord en stierf van uitputting in de gevangenis. Ze had echter wel bekend en de namen van twee anderen genoemd die weer zuster en halfzuster waren van de eerdere veroordeelden. Laatstgenoemde was echtgenote van de stadssecretaris; zij legde de zaak voor aan het Hof van Holland en stelde zich 'ter purge', waarna werd afgezien van verdere vervolging, een van de eerste successen van de toen nog jonge advocaat Jacob Cats.¹²⁵⁷ Nadat het proces tegen de nog enig overgebleven vrouw zich een tijd lang had voortgesleept, lijkt ook deze zaak doodgebloed te zijn. Waarschijnlijk is zij er levend van af gekomen, vermoedelijk als gevolg van de vrijspraak van twee 'toveressen' uit Schiedam door de Hoge Raad in 1593. Hierna zijn in Holland, op één executie in Gorinchem na, geen doodvonnissen meer tegen toveressen uitgesproken en kort daarop ook geen toverijprocessen meer gevoerd.¹²⁵⁸ Maar met zijn optreden moet Abraham Jansz. natuurlijk wel de herinnering aan de toverijprocessen binnen de zeer kleinsteedse gemeenschap van Goedereede weer hebben opgerakeld.

---

¹²⁵⁶ Hierover De Waardt, *Toverij in Holland*, 113-116. Uitvoerig beschreven door Rollin Couquerque, 'Heksenprocessen te Goedereede'.

¹²⁵⁷ Rollin Couquerque, 'Heksenprocessen te Goedereede', 123-124.

¹²⁵⁸ De Waardt, *Toverij in Holland*, 121-126.

Door Abraham zijn ook twist en onenigheid in Goedereede verwekt 'tot nadeel ende lasteringhe van den dinst des heylighen evangeli'. Zo had hij over een zekere Egbert Frederiksz. een 'schandelijk pasquil' geschreven en deze Egbert rechterlijk doen vervolgen. Ook de baljuw van Goedereede heeft hij tegen zich in het harnas gejaagd door diens vrouw uit te maken voor 'pock mock', een platvoers scheldwoord voor een met de Spaanse pokken¹²⁵⁹ aangedaan persoon. Het liep uit op een vechtpartij tussen de dominee de baljuw die hem '2 oorbanden' verkocht.

Verder neemt de classis het hem bijzonder kwalijk dat hij bij de magistraat van de stad zijn dienst heeft opgezegd en daar heeft 'geopenbaert den inhoud van seker sryven van die van den Briel ende alsoo den rechten wech is te buyten getreden, want hy hadde behooren by den classe te verschynen.' Donteclock, die de betreffende brief had geschreven, voelde zich daardoor genoodzaakt zich tegenover het Goereese stadsbestuur te verdedigen. Het opzeggen van zijn ambt motiveert Abraham behalve met de briefwisseling tussen de classis en het stadsbestuur ook met 'de censure die te voren van de classe tegens hem was gegaen, daeraen hy toonde geen genoeg te hebben'. De classis veegt dat argument echter van tafel: zij vindt zijn opzegging 'lichtveerdelyck ende sonder oorsaeck ende reden'.

Tenslotte tilt de classis erg zwaar aan door hem gepleegde valsheid in geschrifte. Het verwijt was dat hij 'een sekere ordonnantie van de heeren Staten soude hebben verandert oft vervalscht' waarbij hij de zaak nog erger maakte omdat hij 'noch soo vrymoedichlyck het 'tselve derft loochenen.' Het was zijn eerste leugen niet: in het rekest dat aan die ordonnantie voorafging had hij al een verkeerde voorstelling van zaken gegeven door te beweren dat hij in de overgang van IJsselmonde naar Goedereede drie maanden geen dienst had gedaan terwijl, naar later bleek, hij in die drie maanden dubbel tractement had geïncasseerd.

Er zijn geen leerstellige bezwaren tegen Abraham ingebracht. De classis besluit dan tot schorsing totdat hij voor de classis schuldbekenenis heeft afgelegd waarna hij, eventueel met advies van enkele nabij gelegen classes, weer (uiteraard elders, zelfs buiten de classis Brielle¹²⁶⁰) in zijn dienst zou kunnen worden hersteld.¹²⁶¹ In Goedereede gaan echter al snel stemmen op om hem daar weer in zijn ambt te herstellen en Abraham heeft daar ook wel oren naar.¹²⁶² Inmiddels had hij zijn zaak voorgelegd aan afgevaardigden van de classes Delft, Rotterdam en Den Haag. Die adviseerden in hun rapport van 17 juli 1597 dat de

'suspentie (als nu een tyt lanck haer effect gehadt hebbende) mits schultbekenninge als voorgenoempt ende belofte van beteringe voor het toecomende, afgedaen werdde, insonderheyt insiende de tegenwoerdige gelegenheyt van Goedereede, dewylle die van de magistraet aldaer tot meermael, mitsgaders die van de kerckenraet ende de gemeyne burgerye ter predicatie aldaer comende, seer ernstelyc versocht hebbende, dat de voors. suspentie afgedaen ende de voorgenoempde Abraham weder totten dinst aldaer geadmitteert mach werden, met eendrachtighe verclaringe dat syn dinst aldaer merckelycken stichten sal'.

Wel wordt uitdrukkelijk gestipuleerd dat als hij in rechte wordt aangesproken op zijn valsheid in geschrifte, hij onmiddellijk wordt geschorst, totdat 'hy sich daervan volcomentlyck ende den rechte genoeg synde, sal hebben gepurgeert.'¹²⁶³ De classis conformeert zich aan het advies.¹²⁶⁴ Toch is voor Abraham Jansz. de aardigheid er af. In juni 1598 verklaart hij in de classis dat hij 'met onlust ende sonder hope van vruchten te doen' nog in Goedereede staat; hij wil het liefst naar een andere plaats.¹²⁶⁵ Later herhaalt hij nog eens zijn verzoek: met Allerheiligen wil hij weg en hij knoopt er het verzoek aan vast dat

---

¹²⁵⁹ Een benaming voor syfillis.

¹²⁶⁰ ACBr 22 apr. 1597: 'dat hy oock niet en can geleden worden in de classe'.

¹²⁶¹ ACBr 24 apr. 1597.

¹²⁶² ACBr 17 juni 1597.

¹²⁶³ Het advies is in het actaboek ingeschreven, ACBr 21-24 apr. 1598 (34-35). Het origineel, ondertekend door Johannes Uyttenbogaert, in SAVPR, AC Brielle, inv.nr. E130, nr. 4.

¹²⁶⁴ ACBr 29 juni 1597.

¹²⁶⁵ ACBr 16 juni 1598.

de classis ten behoeve van hem de dienst Goedereede nog een half jaar wil waarnemen.¹²⁶⁶ De classis heeft er begrip voor ‘dat ‘t seer moyelyck is met onlust den dienst te betreden’ en staat zijn verzoek toe, wel met de aantekening dat de diensten in Goedereede zullen worden waargenomen ‘sonder nochtans ‘t selve te trecken in consideratie van recompense’.

Maar Abraham begreep heel goed dat weggaan van een plaats één ding is, maar vertrekken met een goede attestatie een tweede. Hij vraagt dan ook dat ‘sominghe beschuldiginghe’ uit het classisboek zouden worden geschrapt ‘overmits deselve (gelyck hy voorgeeft) onwarachtich ofte immers niet genoeg bewesen syn’.¹²⁶⁷ Daar trapt de classis niet in. Lastig is wel dat (wonderlijk genoeg) zowel de kerkelijke gemeente als de magistraat van Goedereede niet toestemt in zijn vertrek.¹²⁶⁸ Dat heeft inderdaad nog even op zich laten wachten want pas uit de acta van april 1600 blijkt dat hij is vertrokken; er wordt dan gesproken over zijn attestatie.¹²⁶⁹ De magistraat volhardt in zijn weigering een attestatie te verstrekken ‘vanwegen syn ongeschict leven ende onnordentlyck vertrecken ende somige andere dingen, die zy daer hebben gehoort, die te schandelyck waren om te verhalen’ en de classis sluit zich daarbij aan. Aangezien Jansz. zich in Waarder wil vestigen wordt de classis Woerden hiervan op de hoogte gesteld.¹²⁷⁰ Zolang hij geen goede attestatie heeft kan hij zijn werk niet aanvangen en Jansz. betreft dan het college van de ‘Raet van State van Hollandt’ erbij.¹²⁷¹ Die sommeert de classis hetzij een attestatie te geven, hetzij de weigering daarvan te motiveren. De classis sputtert tegen: het is immers een kerkelijke aangelegenheid maar zij moet op dat punt (het geven van een motivering) toegeven.

Intussen heeft Jansz. zijn zaak ook bij de particuliere synode aanhangig gemaakt. Die vergadert in augustus 1600 te Leiden en besluit Wernerus Helmichius en Franciscus Lansbergius op de zaak te zetten.¹²⁷² Hun rapportage bevestigde slechts wat al eerder is genoemd. De synode oordeelde nog redelijk mild: hoewel hij geheel en al behoorde afgezet te worden, werd hij voorlopig zes maanden geschorst en als men in die periode ‘van sijne beterschap sal mogen opentlyck speuren’ dan zou hij alsnog een attestatie kunnen krijgen om elders de kerk te dienen ‘welverstaende dat hij eerst syne schultbekenisse doe en deselve tot Goedereede van den predickstoel afgecondiget werde’.¹²⁷³ Dat laatste is nooit meer gebeurd: Abraham Jansz. is nog in datzelfde jaar te Schiedam overleden.

Matthias Pietersz. Dijkman

Matthias Dijkman was afkomstig uit de classis Dordrecht. Daar had hij de gemeenten van Ridderkerk en Westmaas gediend. Bij zijn overkomst naar Abbenbroek in 1582 kreeg hij een attestatie mee en daarin stond dat hij zich in de leer ‘reyn ende suyver gedragen heeft ende noch dragende is, soe veel ons bekent is’.¹²⁷⁴ Over zijn ‘leven en conversatie’ waren echter enige problemen gerezen, die weliswaar met tussenkomst van de Dordtse classis met de gemeente van Westmaas waren uitgepraat, maar toch een verdere vruchtbare dienst aldaar in de weg stonden.

De classis Brielle accepteert hem onder de voorwaarde dat als er klachten komen uit Abbenbroek de broeders ‘hem alsdan voor geen lidmaet der classis langer sullen connen kennen’.¹²⁷⁵ In 1588 moet de classis corrigerend optreden omdat Matthias zich ‘bemoijet heeft met het collecteren van den impost’. De

---

¹²⁶⁶ ACBr 25 aug. 1598.

¹²⁶⁷ ACBr 12 okt. 1598. Later herhaalt hij dit verzoek nog een keer: ACBr 22 juni 1599.

¹²⁶⁸ ACBr 12 en 28 okt. 1598.

¹²⁶⁹ ACBr 26 apr. 1600.

¹²⁷⁰ Uit de acta van de particuliere synode te Leiden in 1600 blijkt dat de classis Woerden niet eens op de hoogte was van zijn komst naar Waarder, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 148.

¹²⁷¹ ACBr 8 aug. 1600. Bedoeld zijn de Gecommitteerde Raden van Holland.

¹²⁷² Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 149. Over de betrokkenheid van Helmichius: Hania, *Wernerus Helmichius*, 169-174.

¹²⁷³ Het oordeel van de synode: Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 165-167.

¹²⁷⁴ De attestatie is in extenso opgenomen in: Van Dooren (ed.), *Classicale acta Dordrecht 1573-1600*, 115.

¹²⁷⁵ ACBr 30 juli 1582.

classis beschouwt zoiets als bezigheden buiten het ambt en verbiedt predikanten voortaan zich hiermee in te laten.¹²⁷⁶

Exact een half jaar later wordt er gesproken over een ‘seecker swaericheyt’ betreffende een zaak die, zo blijkt later, onder de wereldlijke rechter ligt; de classis besluit diens oordeel nog even af te wachten.¹²⁷⁷ In oktober 1589 liggen er concretere zaken op tafel. Er zijn geruchten van ‘dronckenschap ende onregeltheyt des levens’ en Matthias zou gezegd hebben dat de broederen van de classis ‘hem so lastich vielen, dat hij duer mestroosticheyt hemzelve het leven haest zoude mogen nemen’. Tegen zijn collega Coesvelt zou hij uitgevallen zijn: ‘ghij bouf, ghij kawaut, ick sal noch maken dat ghij uzelve verhangen zult’ en in het huis van een zekere Jan van Eertrijck in Zuidland zou hij met geweld hebben bedreigd.¹²⁷⁸ De classis zet hem niet af, maar beschouwt hem voorlopig niet meer als een lid van de classis totdat hij zich heeft kunnen ‘verantwoorden ende ontschuldegen voor den dienaeren van den Briele ende de naestgesetene broederen deser classe.’ Op een extraordinaire vergadering moesten deze broeders tot de conclusie komen dat Matthias de gemeente van Abbenbroek niet meer ‘stichtelick’ kon dienen. Tevens besloten zij dat hij ‘omme zijn wyf ende kinderkens in den dienst aldaer zal gedult ende geleden worden tot meije naestcomende.’¹²⁷⁹ Uit een latere aantekening blijkt dat hij wel op de classis moet verschijnen maar geen stemrecht mag uitoefenen.¹²⁸⁰ Er zal voor hem uitgekeken worden naar een andere gemeente, die hij in juni 1591 vindt in Nieuw-Helvoet dat een combinatie met Nieuwenhoorn vormde.¹²⁸¹ Zoals we al eerder zagen was hij om redenen van gezondheid van vrouw en kinderen niet erg enthousiast, maar veel keus heeft hij niet. Matthias moet beloven zich ‘aldaer stichtelick ende godsalichlick als een vroom dienaer betaempt’ te gedragen, zo niet dan zal ‘de classis hem niet langer en (...) connen lijden.’ Mocht hij om gezondheidsredenen er niet kunnen aarden dan mag hij na een jaar, als zich de gelegenheid voordoet, naar een andere plaats vertrekken. Daar is het nooit meer van gekomen: Matthias overlijdt in september 1593, zijn gezin in behoeftige omstandigheden achterlatend.

Franciscus Borluyt

De Vlaming Franciscus Borluyt wordt in 1583 met de attestaties van de classis Brugge en van de gemeente van Lissewege in de classis verwelkomd.¹²⁸² Hij wordt predikant in Middelharnis. In het voorjaar van 1586 wordt er in de acta gewag gemaakt van een ‘niet cleyne swaricheyt (...) nopende den dienst Francisci Borluyt’.¹²⁸³ Enkele leden van de classis stellen een onderzoek in en rapporteren later een ‘elendige stant der kercken ende geen cleene swaricheden over den persoon van Franchois Borluijt.’ Hij is ongezond in de leer, in de bediening van de sacramenten en in de bevestiging van huwelijken terwijl er nog andere ‘grove stucken’ worden vermeld en wordt daarom voorlopig geschorst.¹²⁸⁴ Borluyt onderwerpt zich aan de vermaningen van de classis en blijft wel gewoon lid van de classis. In de volgende vergadering houdt hij dan ook volgens zijn beurt een propositie over vraag 34 van de Catechismus (‘Waerom noemt ghy hem onsen Heere?’) die door zijn collega’s is ‘geexamineert’.¹²⁸⁵ In diezelfde bijeenkomst ondertekent hij een schuldbekentenis waarin 15 ‘stucken’ worden opgesomd waarin hij zich

---

¹²⁷⁶ ACBr 29 nov. 1588.

¹²⁷⁷ ACBr 29 mei 1589 en 17 juli 1589.

¹²⁷⁸ ACBr 9 okt. 1589.

¹²⁷⁹ ACBr 6 nov. 1589, 1 mei 1590, 19 juni 1590. Zijn zuiverheid in de leer is geen probleem geweest: zijn propositie over vraag 52 of 53 van de catechismus op laatstgenoemde datum wordt door zijn collega’s als ‘schriftmatich ende voor goet bekend.’

¹²⁸⁰ ACBr 6 aug. 1590: ‘dat hy in den classen verschynende daertoe hij gehouden is, nochtans om redenen geen stemme ofte suffragyen hem in denselve sal gegunnet worden.’

¹²⁸¹ ACBr 29 apr. 1591 (zijn predikantschap in Abbenbroek verloopt) en 24 juni 1591.

¹²⁸² ACBr 29 aug. 1583.

¹²⁸³ ACBr 14 apr. 1586.

¹²⁸⁴ ACBr 18 aug. 1586.

¹²⁸⁵ ACBr 22 sept. 1586.

had ‘vergrepen’.¹²⁸⁶ Deels gaat het om eigenmachtig handelen buiten de kerkorde om zoals het zelf aanstellen van ouderlingen, het manipuleren van de kerkenraad en het willekeurig toepassen van de tucht, deels om het aanhouden van traditioneel-roomse gewoonten bij het dopen (huisdoop) en begraven (‘een cruus op die kiste makende, die eerste schoppe aerde innegeworpen’) en het ‘heymelick’ sluiten van huwelijken en nog wat andere zaken meer. Tegelijkertijd besluit de classis, aangezien Borluyt was ‘bevonden niet stichtelyck in de plaetse van Middelhernissen te connen diennen’ hem aan de gemeente van Oostvoorne voor te stellen. Arnoldus Arnoldi Hovaeus zou dan van Oostvoorne naar Middelharnis verhuizen. Aldus geschiedde.

In Oostvoorne blijven handel en wandel van Borluyt ook niet geheel onbesproken. Zo ziet de classis niet graag dat hij als predikant zijn neus al te veel laat zien ‘in ’t recht als daer recht wort geadministreert’, tenzij hij daartoe door schout en schepenen wordt opgeroepen.¹²⁸⁷ Het geestelijk karakter van het ambt vraagt dat hij gepaste afstand houdt van de wereldlijke rechtspraak. Maar Borluyt heeft ook nog andere bezigheden. Een jaar later blijkt hij ‘in ’t secreete een vrouwepersoon in zyn huys gehouden [te hebben] ende in het craem laten liggen.’ Borluyt probeert zich nog met een vervalste attestatie uit de situatie te redden, maar voor de classis is de maat vol: hij wordt ‘in aensien van zynen hoogen ouderdom’ met emeritaat gestuurd.¹²⁸⁸ Hij is in 1606 in Brielle overleden.¹²⁸⁹

TOEPASSING VAN DE TUCHT: ATTESTATIE

De affaire met Abraham Jansz. liep van een schorsingszaak uit op een zaak omtrent de weigering van een attestatie. De attestatie was voor de kerk een krachtig middel om op langere termijn de kerkelijke tucht over de dienaren uit te oefenen. Geen attestatie betekende dat er voor een predikant weinig kans was in een goed geordende classis een predikantsplaats te bemachtigen. De classis speelde hierin een uiterst belangrijke rol. Hoe belangrijk bewees de praktijk in het gewest Utrecht. Pas na de synode van Dordrecht 1618-1619 werden daar classes ingesteld; voor die tijd was Utrecht een gebied waar elders afgedankte predikanten emplooi zochten. Voor een predikant was er dus veel aan gelegen zowel van de kerkenraad als van de classis een goede attestatie mee te kunnen nemen. De eis om een attestatie van de classis was tevens een middel om een onordelijk vertrek uit een gemeente te voorkomen. Zo was Everhardus Bommelius in 1579 ‘buyten alle kerkenordinghe’ uit Abbenbroek vertrokken. Pas nadat hij zijn schuld daarover had bekend werd hem een attestatie ‘by den broderen ghegundt’.¹²⁹⁰ Omgekeerd was het voor de classis een middel om controle uit te oefenen op de kwaliteit van de instroom van predikanten van elders. Herhaaldelijk treffen we in de acta dan ook aan dat de attestaties van een nieuw-ingekomen predikant zijn gelezen, dat de classis daaraan een ‘goet genoeghen’ heeft gehad en dat de betrokkene daarna als een lid van de classis is aanvaard.¹²⁹¹ In die volgorde.

Gisbertus Samuels

Gisbertus Samuels was als opvolger van Johannes Horstius de tweede predikant op Oude-Tonge. Over zijn beroep naar Oude-Tonge melden de acta niets: in de vergadering van 6 juni 1583 staat Gisbertus onder de aanwezigen vermeld. Buiten wat onenigheid met de schoolmeester, Gijsbertus van Breda, blijft het rustig rond Samuels. In 1585 schrijven zowel de kerkenraad van Oude-Tonge als Gisbertus zelf dat ze

---

¹²⁸⁶ De verklaring met de handtekening is in het actaboek als pagina 133 ingebonden bij de acta van de vergadering van 22 sept. 1586.

¹²⁸⁷ ACBr 12 juni 1595.

¹²⁸⁸ ACBr 20 aug. 1596; rapportage van onderzoek door Dammius en Donteclock: 21 apr. 1597; 19 mei 1597; 16 juni 1597.

¹²⁸⁹ De Jager, ‘De eerste predikanten der Hervormde Gemeente te Oostvoorne’, 226-228.

¹²⁹⁰ ACBr 9 mei 1580.

¹²⁹¹ De classis Walcheren wees Azarias Peudevin af omdat zijn vrouw geen lidmaat was, zie prosopografie, bijlage F.

van elkaar af willen.¹²⁹² De classis vaardigt Simon Jansz. van Dirksland en Erasmus Puttaert uit Ooltgensplaat af om op onderzoek uit te gaan en ‘alle middelen aen te wenden om te bevredighen’. Dat laatste is niet gelukt. Wel weet men Gisbertus zo ver te krijgen dat hij nog een half jaar blijft. Uit hun rapportage blijkt wel dat het nog steeds niet botert tussen Gisbertus en de schoolmeester (die vermoedelijk deel uitmaakt van de kerkenraad).¹²⁹³ Met zijn collega in Nieuwe-Tonge, Arnoldus Timmerman, kan Gisbertus evenmin erg overweg, maar hier weet de classis een vergelijk tot stand te brengen.¹²⁹⁴

In april 1586 vraagt Gisbertus, kennelijk wat ongeduldig, om ‘een behoirlike afscheyt ende attestatie om hem van een ander plaetse te versien’.¹²⁹⁵ De classis houdt hem echter aan zijn belofte tot half mei in Oude-Tonge te blijven. Hoe en wanneer Gisbertus precies is vertrokken is niet bekend maar in augustus blijkt hij weg te zijn, voorzien van een attestatie van zijn kerkenraad waarin *nota bene* stond ‘dat hy syn ampt bedient hadde ende geconverseert hadde als een dienaer des goddelicken Woorts toestaet.’ Het is, en de classis laat dat ook duidelijk weten, een nogal onhandige zet van een kerkenraad die zelf regelmatig klachten had over zijn predikant.¹²⁹⁶ Als Samuels zich bij de classis meldt met het verzoek om een classicale attestatie is de classis daartoe nog niet bereid. Eerst moeten er twee gecommitteerden namens de classis ‘de gelegentheyt van de sake’ in Oude-Tonge gaan uitzoeken en aan de hand van hun bevindingen zal de classis nader beslissen. Dat is het laatste wat in de Brielse acta over Samuels staat opgetekend. Uit het vervolg blijkt dat de gevraagde attestatie nooit is afgegeven.

Samuels is namelijk al vanaf april 1586 actief als predikant in Scherpenisse.¹²⁹⁷ Hij was daar gevraagd door de kerkenraad en Samuels had dit ‘beroep’ nog niet binnen of hij zat al in Scherpenisse. Dat bleek achteraf wel wat voorbarig want de classis Tholen eiste een attestatie van de classis Brielle en die kon hij niet overleggen. Gevolg was dat de classis Tholen hem niet accepteerde als lid van de classis en toen hij ook nog eens problemen met zijn gemeente kreeg werd hij in 1588 uit zijn ambt gezet.¹²⁹⁸

In de jaren hierna raakte Samuels verwikkeld in theologische discussies met zijn collega’s die zich concentreerden rond het leerstuk van de predestinatie, discussies die hij overigens zelf met kennelijke graagte uitlokte. Hij verklaarde zelfs dat hij ‘den 16. Artyckel van de Nederlantsche belydenis nu noch nemmermeer gelooven en soude ende dat geene predicanten daer toe hem brengen soudent.’¹²⁹⁹ Het leidde tot een veroordeling door de provinciale synode van Zeeland in 1591, waaraan Samuels zich onderwierp. Voor zijn voormalige gemeente van Scherpenisse legde hij publiekelijk een schuldbekentenis af.¹³⁰⁰

Maar dat alles speelde zich af buiten de classis Brielle. De weergave van de problemen die Samuels had in Oude-Tonge wijst er niet op dat die ook een theologische dimensie hadden, hoewel dat natuurlijk niet is uit te sluiten. De enige propositie die Samuels voor de classis heeft moeten houden heeft hij schriftelijk ingediend en zou door enkele collega’s ‘overlesen’ worden.¹³⁰¹ Een terugkoppeling daarover, als die al

---

¹²⁹² ACBr 15 juli 1585.

¹²⁹³ ACBr 2 sept. 1585; Gisbertus probeert nog de schoolmeester een verklaring te laten tekenen maar na protest van de schoolmeester gaat de classis daar ook niet in mee.

¹²⁹⁴ In dezelfde vergadering, ACBr 2 sept. 1585.

¹²⁹⁵ ACBr 14 apr. 1586.

¹²⁹⁶ ACBr 18 aug. 1586.

¹²⁹⁷ Van Lieburg (ed.), *Classicale acta Tholen*, 6 mei 1586 (met dank aan prof. dr. F.A. van Lieburg voor de inzage in de concept-transcriptie die in de RGP-reeks zal verschijnen).

¹²⁹⁸ De afzetting had nog wel wat voeten in de aarde, hierover uitgebreid Van Lieburg, ‘A reformed minister’, 4-5.

¹²⁹⁹ Van Lieburg (ed.), *Classicale acta Tholen*, 22 jan. 1590; Samuels had overigens in 1583 de geloofsbelijdenis in Brielle wel ondertekend, zie de handtekeningenlijst onder ACBr 22 mei 1581.

¹³⁰⁰ Uitvoerig over deze discussie en de nasleep: Van Lieburg, ‘A reformed minister’, 5-17; over de provinciale synode van Zeeland in 1591 en de acta daarvan: ‘ibidem’, 11.

¹³⁰¹ ACBr 14 apr. 1586.

heeft plaats gevonden, heeft nooit de acta bereikt en over het antwoord op de vraag of die propositie ‘schriftmatig’ was, blijven we dus helaas in het ongewisse.

Johannes Tayus

Toen Johannes Tayus in 1591 in verband met zijn vertrek naar Brouwershaven een attestatie vroeg had hij vanaf september 1583 probleemloos in Zuidland gefunctioneerd, althans, als we afgaan op de classicale acta. Maar die attestatie kreeg hij niet geheel probleemloos. Op 7 februari 1591 vergadert de classis en die besluit dat ‘om seker oorsaken de broeders syn versoek hebben uuytgesteld’ tot de volgende bijeenkomst. Dan blijkt waarom de classis haar aarzelingen heeft.¹³⁰²

Zo had Tayus onder meer ‘eertijts (...) gesoliciteert tot een perdoen over eenen dootslager, waerop Johannes segt alleen gesproken te hebben tot versoeninghe’. Voor de bemiddeling van dat zoengeld had hij ook nog eens een beloning geïncasseerd.¹³⁰³ Verder nam de classis het hem kwalijk dat hij in Spijkenisse had ‘gesoliciteert voor eenighe mennoniten, die als schepenen in Spijkenisse waeren gestelt, dat se souden mogen vry worden’; ook daarvoor had ‘eenich profyt oft geschenck genoten’. Een ander verwijt was dat hij eens tegenover Aegidius Notaeus, de predikant van Spijkenisse, zijn mond voorbij had gesproken ‘tgene dat hij belooft hadde te verswygen’.

Tayus kreeg een attestatie met de nodige kanttekeningen maar daar nam zijn nieuwe gemeente Brouwershaven geen genoegen mee. Op de volgende vergadering vroegen zij van de classis ‘een suijsere ende absolute attestatie oft alsoedanige als zynen dienst was meriterende.’¹³⁰⁴ De broeders besloten dat de gegeven attestatie werd ‘verclaert’ en dat daarna ‘bij deselve declaratie hem sal werden gegunt ende gegeven een goede attestatie.’ Ook de ontvangende gemeente hechtte dus waarde aan een goed attest, terwijl de classis of de kerkenraad die een attestatie verstrekke daarin niet zo maar lichtvaardig allerlei zaken ten nadele van degene, op wie het attest betrekking had, kon opnemen.

TOEPASSING VAN DE TUCHT: TERECHTWIJZING

Het terechtwijzen van een predikant zou men kunnen beschouwen als de lichtste vorm van tuchtuitoefening. De ‘familiariteyt met sommighe infame dronkaerden’ kwam Henricus Coesvelt op een vermaning te staan.¹³⁰⁵ Later, als oude en in de dienst vergrijsde predikant overkwam het hem nog eens en nog wel door toedoen van een veel jongere collega. Hij had in zijn eigen kerk in Heenvliet de volwassendoop toegediend aan een ‘knecht ofte dochter’ uit Zuidland zonder dat de predikant van die plaats, Florianus, dat wist ‘ende sonder ondersoecken of se wel van te voren ter kercken hebben gecomen ende oft sy andersins bequaem syn tot den heylighen Doop.’¹³⁰⁶ De classis vond inderdaad dat men

‘so lichtveerdelyck niet en sal handelen maer dat se van de predikant ter plaetse wel sullen ondersocht worden ende wel onderwesen in de leere, ende dat gedaen synde, soo sy beschaempt zyn, dat sy met een bescheyt van de predikant ter plaetse op een andere plaetse mochten gaen om gedoopt te werden.’

Coesvelt zou dan ook ‘ernstelyck (...) vermaent worden van sulcke onordentlyckeyt’. Een ander voorbeeld is de binnenkomst van Jacobus de Vroe in de classis. Hij kreeg te horen dat hij ‘onordentlyck’ (dat wil zeggen buiten de classis om) zijn dienst was aangevangen in Dirksland en dat hij ‘eerst zyn schult

---

¹³⁰² ACBr 11 mrt. 1591.

¹³⁰³ De particuliere synode van Gouda (1589) verbood dat predikanten zich met onderhandelingen over zoengeld inlieten, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 358. Uitgebreider hierover: Hofman, *Eenich achterdencken*, 288-289.

¹³⁰⁴ ACBr 29 apr. 1591.

¹³⁰⁵ ACBr 10 okt. 1588; Coesvelt beloofde beterschap.

¹³⁰⁶ ACBr 4 nov. 1608. Het was ook absoluut tegen de regel die de particuliere synode van Leiden in 1600 had gesteld: zonder attestatie van de kerk van herkomst geen doop in een andere plaats, Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* III, 152.

daerof sal bekennen, gelyck oock de ouderlingen der kercken aldaer hier alrede bekend hebben.¹³⁰⁷ Op grond van een positief getuigenis van kerkenraad en magistraat werd hij de volgende vergadering als ‘een lidt des classis aengenomen’; de broeders wensten hem ‘den segen des Heren in synen aengevangen dienst’ toe.¹³⁰⁸

DISHARMONIE TUSSEN PREDIKANT EN GEMEENTE

Al was er geen sprake van misstappen in het leven of afwijkingen in de leer, classicale bemoeienis kon toch noodzakelijk zijn vanwege verstoorde verhoudingen tussen gemeente en predikant. Disharmonie tussen predikant en gemeente maakt de bediening van een predikant onvruchtbaar en als het niet lukt beide partijen tot elkaar te brengen dan zit er voor de classis weinig anders op dan de betreffende predikant maar te verplaatsen. In een dergelijk geval trof de classis dus niet zozeer een tuchtmaatregel maar paste veel meer een vorm van bemiddeling toe. Het overkwam een viertal predikanten: Henricus van Steenwijck, Johannes van Steenberg, Wouter Hendricksz. Pannekoek en Joost de Neve.

Henricus Lucasz. van Steenwijck

Op 18 juni 1590 besluit de classis ‘om vredes wille’ Henricus van Steenwijck los te maken van de gemeente Korendijk. Henricus zal op zoek gaan naar een andere plaats en de kerkenraad wordt vermaand hem te zijner tijd een ‘behoorelicke ende goede attestatie’ mee te geven. Het waarom blijft in het vage. Het gaat over ‘swaricheden’ gerezen tussen hem en zijn kerkenraad ‘met haere adiuncten’ die van zodanige aard waren dat de Korendijkers de classis verzocht hadden hem te verplaatsen.¹³⁰⁹ Al eerder hadden enkele leden ‘sekere clachten’ bij de classis over hem ingediend en had de classis hem daarna aangesproken op ‘zijn onordelick vertreck uut den laeste classe ende van zijn kercke’; van zijn kant had Van Steenwijck geklaagd over de ‘lichtveerdicheyt eeneger zijner litmaten’.¹³¹⁰

Aan welke kant de schuld moet worden gezocht valt niet meer uit te maken, maar uit de acta wordt tussen de regels door wel duidelijk dat Henricus een man is die niet altijd even tactisch te werk gaat. Korendijk en Piershil vormen tezamen een combinatie. In mei 1588 vraagt Henricus of hij de dienst van Piershil niet kan laten schieten ‘overmidts dat hij meerder gehoor heeft an die Corendijck als in Piershil’.¹³¹¹ De classis vindt dat geen goed idee: zij is bang dat als Piershil wordt verwaarloosd de rentmeester van de geestelijke goederen daar een aanleiding in zal zien om het tractement voor de hele combinatie maar in te trekken.¹³¹² Vermoedelijk heeft het standpunt van de classis Henricus er niet van weerhouden om toch stappen in de richting van het dorpsbestuur van Piershil te zetten. De acta van de volgende classicale vergadering maken tenminste melding van een ‘zeker mishandelinghe, geschiet bij Henryk van Steenwyck nopende sekeren brief aen den magistraet van Pysshil’ en waarover Henricus zijn schuld voor de classis bekende.¹³¹³

Ook collegiale omgangsvormen gaan Van Steenwijck niet altijd gemakkelijk af. Naar aanleiding van een geschil met Johannes Tayus, predikant in Zuidland, wordt hij door de classis gemaand hem te ‘wachten eenige besculdinge der dienaren oft ouderlingen van andere kercken so lichtelick aen te nemen oft nae te seggen, maer dat hij hem sal reguleeren nae den regel Christi Mattheus 18’.¹³¹⁴

---

¹³⁰⁷ ACBr 2 juni 1582.

¹³⁰⁸ ACBr 18 aug. 1582.

¹³⁰⁹ ACBr 30 apr. 1590.

¹³¹⁰ ACBr 21 aug. 1589 en 9 okt. 1589.

¹³¹¹ ACBr 9 mei 1588.

¹³¹² In de woorden van de acta: ‘(...) hij den rentmeester oorsaecke geeven wil om den gaeij alle beyde plaetsen te onttreken.’

¹³¹³ ACBr 22 aug. 1588.

¹³¹⁴ ACBr 9 mei 1588.

Zo iemand roept allicht ook weerstand op binnen de eigen gemeente. En hoe de schuldvraag ook moet worden beantwoord: disharmonie tussen predikant en gemeente maakt de bediening van een predikant onvruchtbaar. Van Steenwijck moet dan ook gaan uitzien naar een andere gemeente. Via Etersheim in Noord-Holland komt hij uiteindelijk terecht in Zwartsluis waar hij in 1594 overlijdt.

Johannes van Steenbergen

Vanaf 30 mei 1574 dient Johannes van Steenbergen de gemeente van Geervliet. Hij is daar dan al de tweede predikant, de opvolger van Gerardus Jacobi Rossius.¹³¹⁵ Lange tijd gaat het goed tussen Geervliet en Van Steenbergen, dat wil zeggen: uit de acta blijkt in de begintijd niets van onderlinge onenigheid. Wel wordt in augustus 1574 de naam van Johannes genoemd in verband met een of andere roddel over ‘Arnoldus’¹³¹⁶ maar dat is voorlopig dan ook alles.

Pas in 1584 legt de overheid van Geervliet aan de classis het verzoek voor ‘dat haren dienaar (...) sich zoude reguleren naer haer versoeck in alle billickheyt ende redelickheyt, zo vele aengaet den handel zyns predicampts ende den tyt van prediken,’ een verzoek dat Van Steenbergen zelf kennelijk niet wilde inwilligen.¹³¹⁷ Uit de manier waarop het geval in de acta is opgeschreven, inclusief doorhalingen en verbeteringen, blijkt dat de classis Johannes inderdaad zover gekregen heeft dat hij beloofde aan ‘der broederen ordel ende advys’ gehoor te geven en dat zonder al te veel gezichtsverlies. Niet lang daarna is de classis zelf het mikpunt van zijn kritiek, maar ook die bui lijkt weer over te trekken.¹³¹⁸ In de winter daarop is echter sprake van ‘eeneghe onrust’ in de gemeente van Geervliet. Tijdens de visitatie door gecommiteerden van de classis enkele weken later valt het besluit Van Steenbergen naar een andere gemeente over te plaatsen. Het is niet omdat de klachten ‘van sommige wethouderen ende burgerije althans overgegeven, so sufficient (...) syn om Johannem haren dienaar te doen vertrecken’ maar Van Steenbergen zelf vond ‘dat synen dienst hier voortaan vruchteloos’ zou zijn en de classis gaat daarin mee.¹³¹⁹ Later lijkt hij weer terug te krabbelen, maar de classis kan en wil niet terugkomen op de toezegging die aan de Geervlieters is gedaan.¹³²⁰ Erg vlot gaat het verplaatsen echter niet en in Geervliet wordt men wat ongeduldig.¹³²¹ Als Van Steenbergen, die naar het schijnt geen consistente koers volgt, wat zoete broodjes gaat bakken (‘hij begheerde hem in al[le]s te gheven tot paijs ende vrede’), stelt de classis hem voor de keus: of: ‘hem vougen (...) tot paijs ende vrede ende eenicheijt met de burgherie, ofte anders (...) ghesuspendeert zijn, totdat hij het ‘tselfve sal ghedaen hebben.’¹³²² Kennelijk helpt dat: tot april 1586 wanneer Tijckmaecker in Zwartewaal en Van Steenbergen van standplaats ruilen, vernemen we geen wanklanken meer.

In Zwartewaal gaat het ook maar even goed. Als zijn collega Johannes Tayus in 1588 namens de classis op visitatie komt wordt hij door Van Steenbergen ‘onredelicke aengesproecken.’ Het wordt allemaal wel weer bijgelegd maar Van Steenbergen is toch bepaald niet de gemakkelijkste in de omgang.¹³²³ Een jaar later ontstaat er inderdaad wrijving tussen de dominee en de magistraat van Zwartewaal; ook dan kunnen door tussenkomst van de classis de plooiën nog gladgestreken worden.¹³²⁴ Weer een jaar later, in 1590, lukt dat niet meer. In juni 1590 ligt er een brief van burgemeesters en schepenen van Zwartewaal bij de classis op

---

¹³¹⁵ NA, Rekenkamer ter Auditie, inv.nr. 4598, fol. 151.

¹³¹⁶ ACBr 16 aug. 1574: ‘Joannes Steenbergen sal voor den classen verclaren, wie hem gheseijt heeft dat Arnoldus ijemanden met eenen veerjager heeft naegeloopen’; met ‘Arnoldus’ moet wel Arnoldus de Steur bedoeld zijn. Een veerjager is een lange stok met ijzeren punt waarmee men stieren in bedwang houdt of voortdrijft, ook wel als wapen gebruikt.

¹³¹⁷ ACBr 28 mei 1584.

¹³¹⁸ ACBr 30 juli 1584.

¹³¹⁹ ACBr 31 jan. 1585, 14 feb. 1585.

¹³²⁰ ACBr 1 apr. 1585.

¹³²¹ ACBr 2 sept. 1585.

¹³²² ACBr 30 sept. 1585.

¹³²³ ACBr 9 mei 1588, 20 juni 1588.

¹³²⁴ ACBr 29 mei 1589, 17 juli 1589.

tafel met klachten over Van Steenbergen.¹³²⁵ Verwijtend klinkt het dat het de classis ‘belieft heeft ons supplianten te ontblooten van onsen dienaar Niclaes Tyckmaecker daer wy supplianten vreetsamelicken van gedient waren’ en in plaats daarvan Steenbergen heeft opgedrongen die ‘in der natuijren een onvreetsaem hart heeft ende bij ons geen vrucht gedaen heeft noch nijet doen en sal’, ja, men vreest zelfs dat als de classis niets doet “‘tgemeen popel tegens den voorseyden Johannes ende den synen sullen opstaen ‘twelck beter verhoet ware.’¹³²⁶ Op een speciaal daarvoor belegde bijeenkomst te Brielle in juni 1590 besluit de classis, hoewel ‘die stucken, in de clachten vertoent, niet soe sijn, dat Johannes daerom soude moeten vertrecken (...) dat om der stichtinge der kercken’ een andere standplaats voor Johannes zal worden gezocht.¹³²⁷ De tegen Van Steenbergen geuite klachten zijn divers. Zo weigert hij een ouderpaar om in de morgendienst de doop te bedienen. Het meest aanstootgevend vindt men echter dat hij lidmaten schoffeert door ze met naam en toenaam vanaf de preekstoel te bestraffen, daarbij *en passant* zijn voorganger Henricus Crieckenbeeck uitmakend voor een pluimstrijker. Diverse getuigen voor de schepenbank kenschetsen hem als een ‘oudt moyelick man’.

Maar het valt voor de classis niet mee een andere geschikte plaats voor hem te vinden en ondertussen houden de problemen wel aan.¹³²⁸ In oktober 1591 staat de schout van Zwartewaal voor de particuliere synode in ’s-Gravenhage en klaagt over de ‘moroeshyent ende ouderdom’ van Steenbergen.¹³²⁹ Als laatstgenoemde wordt ontboden kan hij een attestatie van zijn kerkenraad overleggen en gewoon verklaren dat de gemeente met hem ‘wel tevreden’ was. De oorzaak, aldus Van Steenbergen, dat sommigen hem liever kwijt dan rijk waren, is dat hij die menigmaal had vermaand en dat hadden zij ‘onweerdelicken’ genomen. Ook de afgevaardigden van de classis Brielle wordt gevraagd de visie van de classis te verwoorden. Inhoudelijk hadden zij niets toe te voegen aan datgene wat de schout en de dominee naar voren hadden gebracht maar zij voorzagen hun weergave van de feiten nog wel van de volgende bijzin: ‘maer dat anders op zijnen wandel niet te seggen en was.’ In een paar woorden kwam het besluit van de synode hierop neer, dat Van Steenbergen nog tot mei 1592 in Zwartewaal zou blijven; daarna zou worden bekeken of er nog een ‘bequame vocatie’ beschikbaar was. Ondertussen zou de classis Brielle de Staten verzoeken (‘gelijck Steenbergio ten respecte zijns hoogen ouderdoms ende dat hij in dese landen langen tijt der kercke Gods gedient heeft beloofd is’) tot die tijd het gewone tractement uit te betalen, ‘waermede hij eijndelick, hem latende geseggen, tevreden gewest is.’

Hoewel, tevreden? Van Steenbergen had tenslotte ook nog zijn aanhangers. Vier van hen, waarschijnlijk gemobiliseerd door Van Steenbergen zelf, legden bij de Brielse notaris Jan Haestrecht een goed getuigenis over hem af en gesteund door dit attest diende de kerkenraad bij de Staten van Holland een verzoek in om Johannes in zijn dienst te continueren.¹³³⁰ Die besluiten op 20 maart 1592 dat onder meer ‘gesien hebbende’ het besluit van de synode dat ‘dien niettegenstaende’ Johannes gewoon als predikant in

---

¹³²⁵ ACBr 19 juni 1590. De betreffende brief: HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 49. Omdat de kwestie ook op de particuliere synoden van Dordrecht (1590), ’s-Gravenhage (1591) en Leiden (1592) aan de orde kwam zijn in het Oud Synodaal Archief ruim 20 stukken hierover, deels afkomstig uit de classicale papieren, bewaard gebleven waaronder deze brief.

¹³²⁶ ‘Johannes ende den synen’: Johannes had dus, en dat blijkt ook uit de stukken, zijn aanhang. Het zou misschien voor de lokale geschiedschrijving van Zwartewaal nog wel eens de moeite waard kunnen zijn wat meer zicht te krijgen op de groepsvorming binnen de dorpsgemeenschap van Zwartewaal. In hoeverre hier ook de (toen waarschijnlijk nog omvangrijke) doperse gemeenschap een rol heeft gespeeld, is niet duidelijk.

¹³²⁷ Kopie van de brief waarmee Van Steenbergen naar deze bijeenkomst wordt opgeroepen: HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 33; een door Aegidius Johannis opgetekende weergave van de behandelde vragen en de antwoorden van Steenbergen daarop: HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 33. De vergadering zelf: ACBr 27 juni 1590. Zie ook de toelichtende noten bij dit artikel in de acta.

¹³²⁸ Zie bijv. in: ACBr 8 okt. 1590, 5 aug. 1591.

¹³²⁹ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden II*, 391-392. De classis had aan die van Zwartewaal ook de ruimte gegeven hun klachten aan de ‘synodaelsche ofte meerdere kerckelycke vergaderinghe’ voor te leggen, ACBr 5 aug. 1591. ‘Moroeshyent’: het WNT geeft onder het lemma *moroos*: somber; knorrig, gemelijk.

¹³³⁰ HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 65.

Zwartewaal zal continueren 'totdat daerinne anders by den Staten voornoemt zal wezen voorzien ende geordonneert'.¹³³¹ Op 28 maart las Johannes het besluit van de Staten van de preekstoel af. Het is vermoedelijk niet meer dan een pyrrusoverwinning voor Johannes geweest. De Staten hadden namelijk ondertussen Johannes Uuytenbogaert gevraagd 'tot Swartewael om deser saecke wil te reysen ende die te beslichten volgende den last des synodi hem gegeven'.¹³³² In een op 2 april gedateerde brief aan Uuytenbogaert benadrukt de Brielse predikant Aegidius Johannis hoe nodig het is dat hij met Reynier Donteclock overkomt om zich in Zwartewaal te

'beraeden door wat middel dit ontsteken vijer soude moegen worden uuytgeblusset opdat de menschen daer woenende niet geheel verwilderen ofte den secten daer woenende (lees: de wederdopers, WGV) niet toe en vallen ende Godes heyligen Woort aldaer ten minste met enich vrucht mach werden gepredickt'.¹³³³

Als de zaak Van Steenberghe weer op de particuliere synode te Leiden komt, stuurt men aan op het verkrijgen van een 'eerlyck onderhoud, alsoo hy een oudt man is ende lange in deese landen der kercken gediend heeft'.¹³³⁴ In september 1593 wordt inderdaad gemeld dat aan Johannes van Steenberghe 'om synen grooten ouderdom' een basisinkomen van f300 wordt toegekend en daarnaast f40 voor zijn huishuur.¹³³⁵ Het emeritaat is zowel voor de gemeente van Zwartewaal als voor Johannes van Steenberghe zelf vermoedelijk wel de meest elegante oplossing geweest. Maar de verhoudingen zijn wel in zodanige mate verstoord dat de opvolger van Steenberghe, Gregorius Adriaensz. zelfs speciale ondersteuning van zijn collega's krijgt uit Geervliet en Abbenbroek om hem 'te assisteren met raet en daet in ordening te maecken in de vervalle kercke van Swartewale'.¹³³⁶

Wouter Hendricksz. Pannekoek

Over de onenigheid tussen Wouter Pannekoek en zijn gemeente Simonshaven is niet meer bekend dan dat die er was. Hij was daar in 1593 de opvolger van Jacob Louff die met emeritaat was gegaan. Pannekoek kwam van Krommenie waar hij in 1592 was afgezet. Nog maar net een jaar in dienst in Simonshaven blijkt uit een visitatie door Tjickmaecker en Donteclock dat er 'eenige onlust tegens den persoon van Wouter Henrickss.' was gerezen.¹³³⁷ De classis weet nog wel een 'behoorlicke reconciliatie' te bewerkstelligen tussen predikant en gemeente maar besluit tevens 'na langwijlige deliberatie met rijpen raedt' voor Pannekoek een andere gemeente te zoeken. Later blijkt Pannekoek in Nieuw-Helvoet te staan, waar hij in 1598 overlijdt.

Joost de Neve

In 1595 is er tweespalt in de gemeente van Ooltgensplaat. Sommige leden hebben een aantal (niet nader omschreven) klachten over hun predikant Joost de Neve, anderen staan juist wel achter hun predikant en beide partijen laten van zich horen bij de classis.¹³³⁸ Het lukt een afvaardiging van de classis niet om beide partijen tot elkaar te brengen, integendeel: er worden zelfs nieuwe klachten geuit.¹³³⁹ De conclusie van de classis is echter dat de klachten 'ten deele maer gesochte dingen en zyn en alsulcke, die zij niet gewichtich

---

¹³³¹ HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 53.

¹³³² Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 463.

¹³³³ HUA, OSA, inv.nr. 669, pag. 55.

¹³³⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta provinciale en particuliere synoden* II, 463.

¹³³⁵ ACBr 20 sept. 1593.

¹³³⁶ ACBr 25 juli 1594.

¹³³⁷ ACBr 25 juli 1594.

¹³³⁸ ACBr 12 juni 1595.

¹³³⁹ ACBr 7 aug. 1595.

genoech en achten¹³⁴⁰ om De Neve uit Ooltgensplaat weg te halen. Bovendien vindt ook de magistraat dat hij niet weg hoeft. Toch houden de broeders Joost de Neve niet voor ‘geheel suyver ende onschuldich’ en hoewel zij het zover weten te brengen dat beide partijen zich ‘cristelyck ende broederlyck’ met elkaar verenigden zijn zij toch van mening dat om ‘voorder onlust te schouwen en om de meeste stichtinge der kercke aldaer te soecken, veranderinge van die plaetse van noode zyn.’ In diezelfde vergadering wordt nog de mogelijkheid geopperd dat De Neve de vacature van Nieuwenhoorn zal gaan vervullen maar in het voorjaar van 1596 krijgt hij een beroep naar Ellewoutsdijk dat door hem wordt aanvaard.¹³⁴¹ Naderhand wordt er op de classis nog wel gesproken over ‘onlust geresen [...] door de afscheetpredike’ van De Neve. Kennelijk heeft hij het niet kunnen laten de affaire nog eens op de preekstoel op te rakelen; de classis kan weinig anders meer doen dan hem daarover aan te schrijven.¹³⁴²

CONCLUSIES

Na het eerdere hoofdstuk over de werkwijze (*de processibus*) van de classis handelde dit hoofdstuk over de mensen (*de personis*),¹³⁴³ de predikanten dus, die de gang van zaken in de classis bepaalden. Het zijn er in totaal 138 geweest die voor kortere of langere tijd in de classis Brielle hebben gediend waarvan er in 1623 nog 26 in dienst waren; 112 predikanten hebben dus voor 1623 hun ambtelijke werk in de classis beëindigd; het merendeel daarvan door naar elders te vertrekken. Gemiddeld duurde een dienstperiode ongeveer zes en een half jaar, verreweg de meeste periodes waren korter dan vijf jaar. Het grootste deel van de dienstperiodes werd beëindigd door overlijden of vertrek naar een andere plaats.

De classis Brielle kende in de eerste decennia een relatief groot aantal predikanten van Vlaamse origine, minder dan de classes in Zeeland maar meer dan in de classes Dordrecht en Delft. Voor hun sociale achtergrond en opleiding kan van slechts ruim de helft iets worden gezegd zodat daaruit nauwelijks algemene conclusies kunnen worden getrokken. Onder de predikanten bevond zich een aantal (12) voormalige geestelijken maar die groep verdween in de loop van de tijd vanzelf evenals de Duitse klerken waarop de kerk in een tijd van predikantenschaarste een beroep moest doen. Veel van deze Duitse klerken waren voormalige schoolmeesters. Naarmate de universiteiten meer predikanten afleverden nam ook het gemiddelde opleidingsniveau van het predikantenkorps langzamerhand toe.

De toegang tot het predikambt liep altijd via het classicaal (peremptoir) examen. Regelmatig komen we ze in de acta tegen. Over de inhoud van de examens delen de acta echter maar weinig mee; de genoteerde opmerkingen betreffen vooral de opbouw van de proposities. Catechismus en ook belijdenis fungeerden als leidraad voor de examens. Voorts zijn er diverse voorbeelden aan te wijzen dat de opgegeven tekst voor de propositie zorgvuldig was geselecteerd om te zien wat voor vlees men in de kuip had.

Naast de opleiding en examinering van aanstaande predikanten was de toepassing van de kerkelijke tucht op de dienstdoende predikanten door de classis de tweede hoeksteen in de opbouw van de gereformeerde kerk. Daartoe stonden de classis verschillende middelen ter beschikking: afzetting, schorsing, attestatie en berisping. De ontzetting uit het ambt was het zwaarste middel dat werd toegepast bij afwijkingen in de leer of wanneer een predikant ernstig in de fout ging. Buiten de maatregelen tegen de remonstranten in 1619 zijn afzettingen of schorsingen vanwege de leer betrekkelijk weinig voorgekomen; tuchtmaatregelen naar aanleiding van het leven van een predikant des te meer. Het liefst volstond men met schorsing; bij lichte vergrijpen kon een predikant na getoonde boetvaardigheid weer terugkeren. Bij zwaardere vergrijpen was terugkeer in het ambt mogelijk maar dan wel op een andere plaats. Iemand als Pieter Zegers had het echter zo bont gemaakt dat hij als predikant überhaupt niet meer viel te handhaven. Toch weet hij in betrekkelijk korte tijd weer een preekstoel in Kerkdriel te bemachtigen.

---

¹³⁴⁰ ACBr 25 sept. 1595.

¹³⁴¹ ACBr 15 apr. 1596.

¹³⁴² ACBr 23 mei 1596.

¹³⁴³ Om nog maar even terug te grijpen op de op pag. VIII genoemde structurelementen.

Een consistente kerkelijke jurisprudentie moest echter nog groeien. Het valt bijvoorbeeld niet goed in te zien waarom Abraham Jansz. er met een schorsing afkwam terwijl Zegers het veld moest ruimen. Toch gaat het te ver om de stelling te betrekken (zoals Kleyn lijkt te doen) dat de classes volkomen willekeurig te werk gingen.¹³⁴⁴ Evenmin kan op basis van de bronnen worden gezegd dat predikanten met oneigenlijke argumenten werden afgezet en dat bij gebrek aan bewijs voor leerstellige afwijkingen de tucht werd ingezet om onwelgevallige collegae weg te werken.¹³⁴⁵ De teneur bij de verschillende casussen is toch dat de classis (evenals andere classes) hoor en wederhoor toepaste en niet aarzelde in te grijpen als het nodig was. Bovendien waren zo voor 1600 de dogmatische grenzen nog niet messcherp getrokken. Aan de andere kant gaat het niet aan de classes te verwijten dat zij niet lukraak op elke klacht tegen een predikant gingen. Een geval als dat van Steenbergen in Zwartewaal leert dat er ook allerlei plaatselijke omstandigheden een rol speelden. Kortom: van de meeste casussen weten we gewoon te weinig om een goed objectief eindoordeel te kunnen geven. En: onder het motto dat het eindresultaat telt, kan worden gesteld dat de classis succesvol is geweest in het opbouwen van een kwalitatief goed predikantenkorps. Na 1600 zijn er nog nauwelijks tuchtgevallen tegen predikanten. De afzetting van de remonstrantse predikanten in 1619 is in dit verband uiteraard een geheel apart verhaal.

---

¹³⁴⁴ Kleyn, *Algemeene kerk*, 100, Kleyn ontkent dat de classes ‘de rechten der gemeente tegenover hare predikanten even goed verdedigd hebben’ als de rechten van de kerk tegenover de overheid. Vgl. hiermee de conclusie van Roelevink, ‘De herder als schaap’, 73, die het beleid van de classes ‘gematigd, nuchter en geduldig’ noemt.

¹³⁴⁵ Zoals in de classis Gorinchem, Verschoor (ed.) *Classicale acta Gorinchem*, CLXXIII.